

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гуманітарний факультет

Кафедра класичних, візантійських і середньовічних студій

Магістерська робота на тему:

**«Василіянська шкільна драма другої половини XVIII ст.:
історико-філологічне дослідження
(на матеріалах Бучацького колегіуму)»**

Студентки VI курсу
Групи ГІС 18/М
Соломії Гребеняк

Науковий керівник:
к.і.н. **Іван Альмес**
Науковий консультант:
ст.викладач **Ростислав Паранько**

Львів – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I Василіяни та їхні навчальні заклади	11
1.1. Чин Святого Василя Великого та заснування Бучацького монастиря.....	11
1.2. Освітня система василіян	19
1.3. Навчання в Бучацькому колегіумі	25
РОЗДІЛ II Шкільна драма у василіянських колегіумах	34
2.1. Драма як елемент освіти	34
2.2. Актори, театральний простір і обставини вистав	39
2.3. Василіянський драматичний репертуар	43
2.4. Структурні елементи василіянських п'єс	51
РОЗДІЛ III Історико-філологічний аналіз латиномовної п'єси.....	56
3.1. Acta scholarum Buczacensium: аналіз джерела	56
3.2 Diarium та Synopsis: історичне тло	59
3.3 Сюжет, структура та стильові ознаки драми	61
3.4. Переклад та особливості латиномовного тексту	64
ВИСНОВКИ	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	102
ДОДАТКИ	109

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження історії освіти ранньомодерної України крізь призму шкільної драми залишається перспективним напрямом в українській історіографії. Особливо придатними виглядають студії драми в категоріях української шкільної драми у ранньомодерних монастирях, зокрема василіанських. Якщо існує чимало досліджень про єзуїтську шкільну драму у тому числі в монастирях на українських землях, то тексти драм саме василіанських колегіумів залишаються малодослідженими. Серед них шкільна драма Бучацького василіанського колегіуму XVIII ст. Тому здійснено спробу представити шкільну драму в Бучачі як самостійне явище із власним драматичним стилем та репертуаром.

Шкільна драма була феноменом бароко. Її як елемент освіти та виховання молоді у своїх навчальних закладах практикували незалежно від конфесійності – ченці й черниці таких латинських орденів як піяри, театинці, бенедиктинці чи бригідки, а також монахи василіяни, зрештою православні й протестанти. У багатьох статутах європейських навчальних закладів йшлося про шкільні вистави як обов'язкові. Шкільний театр був пов'язаний із предметом поетики і мав навчальну функцію, а також служив морально-дидактичному та естетичному вихованню. У латинській Європі із середини XVI ст. формувався новий стиль «шкільної драми», що базується на досвіді середньовічних містерій, міраклів та мораліте (в основному релігійна драматургія), в поєднанні з «високими» та «низькими» античними драматичними жанрами.

Мета дослідження: здійснити історико-філологічний аналіз шкільної драми Бучацького василіанського колегіуму у ширшому контексті шкільної драми XVIII ст.

Відповідно до поставленої мети, впливають наступні **завдання:**

- дослідити систему освіти Чину Святого Василя Великого у XVIII ст;

- на прикладі Буцацького василіянського колегіуму з'ясувати особливості навчального процесу в монастирських публічних школах;
- розглянути василіянську шкільну драму в контексті шкільного театру XVIII ст;
- охарактеризувати явище “шкільної драми” як елементу василіянської освіти;
- проаналізувати василіянський драматичний репертуар;
- простежити мистецьку складову у василіянській драматургії;
- здійснити едицію латинського тексту;
- зробити переклад латиномовної драми;
- здійснити історико-лінгвістичний аналіз латиномовної п'єси;
- виконати текстуальний аналіз драми, виокремивши головні ідеї, теми, алюзії, сюжети.

Об'єкт дослідження: василіянська шкільна драма другої половини XVIII ст.

Предмет дослідження: особливості латиномовної василіянської драми у Буцацькому колегіумі другої половини XVIII ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від заснування Буцацького василіянського колегіуму у 1754 р. до його закриття у 1784 р.

Географічні рамки охоплюють територію м. Бучач, в складі Галицької землі Руського воєводства в Речі Посполитій, а з 1772 р. у складі Габсбурзької монархії.

Наукова новизна магістерського дослідження полягає в міждисциплінарному вивченні василіянських шкільних драм другої половини XVIII ст. У роботі вперше здійснено переклад латиномовної п'єси із коментарями та фактологічним аналізом, а також зроблено едицію рукописного тексту.

Методологічна база складається із:

Методу лінгвістичного та літературознавчого аналізу - для аналізу стилю, мовних особливостей, стилістичних та композиційних прийомів інтертекстуальних запозичень джерел, мотивів та сюжетів.

Компаративний метод – для виявлення генетичних зв'язків та взаємовпливів різних театральних традицій (єзуїти, піари, православ'я) із василіянською шкільною драмою; виокремлення питомих особливостей василіянських драматичних текстів.

Метод історичної герменевтики – для виявлення імовірних історичних алюзій у текстах василіянських драм.

Джерелознавчий та палеографічний методи – для розбору та аналізу джерела.

Основу **джерельної бази** становлять тексти драм із рукописного збірника творів Буцацького василіянського колегіуму «*Acta, quibus publica scholarum Buczacensium, inscribuntur opera studio et labore magistrorum constripta etc...1758-1763*»¹, щоденник Буцацького колегіуму за 1750-1770 рр. «*Diarium actorum collegij Buczacensis*»² та Синопис трагедії про Костянтина Великого «*Illustrissimo et excellentissimo Domino Nicolao In Potok...1759*», які зберігаються у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України.

Дане дослідження претендує на включення у таке **проблемне поле** як культурна історія.

Понятійний апарат послуговується театральньо-драматургічною термінологією, адаптовану до процесів і явищ ранньомодерного періоду. У цій роботі використано наступні поняття:

Драма – літературний твір, один з літературних родів, який здебільшого призначений для сценічного втілення. Драма є специфічним видом мистецтва, який одночасно належить літературі та театру. Драматичні твори поділяються

---

¹ Львівська Національна Наукова Бібліотека України імені Василя Стефаника (далі - ЛННБ), Відділ рукописів, ф. 5 (Бібліотека Інституту ім. Оссолінських у Львові), оп. 1, спр. 4787/II – *Acta, quibus publica scholarum Buczacensium inscribuntur opera... 1758–1763*.

² ЛННБ, ф. 5, оп. 1, спр. 6196/II – *Diarium actorum collegij Buczacensis connotatorum per Patrem Hieronymum Nareziusz OSBM a principio Rectoratus sui scribi inchoatum (1750-1770)*, арк. 23-29.

на окремі види і жанри, серед них: трагедія, комедія, трагікомедія, комедія дель арте, містерії, міраклі, мораліте, шкільні драми, інтермедії та інші.

Шкільна драма – це жанр ранньомодерної драматургії, що виник на базі релігійних і світських навчальних закладів і проіснував до кінця XVIII ст. Поєднує антично-класицистичну традицію із середньовічно-християнською та бароковою.

Шкільний театр – вид сценічного мистецтва, що відображає життя в сценічній дії, яку виконують актори перед глядачами.

Вистава – твір театрального мистецтва, що виконується акторами перед глядачами, з використанням декорацій, музики, режисури, тощо.

П'єса – форма літератури написана драматургом, яка зазвичай складається з діалогів між персонажами, кінцевою метою якої є вистава.

Огляд історіографії. Оскільки у роботі досліджено шкільну драма василіанського колегіуму в Бучачі з терен Речі Посполитої, тому основу становить насамперед українська та польська історіографія. Перші системні дослідження шкільної драми почалися на початку XX ст., зокрема, у середовищі польських дослідників. Польський історик Станіслав Вінданкевич зробив початкові нариси в темі єзуїтського шкільного театру. У 1902 р. в своїй дисертації «Teatr ludowy w dawnej Polsce» він розглянув придворний театр, літургійні тексти та шкільну драму. У свої наступних працях: «Teatr polski przed powstaniem, sceny tiarodowej» (1921) і «Teatr kolegiów jezuickich w dawnej Polsce» (1922), автор опублікував та проаналізував тексти єзуїтських шкільних драм. Українським першопрохідцем на дорозі шкільної драматургії був історик літератури Володимир Резанов. Він здійснив ґрунтовні дослідження в темі українського театру, починаючи з ранніх обрядових проявів театру, закінчуючи шкільною драмою єзуїтських і братських шкіл та світською драматургією. Його основні праці: «К истории русской драмы : экскурс в область театра иезуитов » (1910); «Мудрость предвечная: киевская школьная драма 1703» (1912); «Драма українська. Старовинний театр український: Шкільні дійства великоднього

циклу» (1926); «Драма українська. Старовинний театр український: Шкільні дійства різдвяного циклу» (1927) та інші.

З середовища ченців-василіян, в 1932 р. в «Записках ЧСВВ» вийшла друком стаття отця Романа Луканя: «Причинки до історії Бучацьких шкіл». Дослідник одним із перших опрацював тему василіянської освіти, починаючи з 1754 – Бучацьким колегіумом, закінчуючи 1870 – Головною Школою в Бучачі. У статті автор розкрив питання навчального процесу, різновидів навчальних закладів, учнівського та професорського складів, а також функціонування конвiktів та содаліцій.

Наступна хвиля досліджень розпочалася в шістдесятих роках ХХ ст. знову ж таки в Польщі. Провідними дослідниками старопольської драми були: Юліан Леванський «Popularny dramat i teatr polskiego Odrodzenia» (1956), Ян Поплатек «Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce» (1957) та Францішек Богомолець «Komedie konwiktowe» (1959). Завдяки їхнім працям вдалося окреслити характерні ознаки ранньомодерних шкільних драм. У 1970–1980-х. рр. естафету перейняли інші польські дослідники: Ян Оконь³, що зробив вагомий вклад в розкриття єзуїтської драми; Ірина Кадульська⁴, що присвятила чимало праць інтермедії та комедії. Особливої уваги заслуговують напрацювання Пауліни Левін⁵ в напрямку монастирського шкільництва, драми та театру у братських школах Київської митрополії XVII-XVIII ст. Чимало сучасних польських дослідників продовжують вивчати шкільну драму. Малгожата Мешек⁶ одна із провідних польських дослідниць, яка чимало написала про інтермедії ченців піярів та єзуїтів, здійснила порівняльний аналіз

---

³ Okoń J. *Dramat i teatr szkolny: sceny jezuickie XVII wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970. 455 s.; Ejsdem.

Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość). Warszawa, 2006. 250 s.

⁴ Kadulska I. *Formy intermedii sceny szkolnej połowy XVIII wieku* // *Miscellanea z doby Oświecenia*. Wrocław; Warszawa; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982, t. 6 / red. Z. Goliński, s. 7-33.

⁵ Lewin P. *Intermedia wschodniosłowiańskie XVI-XVIII wieku*. Wrocław, 1967; Ejsdem. *Wykłady poetyki w uczelniach rosyjskich XVIII w. (1722-1744) a tradycje polskie*. Wrocław, 1972; Ejsdem. *Ukrainian Drama and Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Edmonton/Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2008, 218 p.

⁶ Mieszek M. *Intermedium polskie XVI–XVIII wieku (teatry szkolne)*. Kraków: Collegium Columbinum. Krakow, 2007. 504 s.; Ejsdem. *O intermediach w pijarskim teatrze szkolnym* // *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica* № 8, 2006, s. 81-88.

двох монастирських навчальних практик та виокремила характерні особливості в акторському складі, різноманітні репертуару, обставинах вистав.

Українську шкільну драму, що безпосередньо пов'язують лише із діяльністю православних братських шкіл та академій, досліджували: Лідія Корній⁷, Микола Сулима⁸, арх. Ігор Ісіченко⁹ та Людмила Сафронова¹⁰. Варто згадати про чималий інтелектуальний доробок літературознавиці, професорки Альбертського університету (Канада), Наталії Пилип'юк. Її дослідження зосереджуються на ранньомодерній українській літературі, зокрема на філософії Григорія Сковороди та містеріях Києво-Могилянської академії. Серед них варто відзначити такі: «The Rhetoric of Golden Liberty in a Mohylanian Play about Catherine of Alexandria (1703)», «Мудрість предвічна (1703) — драма-мораліте для аристократів», «Poetry as Milk: A Seventeenth-Century Metaphor and its Pedagogical Context».

Щодо досліджень василіянської шкільної драми, то ця тема обмежено висвітлена в історіографії. Головні напрацювання здійснені польськими дослідниками наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. З ініціативи Чину св. Василя Великого, починаючи з 1924 р. у їхніх «Записках ЧСВВ» опубліковувалися праці, що стосувалися василіянського шкільництва, де побіжно йшлося і про шкільні театри. Таким дослідником був Мелетій Войнар – василіянин, історик церкви, письменник. Йому належить стаття «Basilian Seminaries, Colleges and Schools» опублікована в Римі в 1974 р.

Фундаментальною для василіянської шкільної драми є дисертація польської дослідниці Марії Злотковської, захищена в Університеті Мічигану у 1981 р. Дослідниця вивчала рукописні збірки творів Буцацького василіянського колегіуму за 1754 – 1774 рр. Вона здійснила ґрунтовну порівняльну характеристику унійної та латинської драматичних традицій; систематизувала

---

⁷ Корній Л. Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст. Київ, 1993, 145 с.

⁸ Сулима М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. Київ: Стило, 2005. 368 с.

⁹ Ісіченко І. Історія Української літератури: Епоха бароко XVII–XVIII ст. Львів: Святогорець, 2011. 568 с.

¹⁰ Сафронова Л. Старовинний український театр. Львів, 2004. 226 с.

та категоризувати за жанрами увесь василіянський репертуар; створила тематичну класифікацію та поетапно описала спосіб проведення вистав¹¹.

Уже класичними працями з історії василіянського шкільництва ранньомодерного часу є роботи дослідниці з Національного закладу імені Оссолінських у Вроцлаві проф. Марії Підлипчак-Маєрович. Зокрема, у своїй монографії «Bazylianie w Koronie i na Litwie: szkoły i książki w działalności zakonu» (1986) вона зробила невеликий екскурс по функціях і ролі шкільної драми у василіянських колегіумах.

Найбільше напрацювань по темі шкільної драми василіян здійснила Беата Лоренс. У фокусі її дослідження василіянські навчальні заклади, шкільна драма та шкільний театр XVIII ст. Її перу належать статті про музику в душпастирській діяльності василіян; про василіянські школи Галицької провінції; про правила шкільництва та проблеми виховання молоді у василіянських школах; про вплив ідей Просвітництва на шкільний театр та інші.

Структура роботи. Основна частина наукової роботи складається зі вступу, трьох розділів, які в сумі містять 11 підрозділів та висновків. У *першому розділі* стисло охарактеризовано історію формування Чину Святого Василя Великого та його освітню діяльність. У *другому розділі* основна увага зосереджена на питанні «шкільної драми» та її ролі в освітньому процесі. Василіянську шкільну драму вписано в загальний європейський, та річпосполитський зокрема, контекст XVIII ст., і на основі кращих її зразків досліджено унікальність василіянської шкільної драми. *Третій розділ* містить ключову частину наукового дослідження, яку складають едіція латиномовного рукописного тексту, літературний переклад, історичний аналіз джерела та коментування лінгвістичних, композиційних і фактологічних особливостей.

---

¹¹ Дисертацію М. Злотковської опрацьовано на підставі мікрофільму з Національної бібліотеки у Варшаві: Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama (1751–1781). A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Slavic Languages and Literatures). Michigan, 1981 // Biblioteka Narodowa, mf. A.1355. 318 p.

Основну частину роботи доповнюють список використаних джерел та літератури (60 позицій), а також 5 додатків. Основний текст магістерської роботи охоплює 108 сторінок, загальний обсяг роботи – 113 сторінок.

РОЗДІЛ І

Василіяни та їхні навчальні заклади

У ранньомодерний період василіяни розробили та успішно впровадили різні форми навчання для духовенства та світської молоді. Створивши, як внутрішньомостирські, так і «світські» школи, Отці Василіяни розвинули широку мережу публічних навчальних закладів та реформували богословські студії для монашого і світського духовенства. Детальне дослідження функціонування василіянських колегіумів: викладацького складу, студентів, навчального процесу, виховної діяльності та укладу життя, представлено на прикладі Буцацького колегіуму.

1.1. Чин Святого Василя Великого та заснування Буцацького монастиря

Чин святого Василя Великого, лат. *Ordo Sancti Basilii Magni* (далі – ЧСВВ), постав на руських землях після підписання Берестейської церковної унії в 1596 році. До укладення унії монастирі не були пов'язані між собою, а підпорядковувалися місцевим єпископам або, як виняток, константинопольському патріархові.

У 1607 р. київський митрополит Йосиф (Велямин Рутський) та полоцький архієпископ Йосафат (Кунцевич) провели ґрунтовну реформу тогочасного монашого життя: впровадивши централізацію монастирів та запровадивши сувору чернечу дисципліну. У 1615 р. Йосиф (Велямин Рутський) отримав папський дозвіл на вивчення ченців-василіян уніатів у католицьких семінаріях у Вільні, Браневі, Празі, Оломоуці, Відні та в Грецькій колегії в Римі. А вже в 1617 р. у Новоградку (сьогодні Білорусь) відбулася Перша загальна капітула (монаший з'їзд), де було затверджено статут Василіянського Чину та створено єдину Конгрегацію Пресвятої Трійці з п'яти монастирів Київської митрополії, які знаходилися на теренах Великого

князівства Литовського¹². Новоутворений василіянський чин на чолі з протоархимандритом підпорядковувався початково унійному митрополиту. До влади чину входили: протоархимандрит, провінціали, чотири консультори й секретар. Важливі рішення, приймала Генеральна капітула, що збиралася раз на чотири роки. Спосіб організації чину взорувався на чернечі практики кармелітів босих і єзуїтів. Незважаючи на спроби Рутського пристосувати конституцію Товариства Ісуса до особливостей східного чернецтва, вплив латинської культури був великий. Так, у 1635 році король Владислав IV Ваза надав василіянам привілей, згідно з яким лише ченці-василіяни могли стати єпископами Унійної Церкви. В результаті, до кінця XVIII ст. майже всі київські митрополити походили з Василіянського Чину. Крім духовенства, велику роль зіграли польські магнати, які сприяли у заснування нових василіянських монастирів, фондуючи та підтримуючи їх. Особливий відгук Заходу мала позамонастирська діяльність — це школи, місії та друкарні¹³.

Коли на початку XVIII ст. Перемиська, Львівська та Луцька єпархії прийняли унію, єпископи зробили спробу організувати ченців під свою юрисдикцію. Одна із реформ чернецтва була ініційована Замойським собором у 1720 р., скликаним з ініціативи митрополита Лева (Кишки). Серед іншого на церковному зібранні ухвалили об'єднати усі унійні монастирі на теренах Речі Посполитої у ще одну василіянську конгрегацію. Що вдалося реалізувати лише у 1739 р. на загальній капітулі у Львові, яку зібрав у Соборі св. Юра київський митрополит Атанасій (Шептицький). Таким чном, було створено другу василіянську Конгрегацію Покрови Пресвятої Богородиці (Руську, Польську чи Коронну) і обрано для неї протоархимандрита о. Патрикія (Жиравського). До її складу входили монастирі, що належали єпархіям з центрами в Луцьку, Володимирі-Волинському, Холмі, Львові та Перемишлі. Резиденція

---

¹² Кречун П. о., Парасюк В. о. Святотроїцький унійний монастир і реформа 1617 року // На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільносі: Колективна монографія за ред. Альфредаса Бумблаускаса, Сальвіюса Кулявічюса та Ігоря Скочилиєса / 2-ге виправл. й доповн. Видання. Львів : Український католицький університет 2019, с. 122–132. Див. також: Спільні правила Святого Отця нашого Василя Великого, архієпископа Кесарії Кадокійської [укл. Йосиф Рутський] // Підручний П., П'єтнотко Б. Василіянські генеральні капітули від 1617 по 1636 рік, т. 1, Рим; Львів 2017, с. 391–410.

¹³ Blazejovskij D. Ukrainian and Armenian Pontifical seminaries of Lviv: 1665–1784. Romae, 1975, p. 22-24.

протоархимандрита Руської провінції знаходилася у Почаївському монастирі, а очільника Литовської провінції – у Вільно¹⁴.

Утворення Коронної провінції було підтверджено папською буллою Бенедикта XIV «Etsi dubitare» від 27 грудня 1742 р., в якому також йшлося про об'єднання двох конгрегацій в одну. Чин, в свою чергу, був розділений на дві провінції: Руську (Святопокровську, Коронну) та Литовську (Святотроїцьку). Представники провінцій по черзі обиралися на уряд протоархимандрита. Остаточне об'єднання обох конгрегацій в один Чин відбулося на капітулі в Дубно в 1743., що було підтверджено у травні 1744 р. буллою «Inter plures» папи Бенедикта XIV – про утворення чину «Ordo Sancti Basilii Magni Ruthenorum».

У перші десятиліття існування, Чин налічував трохи більше десятка монастирів, зокрема станом на 1622 р. до ордену василіян входило лише 13 чернечих осередків. Через більше ніж сто років, у 1744–1748 рр. лише Литовська провінція налічувала 66 монастирів та 446 ченців, а Руська провінція ще більше – 122 монастирі та 647 ченці. Проте внаслідок нормалізації чернечої мережі під впливом ватиканської адміністрації, зокрема, папа Бенедикт XIV рекомендував митрополиту Атанасію (Шептицькому) об'єднати невеликі монастирі, щоб кількість ченців була щонайменше вісім. У підсумку, станом на 1772 р. Руська провінція налічувала лише 72 монастирі. Стільки ж було і у Литовській провінції, а кількість монахів зросла з 446 до 612. В останній зі згаданих чернечих інституцій найбільші монастирі були в Полоцьку, Жировичах, Мінську, Вітебську, Беразивичах, Баруні, Битені та Антополі. Зрештою, 1750–1772 роки визнані дослідниками «золотою добою» ЧСВВ. Така характеристика стосується не лише кількості монастирів, що становила 172, а кількості монахів, яких на той час було 1258 осіб. До першого поділу Речі Посполитої по кількості ченців василіяни займали п'яте місце, після францисканців (5308), єзуїтів (2362), домініканців (2092) та кармелітів (1418), а

---

¹⁴ Луб І. Значення Замоїського синоду в історії Унії // Добрий Пастир. Перемишль, 1932, ч. 4, с. 277.

по числу монахів-священників — четверте, після єзуїтів, бернардинів та домініканців¹⁵.

Політичні події останньої чверті, зокрема, перший поділ Речі Посполитої 1772 р., суттєво вплинув на становище василіян. На теренах Російської імперії опинилися 21 монастир ЧСВВ, ще 42 обителі опинились у складі монархії Габсбургів, в тому числі монастир у Бучачі, що належав Литовській провінції. З метою запобігання втручанню польського духовенства у внутрішні справи Російської імперії та Австрійської монархії, на захоплених територіях було створено дві нові провінції: Святого Спаса в Галичині та Святого Миколая в Білорусі. У кожній провінції було сімдесят два монастирі та понад шістсот ченців¹⁶.

Політичні перипетії вплинули не лише на адміністративні переформатування Чину чи кількісне зменшення монастирів, але у Російській імперії усі василіанські чернечі осередки були взагалі ліквідовані. Насамперед, були заборонені будь-які контакти з унійним керівництвом, що залишилося в межах Речі Посполитої. Монастирі були підпорядковані місцевим унійним єпископам, що призупиняло розвиток Чину. Після остаточної ліквідації Речі Посполитої були заборонені контакти з Римом, видавнича та просвітницька діяльність та закриті «лишні» василіанські монастирі. Незважаючи на таку ворожу діяльність царської влади, в 1802 р. все ще діяло 85 монастирів з понад 730 ченцями. Така велика кількість монахів та монастирів пояснюється тим, що більше половини всіх релігійних установ знаходились на території колишньої Речі Посполитої, яка дісталася Російській імперії найпізніше. Царським розпорядженням від 1839 р. Унійна Церква була повністю ліквідована. Василіяни, які не бажали прийняти православ'я потрапили до в'язниці, інтернувались у православні монастирі або були заслані до Сибіру¹⁷.

¹⁵ Pidłypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie: szkoły i książki w działalności zakonu. Wrocław: Państw. Wydaw. Naukowe, 1986, s. 18-23.

¹⁶ Патрило І. Нарис історії Галицької провінції // Записки ЧСВВ. Рим, 1982, т. 11, с. 65–67.

¹⁷ Pidłypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie..., s. 22-23; див. також: Ададуrow В. В імперському контексті (XIX століття) // На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі: Колективна монографія за ред. А. Бумблаускаса, С. Кулявічюса, І. Скочиляса / 2-ге, виправл. й доповн. видання. Львів: Видавництво УКУ 2019, с. 207–234.

У Габсбурзькій монархії василіанам вдалося проіснувати довше. У другій половині XVIII століття у контексті освіченого абсолютизму монархи провадили політику т. зв. «йосифінізму», яка, серед іншого, вимагала від духовенства більш активного соціального ангажування, роблячи священнослужителів державними службовцями. Також відбулася реорганізація мережі монастирів, підпорядкованих окремим єпископам, повністю обмежуючи можливість спілкування ченців з чернечим керівництвом у Речі Посполитої. У 1783 р. імператорська канцелярія наказала розділити Галицьку провінцію на Львівську та Перемиську, відповідно до кордонів єпископств. У 1783 р. була також заборона проводити філософські та богословські студії. Лише ті кандидати, які закінчили теологію в основній семінарії й душпастирські практики, та яким виповнилося 24 роки мали право вступити в Чин. Впродовж XIX століття кількість отців василіян помітно зменшувалася. У 1800 р. громада василіян складалася із 22 монастирів та 122 ченців. А вже у 1880 р. в Галичині існувало 14 монастирів із 60 монахами¹⁸.

Перші письмові згадки про фінансове сприяння дідичів Стефана Александра та Іванни Потоцьких для створення монастиря під титулом Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього у Бучачі фіксуються від 1712 р. Бажаючи мати освічене унійне руське (українське) духовенство, за сприянням шляхти до Бучача приїхали шість василіян з Литовської провінції ЧСВВ, які залишились під управлінням литовського провінціала. Потоцькі доручили монахам вести богословську школу для світських священників з Поділля та Покуття. Такі духові курси для священників повинні були зарадити, за задумом Потоцьких, браку повноцінної духовної семінарії на їх землях. Бо унійні єпархії того часу могли розраховувати лише на невелике число майбутніх священників, які вивчались впродовж XVIII ст. у єдиній вірменській семінарії театинів у Львові¹⁹.

---

¹⁸ Blazejovskyj D. Ukrainian and Armenian..., p. 28-32.

¹⁹ Пастернак Я. Бучаччина крізь серпанок тисячеліть // Бучач і Бучаччина / за ред. М. Островерха, Лондон, 1972, № 27, с. 41.

Офіційною датою заснування монастиря ЧСВВ у Бучачі вважається 7 грудня 1712 року. Фундатор Потоцький, привілеєм написаним у Любліні, виділив для розвитку монастиря капітал у 30 000 польських злотих. Стільки вартували маєтки, що з них бучацькі орендарі мали сплачувати по 7% двома частинами щороку. Також привілей надавав ряд інших фінансових та натуральних благ для монастиря: орні поля, фільварок з садами, городи, сінокоси, пасовища на Бучацькому передмісті Пушкарі та чотирьох підданих, які працювали на основі повинності. Монахам дозволялося вільно користуватися млином у Звенигороді і молоти різне збіжжя. У тому ж селі монахи могли рубати ліс для опалення власних приміщень та без обмежень ловити рибу у р. Стрипа. Їм дозволялося мати власну пасіку та не сплачувати з неї десятину. Водночас монахам було заборонено приймати у монастир чужу пасіку²⁰.

В зазначеному привілеї Стефан Александр Потоцький зобов'язував себе і своїх наступників постачати у монастир одяг та церковні книги. Натомість василіяни зобов'язувалися проповідувати слово Боже та молитися за родину фундатора монастиря. Окремою умовою встановлювався обов'язок монахів викладати догматичне та пастирське богослов'я кандидатам у духовенство, які бажали взяти парафії на землях Потоцьких. Першим помешканням монахів був «монастирський дворик» при латинському костелі Св. Хреста, у якому могло проживати три монахи. Решту ченців поселили у монастирі Рукомиша, і лише за окремої потреби вони прибували до Бучача.

Оскільки початково василіяни не мали власної церкви, то шляхтич Потоцький офіційно звернувся 1714 року до львівського архієпископа Яна Скарбека (Львівської католицької архієпархії) з проханням про передачу храму св. Хреста для унійних ченців. Згодом василіянам на тимчасових умовах дали костелик у користування, який тривалий час стояв порожнім. А вже 9 квітня 1717 року, після капітули, Ян Скарбек видав звернення, яке виголосили з катедри у Львові, промовили біля костелика у Бучачі та розмістили на його

---

²⁰ Barącz S. Pamiątki buczackie. Lwów : Drukarnia «Gazety narodowej», 1882. s. 111.

дверях. У зверненні йшлося про пошук тих, хто має яке-небудь право на костел Св. Хреста. Проте, як значиться у джерелах, про своє право на костел ніхто так і не заявив²¹.

Львівська католицька архієпархія під час передачі костелу у тимчасову власність ЧСВВ встановила умову заборони перебудов, демонтажу чи позалітургійне використання храму. Спочатку василіяни були задоволені церквою. Особливо після того, як згідно з рішенням Стефана Александра Потоцького у 1724 р. до Бучацького монастиря було приєднано Жизномирський монастир Преображення Господнього. Рішення про приєднання було продиктоване потребою вільніше розмістити ченців²².

Так було до часів Миколи Потоцького, канівського старости, який звернув увагу на те, що у василіян не було ні власної православної церкви, ні фактичного монастиря у Бучачі. Він вирішив допомогти ЧСВВ полегшити цю справу та звернувся до львівського латинського архієпископа Миколая Ігнація Вижицького, щоб останній дозволив розібрати костелик та на його місці побудувати у східному стилі церкву з монастирем. Письмова відповідь архієпископа була позитивною, у якій Микола Ігнацій Вижицький зазначив, що обов'язково задовольнить прохання після всіх відповідних процедур. За його наказом на дверях катедри у Львові було повторно поміщене оголошення про те, щоб кожен, хто має якісь права на костелик, звернувся до Львівської католицької архієпархії. Того разу також ніхто не відгукнувся, а ігумен Бучацького василіянського монастиря Йосафат (Токаржевський) отримав рішення від 29 квітня 1747 року про вічне пожертвування храму василіянам.

12 травня 1751 р. на місці розібраного костелу Св. Хреста було закладено наріжний камінь майбутнього собору василіян. А вже у 1753 р. коштом канівського старости Миколая Потоцького, званого як «пан Каньовський», у Бучачі завершено будівництво василіянської церкви типового стилю пізнього бароко з двома вежами (див. Додаток 1). Дві стрункі вежі

---

²¹ Центральний державний історичний архів (далі – ЦДІА) України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 1105, арк. 2.

²² Пастернак Я. Бучаччина крізь серпанок тисячеліть..., с. 41.

високої церковної фасади в бароковому стилі гарно komponувалися з обома крилами побудови: монастиря по ліву сторону, та колегіуму по праву сторону. Автором проекту Святовоздвиженського монастиря у Бучачі був архітектор Ян Готфрид Гофман. Він же за запрошенням Миколи Потоцького був архітектором та будівничим комплексу Почаївського монастиря. Собор василіян було зведено на горі Федір у Бучачі, яка омивається з трьох сторін річкою Стрипою²³.

На посаду ректора монастиря і колегіуму в Бучачі з 1754 р. по 1784 р. призначалися: о. Єронім Нерезій (1750 – 1757 рр.), о. Петро Лапінкевич (1757 – 1758 рр.), о. Маврикій Каскович (1758 – 1761 рр.), о. Єронім Нерезій (1761 – 1765 рр.), о. Інокентій Мшанецький (1765 – 1772 рр.), о. Йосип Михаловський (1772 – 1784 рр.)²⁴.

Насамкінець варто зауважити, що хоча Бучацький монастир територіально знаходився на теренах Руської провінції ЧСВВ та пастирську опіку отримувала від львівського владики, проте юрисдикційно належав до Литовської провінції²⁵. Через юрисдикційні та територіальні розбіжності, виникали постійні суперечки між Руською і Литовською провінціями за Бучацький монастир, що повноцінно відображено у листуванні, яке зберігається у Ватиканському апостольському архіві. Провінційна управа ЧСВВ намагалася перепідпорядкувати монастир Руській провінції, але литовські провінціали протестували у листах до Конгрегації Поширення Віри. Основне обґрунтування, чому варто перепідпорядкувати саме до Покровської провінції полягало у географічному чиннику²⁶. Зрештою, що обитель у Бучачі була більш ніж заможною, тому таке змагання за монастир варто розглядати і у контексті грошових надходжень до провінційної управи – руської, чи литовської.

---

²³ Там само, с. 42.

²⁴ Lorens B. Problemy wychowawcze w szkołach bazylijskich w drugiej połowie XVIII wieku na przykładzie kolegium w Buczaczu// Biuletyn Historii Wychowania. №29. Poznań, 2013, s. 32.

²⁵ Archivio Apostolico Vaticano, Archivi Nuntiaturae Varsaviensis, vol. 125, f. 38r.

²⁶ Ibid., vol. 108, f. 81r–82r.

1.2. Освітня система василіян

Початок освітньої діяльності ЧСВВ припадає на перші десятиліття XVII століття, коли власне і було засновано чернечий орден. В історіографії найбільш поширеною є теза, що василіянські навчальні заклади були організовані на зразок єзуїтських колегіумів²⁷. У 1615 р. ще до формального заснування конгрегації Пресвятої Трійці, папа Пій V видав бреве «*Piis et devotis*», в якому дозволив створювати при василіянських монастирях школи, на зразок шкіл Товариства Ісуса (далі – ТІ)²⁸. Не дивно, що вибір ліг на користь єзуїтських шкіл, адже їхня система освіти була найкращою на той час. Більше того, прихильне ставлення митрополита Рутського до ТІ пояснюється тим, що він закінчив єзуїтський колегіум і мав намір вступити до лав ісусівців²⁹. У XVI ст. релігійної освіти в організованому вигляді на русько-литовських землях взагалі не існувало. Василіянські школи не мали доброго зразка в східному чернецтві, а їхнє безпосереднє сусідство із латинською освітою повпливало на педагогічні методи семінарій та колегій, далеких від програм православних шкіл.

Навчально-педагогічну діяльність василіян протягом двох століть можна поділити на три періоди. Початки освіти припали на першу половину XVII ст. і завершилися столітньою перервою, яку історики називають «епохою саксів» — період загального занепаду культури та освіти в Речі Посполитій (1650—1750 рр.). Відродження освіти василіян та створення нових навчальних закладів відбулося під час 1750-1772 рр. Найбільший розвиток василіянських колегіумів припадає на час діяльності Едукаційної комісії (Komisja Edukacji Narodowej) і саме цей період є предметом найбільш детальних досліджень. Натомість, період до 1773 р. у контексті освітніх практик василіян досліджений недостатньо³⁰.

²⁷ Łukaszewicz J. Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. Poznań, 1850, t. 2, s. 142.

²⁸ Lorens B. Regulaminy szkolne bazylińskiego kolegium w Buczaczu na tle programów szkolnictwa staropolskiego // Czasy Nowożytne. Warszawa, 2013, t. 26, s. 150.

²⁹ Підтупczак-Мажерович М. Базиліаніє в Короніє і на Литвіє..., s. 19.

³⁰ Ibid., s. 28.

Упродовж XVII–XVIII ст. при василіянських монастирях було створено три типи шкіл: філософсько-теологічні студії, тобто семінарії для монахів та світського духовенства, публічні колегіуми та парафіяльні школи, де навчались в основному молоді шляхтичі, міщани та сини унійного духовенства. Перша унійна семінарія була відкрита в 1601 р. у Вільно з ініціативи митрополита Іпатія (Потія). Це найстаріший василіянський навчальний заклад для світського духовенства. Семінарія була призначена як для єпархіальних священників, так і для ченців. Навчальна програма складалася із нижчих класів (*studia inferiora*), що призначені були для початківців, та вищих класів (*studia superiora*), де вивчали теологію. Таке навчання в основному тривало 2-3 роки³¹. Схожі семінарії василіяни відкрили у Мінську (1626 р.), Володимирі (1670 р.) та Холмі (1759 р.). Вони були створені за кошт єпископів та патронів монастирів. У 1753 р. Папа Бенедикт XIV, знаючи, що католики мають багато власних семінарій, зберіг чотири щорічні стипендії для василіян у Грецькому колегіумі у Римі. Ще один тип семінарій – т. зв. «магнатські», утримувалися патронами. Це були заклади освіти призначені для парафій окремого землевласника. Першу спробу такої семінарії зробили Стефан та Іванна Потоцькі, які заснували в Бучачі монастир василіян на 6 послушників. Серед них були 2 професори богослов'я, котрі мали зобов'язання навчати унійних світських священників для парафій у магнатських володіннях. З ініціативи князя Михайла Казимира Радзивілла на власних землях у Свержені 1743 р. було відкрито семінарію. Під керівництвом чотирьох василіян упродовж шести років виховувалися 12 кандидатів у духовенство. Ці кандидати мали від 20 до 30 років і, очевидно, закінчили середню школу. Подібну семінарію заснував київський воєвода Францішек Салезій Потоцький в Умані³².

Послідовний розвиток василіянської публічної освіти розпочав ще митрополит Йосиф (Велямин Рутський), який у 1605 р. представив план розвитку освіти, наполягаючи на дозволі василіанам організовувати грецькі, церковнослов'янські школи та семінарії. Папа прийняв вимоги унійного

³¹ Wojnar M. *Basilian Seminaries, Colleges and Schools* // Записки ЧСВВ. Рим, 1974, т. 9, с. 49–50.

³² Там само, с. 53–55.

духовенства і задекларував фінансову допомогу. Кількарічні зусилля митрополита в розвитку шкільництва принесли королівську та папську підтримку. Привілей короля Сигізмунда III Вази від 1613 р. дозволяв василіанам створювати початкові та середні школи з грецькою, латинською, церковнослов'янською, руською (народною) та польською мовами навчання. В 1615 р. в папській канцелярії Павла V видали документ, за яким василіанські школи прирівнювали до єзуїтських³³. Надані привілеї дозволили митрополиту Рутському з нуля організувати шкільництво. У 1616 р. він заснував ще школи в Новогрудку та Мінську. Відповідальність за подальший розвиток цих шкіл покладалася на ченців ЧСВВ, тому в документах першої Генеральної капітули у Новогрудку читаємо: «Про світські школи, які ми заснувати у Новогрудку та Мінську, нам слід піклуватися не лише про їх утримання, а й про розширення. Тому в Мінську ми повинні розділити школу на нищу (руську) та вищу (латинську), де в другій викладатимуть два професори, а в руській школі може викладати навіть світський бакалавр (вчитель), що буде підпорядкований одному зі викладачів-монахів латинської школи»³⁴.

На початку XVIII ст. василіяни як правило надавали початкову та середню освіту. У парафіяльних школах впродовж трьох років вивчали богослужбові книги, написані церковнослов'янською мовою. Освітній проект Рутського передбачав розвиток загальноосвітніх шкіл, що виховували релігійне духовенство. Митрополит розпочав організацію початкових шкіл при монастирях у Полоцьку, Красноборі, Жировичах, Боруні та Черей, а пізніше у Бялі, Могилеві та Холмі. Школи навчали писати і читати, а також давали початкові знання з церковнослов'янської та латинської мови. Після Замойського собору парафіяльна школа діяла при кожному третьому василіянському монастирі³⁵.

Другий рівень освіти проходив у колегіумах з богословсько-філософськими студіями, в яких навчалася молодь шляхетського

---

³³ Pidłypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie..., s. 30.

³⁴ Lorens B. Regulaminy szkolne..., s. 149.

³⁵ Pidłypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie..., s. 36–37.

та міщанського походження. Слід зазначити, що ще в XVII ст. василіяни не мали публічних закладів середньої освіти. Це пов'язано власне із неготовністю Чину до освітньої діяльності. Перші колегіуми були засновані у Володимирі-Волинському (поч. XVIII ст.) та Жировичах (1703-1705 рр.)³⁶. Навчальна програма складалась із вивчення церковнослов'янської мови, читання і коментування патристичних творів (писань Отців Церкви), перекладених з латинської та грецької мови, а також п'яти вільних наук: інфіми, граматики, синтаксису, риторики та поетики. Здебільшого навчання тривало п'ять років, проте в деяких колегіумах, де викладали філософію та теологію навчалися шість, а то й сім років. Викладачами зазвичай були ченці-василіяни. На кожен колегіум припадало 4 професори: два для нижчих класів (інфіма, граматика, синтаксис) та два для вищих (поетика, риторика, філософія). У Жировичах було сім програм, тому два чи три додаткові професори, ймовірно, викладали науку та сучасні мови³⁷.

Мовами навчання в унійних школах були польська, латинська, руська та церковнослов'янська. Вивчали також грецьку, французьку, німецьку. Розмовна руська мова використовувалася у деяких монастирських книгах, під час проповідей чи катехизації, у церковних піснях та полемічній літературі. Польська – була мовою документів. Нею писали листи, видавали укази та літературні твори. Латина, крім того, що виконувала функцію сакральної мови в латинському світі, була і мовою вченості. Церковнослов'янська була мовою сакральною, призначеною для літургії та церковних писань³⁸. Митрополит Рутський робив особливий наголос на вивченні церковнослов'янської мови, що пов'язано із відмінністю книжної мови від народної, якою спілкувалися жителі українсько-литовських земель Речі Посполитої³⁹.

Що стосується етно-конфесійного складу учнів, то навчальні заклади не мали виключно руського характеру. У василіянських колегіумах навчалися як русини уніати так і латинники (зазвичай, поляки), а заклади могли

³⁶ Wojnar M. *Basilian Seminaries...*, s. 59-62.

³⁷ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 23-24.

³⁸ Сафронова Л. *Старовинний український театр*. Львів, 2004, с. 20–23.

³⁹ Pidlupczak-Majerowicz M. *Bazylianie w Koronie i na Litwie...*, s. 33.

дотримуватися двох церковних календарів. Варто згадати, що василіяни намагалися впливати на українських та білоруських студентів. Друга василіянська капітула в Лаврові 1621 р. прийняла постанову «Про руських студентів та руські школи», у якій йшлося, що «(...) в усіх наших монастирях, де є публічні колегіуми, повинен бути один із наших Отців, який піклуватиметься про руських студентів. У святкові дні він навчатиме їх окремо, в одному з приміщень монастиря. Також повинен буде спостерігати, чи вони відвідують літургію на свята, чи правильно ведуть себе, чи кожного місяця сповідаються та причащаються»⁴⁰.

Як зауважив Людомир Беньковський, рівень викладання у василіянських колегіумах в період діяльності Едукаційної комісії дорівнював академічним школам і перевищував їх за кількістю учнів⁴¹. У період між 1700 та 1792 рр. діяло 15 василіянських колегій: Володимир-Волинський, Жировичі, Гоща (поч. XVIII ст.), Баруни (1710), Шаргород (1748), Бучач (1754), Любар (1760), Умань (1765), Канів (1781), Острог (1773), Дрогобич (1775), Бар (1784), Лаврів (1788), Жидичин (1790), Толочин (1792)⁴². Василіяни посідали третє місце за кількістю навчальних закладів в Речі Посполитій після єзуїтів та піярів.

Становий розподіл був наступний: найбільшу часту склали діти шляхтичів – 70 %, діти священників – 15 % та мешканці міста – 5 %. Відсоткова кількість учнів у зазначених вище трьох групах відрізнялася від школи до школи. Тим не менш, статистика свідчить, що принаймні сімдесят відсотків учнівського складу складав шляхетський стан. Наступні статистичні дані, починаючи з 1800 року, демонструють таку картину⁴³ (див. Таблицю № 1).

Таблиця № 1

«Становий розподіл студентів у василіянських колегіумах» (1800 р.)

	Шляхта	Священство	Інші
Жировичі	182 особи — 70%	55 осіб — 25%	6 осіб — 5 %

⁴⁰ Wojnar M. *Basilian Seminaries...*, с. 63.

⁴¹ Bieńkowski L. *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce w XVI-XVIII w.* Kraków, 1969, t. 2, s. 866.

⁴² Lorens B. *Regulaminy szkolne...*, s. 149.

⁴³ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 25.

Умань	286 осіб — 87 %	31 особа — 9%	7 осіб — 4%
-------	-----------------	---------------	-------------

Найвищий рівень василіянської освіти відбувався у закордонних колегіумах та папській семінарії. Декрет Папи Павла V від 2 грудня 1615 р. дозволив за кошти школи навчати чотирьох унійних семінаристів у Грецькому колегіумі в Римі. Більше того, папа римський фінансував вісімнадцять стипендій для уніатів-василіян у закордонних колегіях протягом двох років. Єзуїти надали василіанам кілька місць у своїх колегіях в Калуші, Пултуську, Несвіжі та Браневі⁴⁴.

Фінансовий тягар на утримання колегіумів в основному покладався на засновника школи або патрона. Рівень навчального закладу, в значній мірі, залежав від щедрості фундатора. З наявних документів видно, що ктитор Бучацького колегіуму Микола Потоцький справді дбав про добробут колегіуму та церкви. При колегіумах були облаштовані гуртожитки (конвікти), за які платили студенти. Деякі студенти жили вдома, або ж у приватних оселях в місті. У листі від 7 вересня 1765 р. ректор уманського колегіуму звернувся до Францішека Салезія Потоцького з проханням про допомогу в будівництві пансіонатів та шкільних кімнат для великої кількості учнів⁴⁵. Внесок за навчання було визначено і ця контрибуція без сумніву сприяла утриманню шкіл. Що стосується грошової вартості навчання, то це питання залишається відкритим. Для дуже бідних студентів були виділені безкоштовні місця для проживання в конвікті. Часто, в обмін на навчання таким студентам пропонувався грати в шкільному оркестрі чи співати у шкільному хорі⁴⁶.

Напрямок освітньої програми впливав із бібліотечних зібрань. За твердженням Марії Підлипчак-Маєрович, бібліотеки василіянських монастирів були виразно латино-польськими⁴⁷. Приміром, у бібліотеці Бучацького монастиря, якою користувались і студенти колегіуму, за даними інвентарного

⁴⁴ Blazejovskyj D. Ukrainian and Armenian..., p. 36-40.

⁴⁵ Pidłypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie..., s. 45.

⁴⁶ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 29.

⁴⁷ Pidłypczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie..., s. 38–39.

опису на 1769 р. налічувалось близько 200 книжкових одиниць, з яких 90 % латино-польські видання. Більшість томів у бібліотеці Бучача – це релігійні та літургійні твори, написані польською, хоча немало і педагогічних та історичних текстів⁴⁸. Загалом, василіяни мали власні друкарні у Вільні, Супраслі, Почаєві та Уневі. Вони видавали книги польською, латинською та церковнослов'янською мовами для власних навчальних закладів. У період свого розквіту найбільша василіянська друкарня в Почаєві видала близько трьохсот найменувань книг, з яких близько 40% складала світська література⁴⁹.

1.3. Навчання в Бучацькому колегіумі

Колегіуми для світської молоді, які функціонували при монастирях Чину св. Василя Великого в другій половині XVIII ст., є ваговою складовою освітньої та культурної діяльності на всіх руських землях, які у той період належали до Речі Посполитої. За привілеєм короля Августа III, виданим у Варшаві 22 жовтня 1754 р., на прохання Миколи Василя Потоцького, було дозволено створити на постійній основі світський колегіум при Бучацькому монастирі ЧСВВ⁵⁰. У підсумку, саме обитель у Бучачі стала важливим середовищем освітньої діяльності на землях підвладних роду Потоцьких. Спочатку монахи провадили теологічні студії для діючих парафіяльних священників. А згодом, за сприяння Миколи Потоцького, було організовано конвікт для дітей збіднілої шляхти, дітей унійного духовенства та міщан⁵¹.

Микола Потоцький власним коштом фундував проживання у конвікті 12 учням з числа збіднілої шляхти. Підставою для такої доброчинності слугували особисті зв'язки фундатора з батьками цих дітей. На утримання колегіуму та конвікту Микола Василь Потоцький виділяв дохід від своїх товарів з фільварків та маєтків. В такий спосіб канівський староста підтримував

---

⁴⁸ Альмес І. Латиномовні і польськомовні стародруки монастирського походження у фондах Державного архіву Тернопільської області // *Архіви України*. Київ, 2015, № 4 (297), с. 218–223.

⁴⁹ Ісаєвич Я. Книговидання та друкарство в Почаєві: ініціатори та виконавці // *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки*: зб. наук. пр. Київ, 2011, с. 7–22.

⁵⁰ Barącz S. *Pamiętki buczackie...*, s. 114.

⁵¹ Lorens B. *Szkoły przy klasztorach bazylikańskich w Galicji na tle austriackiej polityki oświatowej w latach 1772–1850* // *Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX /* red. M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki. Rzeszów, 2011, s. 226.

талановиту світську молодь. Монахи виконували не лише освітню, але й виховну роль у колегіумі.

У період 1754–1784 рр. у Буцацького колегіумі вчилася загалом 10 474 студенти. Перший розподіл Речі Посполитої не перервав функціонування василіанських колегіумів. Їх діяльність ще певний час тривала, а керівництво підпорядковувалось освітній політиці Габсбурзької монархії⁵². Відомо, що у період 1772-1784 рр. колегіум оо. Василіян у Бучачі функціонував звично, без великих перешкод з боку органів державної влади. Зміни прийшли з новою релігійною політикою імператора Йосифа II, який ліквідував 738 монастирі у цілій монархії⁵³. У приміщеннях, ліквідованих релігійних колегіумів, імператор наказав організувати нормальні школи. У 1784 р. викладачі-василіяни з Бучача повернулися в Литовську провінцію ЧСВВ⁵⁴. Буцацький колегіум було перетворено на нормальну школу, зосереджену на навчанні державною німецькою мовою.

Деталі освітньої діяльності Буцацького колегіуму та конвікту при монастирі в період 1750-1770 рр. знаходимо у щоденнику настоятелів цієї обителі. Із записів *Diarium actorum* (далі – Діарій, «щоденник») ми дізнаємось інформацію лише про частину тридцятилітнього періоду існування колегіуму у Бучачі. Із записів Яна Єроніма (Нерезія), Мавриція (Каськовича) й Інокентія (Мшанецького) відомо чимало про внутрішні правила колегіуму, викладацький склад, навчальну програму, статистику студентства, виховні проблеми, а також господарські питання. Точно встановлено, що щоденник вівся з 20 листопада 1750 р. до жовтня 1770 р. І лише в один час цього двадцятилітнього періоду, з 1 січня 1757 р. по 9 листопада 1758 р., відсутні записи настоятеля Петра (Лапінкевича)⁵⁵.

Очільники монастиря вели такий Діарій польською і латинською мовами. Єдиним руським текстом, записаним латиницею, був своєрідний

---

⁵² Lorens B. Regulaminy szkolne bazylińskiego kolegium ..., s. 156.

⁵³ Lorens B. Szkoły przy klasztorach bazylińskich ..., s. 228.

⁵⁴ Ibidem, s. 229.

⁵⁵ Лоренс Б. *Diarium actorum collegij Buczacensis*, як джерело відомостей про діяльність василіанської колегії в Бучачі в другій половині XVIII // *Історія релігії в Україні*. Науковий щорічник 2013. Львів, 2013, кн. 1, с. 248.

«гімн» колегіуму про Святий Хрест, який на прохання фундатора щодня співали на Службі Божій для студентів. Аналізуючи Діарій, можна дізнатися, що діяльність Буцацького колегіуму має багато спільних підходів з єзуїтськими колегіумами, а в основі його розвитку стояла латинська традиція. Зокрема відомо, що він діяв у форматі п'ятирічної гімназії, а навчальними предметами були: інфіма (розділена на два або три класи), граматики, синтаксис, поетика та риторика. А вже з 1773 р. на прохання керівництва василіянської провінції та за погодження Миколи Потоцького було розпочато викладання філософії. Саме у той період чисельність студентів у колегіумі зростає приблизно вдвічі.

Викладацький склад того часу формували троє професорів, які могли бути єромонахами чи братами з Чину і належали до Литовської провінції Пресвятої Трійці. Один з професорів викладав інфіму, другий – граматику та синтаксис, а третій – поетику й риторику. З 1773 р. в нотатках щоденника згадується четвертий професор, який викладав філософію та водночас виконував функцію префекта колегіуму. До обов'язків префекта належало здійснювати загальне управління колегіуму. Спільно з професорами у колегіумі перебували вісім монахів-василіян, на яких також покладался ряд обов'язків освітнього, виховного та господарського характеру.

Повний цикл навчання у колегіумі тривав вісім років. У перший рік навчання розпочали 182 студенти, з яких 59 хлопців латинського обряду та 123 уніати. Вже до 1770 р. колегіум налічував 343 студенти. Внаслідок зростання чисельності схоластиків, інфіму довелося розділити на три відділи, з яких два були включені як підготовчий курс. На час завершення діяльності колегіуму в 1782 р. кількість студентів становила 641. До категорії студентів переважно входили католицькі та унійні шляхтичі з Руського, Белзького, Подільського та Волинського воєводств⁵⁶. Щороку зростала чисельність студентів латинського обряду. Це можна пояснити у два способи: зростання престижу Буцацького колегіуму серед шляхтичів Подільського та Руського воєводств, чи зменшення нобілітету унійного обряду.

---

⁵⁶ Lorens B. Szkoły przy klasztorach bazylikańskich ..., s. 226.

Першим ректором колегіуму став Ян Єронім (Нерезій)⁵⁷, який перебував у Бучачі в 1750–1757 та 1761–1765 рр. У джерелах зазначено, що Потоцький в особливий спосіб довіряв ректору о.Єроніму, який відрізнявся освіченістю й скромністю. На початку діяльності колегіуму уроки проводилися безпосередньо у приміщеннях монастиря. Так тривало до 1756 р., коли при монастирі звели окремі приміщення для навчальних аудиторій. Важливим елементом новозбудованих приміщень став просторий зал з класичною сценою та відведеними місцями для глядачів, який почав слугувати для театральних виступів⁵⁸.

Навчальний рік у колегіумі розпочинався у вересні, а завершувався у липні наступного року. У щоденнику фіксуються багаторазові запізнення студентів на початок навчання. Частим явищем ставав фактичний початок навчання в жовтні, коли у достатній кількості з'їжджалися студенти після канікул. Навчальний план формувався згідно з Григоріанським календарем⁵⁹. У дні латинських свят студенти мали відпочинок, а в урочисті дні за Юліанським календарем продовжували навчання. Щороку на Різдво Христове та Великдень студенти від'їжджали з колегіуму додому. Відповідно до навчальних норм, щочетверга василяни організовували для студентів програму рекреації, за якою останні мали нагоду відпочивати на вулиці, прогулюватися та грати ігри. В усі решта дні студенти мали навчання до та після обіду, яке розпочиналося ранковою св. Літургією.

Впродовж усього періоду існування конвікту при Бучацькому монастирі, до нього приймали синів малозаможної шляхти. Він розташовувався на першому поверсі в приміщенні монастиря. Фундатор Потоцький часто особисто рекомендував прийняти туди хлопців, а через погані результати навчання, чи недбалу поведінку наказував виключити з колегіуму і вислати з міста. Ченці були зобов'язаними опікуватись хлопцями, забезпечувати їх що два роки верхнім одягом, дбати про здоров'я та гігієну

---

⁵⁷ Австрійська національна бібліотека у Відні, Відділ рукописів (Österreichische Nationalbibliothek in Wien, die Handschriftenabteilung), Series Nova, cod. 3848, арк. 270.

⁵⁸ Лоренс Б. *Diarium actorum* ..., с. 250.

⁵⁹ Там само, с. 251.

своїх студентів. Їхнім коштом оплачувалась робота пральниць, цирюльника та лікаря, які пильнували усіх немісцевих. Якщо ж сталося так, що захворів хтось з місцевих студентів, то його відправляли під опіку батьків. Крім того, на монастир було покладено оплату праці двох хлопців, що займалися у конвікті господарськими питаннями. На жителів конвікту теж були покладені певні матеріальні зобов'язання. Наприклад, студенти мали привезти з дому особисту постіль.

Фундатор Микола Василь Потоцький мав великий особистий вплив на щорічну діяльність Бучацького колегіуму. Він приділяв велику увагу формуванню доброї дисципліни⁶⁰ серед студентів та вихованню в душі правильних традицій. Вважалося, що перш за все у молоді потрібно зміцнювати чесноти благочестя, адже сама старанність студента без Божого впливу нічого не варта. Скромна поведінка та виявлення поваги до наставників вважались бажаними рисами студента колегіуму.

Кожен зі студентів зобов'язувався відповідати певному канону поведінки, який був невід'ємною частиною освітнього процесу чернечих колегіумів. Студентам забороняли вести розгульницький спосіб життя, відвідувати шинки, вживати алкогольні напої, мати таємні зносини з жінками, влаштовувати вуличні бійки, красти чи приносити будь-яку зброю у колегіум. Неприхильне ставлення до професорів та небажання вдосконалюватись теж вважались прогріхами студентів, за які могли відрахувати з навчання. Наприклад, із записів Діарія відомо про бійку студентів колегіуму з капелою бучацького костелу в 1768 р. Також відомо про випадок, коли студенти кидали у людей камінням під час єврейського похорону. Такі випадки привертали увагу фундатора, який не раз докоряв настоятелям Бучацького колегіуму за їх неспроможність навести лад. В багаторазових листуваннях, Потоцький вказував на виховні ідеали, які варто прищеплювати кожному зі студентів⁶¹. Він вважав, що колегіум значно більше б виграв, якщо б туди приймали меншу кількість студентів, але таких, що не створюють проблем. У цих міркуваннях

---

⁶⁰ Lorens B. Problemy wychowawcze w szkołach bazylikańskich..., s. 34.

⁶¹ Ibid., s. 35.

Микола Потоцький опирався на власний досвід, отриманий під час навчання у єзуїтському колегіумі в Львові. У відповідь на одне з таких звернень, ректор отець Каськович відповів фундатору, що такі вчинки хлопців не можна трактувати як відсутність порядку в колегіумі, чи студентське ціленаправлене злодіяння. Він вважає такі вчинки швидше відсутністю розсудливості, що притаманно у їхньому віці.

Релігійному вихованню молоді приділяли особливу увагу, через постійні практики протягом усього року. Щодня кожен зі студентів був зобов'язаний брати участь у літургії, а щосуботи студенти співали часи до Непорочне Зачаття Діви Марії. Після завершення щоденних навчань студенти виконували духовні пісні, три з них були написані руською мовою. Традицією для колегіуму були реколекції, які щороку організовували у часі Різдвяного та Великоднього постів. Відповідальним за кількадевні реколекції завжди був хтось із професорів. Їх однаково проводили як для студентів латинників, так і для уніатів. Загальна мета виховання у Буцацькому колегіумі ЧСВВ була спільною з програмами інших орденських шкіл. В основі стояли повага до ідейних та моральних цінностей. На їх фоні матеріальним цінностям надавали меншого значення. Такий підхід прищеплював студентам побожність, вірність віросповіданню, лояльність до держави, розуміння значення шляхетського коріння та відчуття вартості освіти.

Буцацький колегіум рівносильно виховував молодь обох обрядів, що вимагало від монахів особливо виваженого ставлення до освітньої праці з різними групами молоді. Професорам доводилось прикладати чимало зусиль, щоб не виникали суперечки чи конфлікти між студентами на конфесійному ґрунті. Це питання стояло завжди досить гостро для етнічного та релігійного пограниччя. У колегіумі організовували публічні диспути, як спосіб взаємного опитування вивченого матеріалу. Такі події організовували наприкінці кожного семестру, куди запрошували батьків студентів та Миколу Потоцького. А наприкінці кожного навчального року в колегіумі організовували театральні вистави різних жанрів. Відомо, що на такі вистави запрошували широке коло

шляхти, офіцерів, світську та церковну владу. У святкові дні, студентів часто залучали до урочистих процесій містом, під час яких вони співали релігійні пісні та виголошували промови різними мовами.

Зміна складу професорів була звичною справою. Як правило, тривалість перебування професорів у викладацькому складі колегіуму складала від одного до чотирьох років. Префект школи, який здійснював загальне управління колегіумом, як правило викладав для старшого класу. З щоденника ми дізнаємось про 14 осіб, які протягом 1754-1781 рр. виконували обов'язки префектів Бучацького колегіуму.

У XVIII ст. Чин св. Василя Великого, який представляв унійний обряд, доріс до рівня католицьких монаших згромаджень, що керували публічними школами для світської молоді. За тривалий час освітньої праці Василянські колегіуми здобли добру репутацію⁶², особливо на східних теренах Речі Посполитої. Їхні освітні підходи були схожими на ті, що застосовували у своїх колегіумах єзуїти. Та крім освітніх принципи, схожими були і виховні проблеми, з якими ті стикалися у роботі з молоддю. Помітною проблемою в освітній діяльності Отців Василян була велика вікова прірва між студентами одного класу. До прикладу, хлопці 5-6 років разом навчалися з двадцятирічними чоловіками⁶³. Варто звернути увагу на записи 1754 та 1755 рр., коли клас риторики відвідували чоловіки від 17 до 27 років, а інфіми – від 6 до 24. Окрім цього, керівництву постійно доводилося стикатися з такими девіаціями як порушення дисципліни та таємні зустрічі з жінками. Багато студентів володіли «поганими» звичками, які вкрай важко поєднувалися з освітньою дисципліною. Це в свою чергу серйозно впливало на освітній процес і вимагало від професорів та монахів чималих зусиль в становленні порядку⁶⁴.

Чисельні проблеми отримували настоятелі колегіуму через бійки студентів або іншого роду злодіяння. Так, у 1767 р. студенти Бучацького колегіуму позичили костюми для процесії у капели католицького костелу. А

---

⁶² Ibid., s. 29.

⁶³ Ibid., s. 32.

⁶⁴ Лукань Р. Причинки до історії Бучацьких шкіл // Записки ЧСВВ. Львів-Жовква, 1932-1941, т. IV, вип. 3-4, с. 759.

вже після повернення майна зчинилася бійка, під час якої постраждав один зі священників парафіяльної церкви. Ця подія спричинила серйозний конфлікт між представниками обох обрядів, який вдалося вирішити через два місяці і лише за посередництва Миколи Потоцького. Схожим прикрим випадком у 1768 р. став напад п'яного студента риторики на донського козака, що перебував у Бучачі. Студент каменем розбив голову козаку, про що російське керівництво негайно повідомило ректора. Настоятель колегіуму наказав негайно привести винуватця у монастир для визначення покарання, а решті студентів звелів збирати кошти, щоб оплатити вчинену шкоду.

Ще однією поширеною проблемою, про яку вже згадувалося, були таємні зустрічі студентів з жінками. Відповідно до правил Бучацького колегіуму, будь-які стосунки з жінками були суворо заборонені під страхом суворого покарання. Коли словесні попередження мали недостатню силу, то префект колегіуму призначав тілесні кари та вилучав студента від навчання. Фундатор Потоцький схвально ставився до таких покарань. Більше того, він наголошував, що законне кару повинні нести не лише студенти, але й жінки, що були з ними. Адже відносини з представниками іншої статі серйозно не лише підривали виховну систему, але й руйнували добру репутацію колегіумів. Ще одним проступком, за який виганяли – була крадіжка. Бувало, студенти неодноразово крали щось у церквах та костелах, після чого винуватців негайно віддавали світській владі і позбавляли можливості продовжити навчання. З 1781 р. у василіянських колегіумах починають вживати обмеження на тілесні покарання. Рекомендації твердили, щоб настоятелі утримувались від насилля і побиття студентів. Якщо таке можливо, то варто краще застосовувати інші види покарань, щоб схилити студентів до доброго способу життя⁶⁵.

***

Реформа монашого життя київського митрополита Йосифа (Велямина Рутського) першої чверті XVII ст. створила передумови для системної

---

⁶⁵ Lorens B. Problemy wychowawcze w szkołach bazylikańskich w drugiej połowie XVIII wieku na przykładzie kolegium w Buczaczu// Biuletyn Historii Wychowania. №29. Poznań, 2013, s. 34.

богословської та «світської» освітньої діяльності Унійної Церкви. Саме василіяни активізували розвиток системи освіти уніатів, яка складалася з трьох типів шкіл: парафіяльні школи, публічні колегіуми та духовні семінарії для монахів і духовенства. Така мережа навчальних закладів стала вагомою складовою освітньої та культурної діяльності на всіх руських землях, які у період XVI-XVII ст. належали до Речі Посполитої.

Особливістю освітньої діяльності ЧСВВ було рівносьильне залучення молоді як латинського так і слов'яно-візантійського обрядів. Такий підхід вимагав чималих зусиль задля уникнення суперечок чи конфліктів серед студентів різного етно-конфесійного походження. На підставі аналізу літературних джерел було простежено тенденцію щорічного зростання кількості студентів у Буцацькому колегіумі саме латинського обряду. Дослідники трактують таку статистику у два способи: зростання престижу колегіуму в Бучачі серед шляхтичів Подільського та Руського воєводств, або зменшення чисельності шляхтичів уніатів.

Час найбільшого розвитку василіанської освіти припав на другу половину XVIII ст. Дослідники називали цей період в історії ЧСВВ «золотою добою». Він належить до часу діяльності Едукаційної комісії (Komisja Edukacji Narodowej), і саме цей період став предметом нашого дослідження. Проте, стрімкий ріст престижу та чисельності василіанських шкіл обірвався вже у 1772 р. після першого поділу Речі Посполитої.

РОЗДІЛ II

Шкільна драма у василіянських колегіумах

У цьому розділі висвітлено питання ролі драми в освітньому процесі василіян, форм її вираження, учасників, обставин та місць проведення. Чимала увага приділена темі драматичного репертуару, жанровим і стильовим особливостям, а також структурним елементам василіянських п'єс.

2.1. Драма як елемент освіти

Одним із засобів позитивного впливу на учнів василіянських колегіумів мав бути театр. Розвиток шкільної драми у ранньомодерній латинській Європі тісно пов'язаний з Товариством Ісуса (далі – ТІ), та їхньою активністю починаючи від XVI ст. Тому не дивно, що термін «шкільна драма» викликає пряму асоціацію з єзуїтськими практиками, та має тривалу історію й популярність⁶⁶. Проте категорично присвоювати цей феномен лише єзуїтам, очевидно, не варто. Оскільки, наприклад, вперше театральне мистецтво було систематично задіяне у школі Йоганна Штурма, організатора Страсбурзької гімназії у 1538 р. Він вважав театр важливою складовою гуманістичної освіти. Поставлені в гімназії грецькі та римські трагедії приваблювали численних гостей і, в такий спосіб, популяризували педагогічні методи Штурма⁶⁷. Спершу ці методи, включно з театром, успішно запозичили католицькі єзуїтські школи і протестантські навчальні заклади.

З появою головного освітнього документу єзуїтів «Ratio studiorum», шкільна драма знайшла своє законне місце в навчальній програмі ТІ і стала зразком барокової драматургії. Єзуїти сформували основні засади шкільної драми – розробили правила, функції та стильові ознаки, які згодом перейняли католицькі чернечі ордени. Із латинської Європи єзуїтська шкільна драма перейшла до Речі Посполитої, у тому числі терен ранньомодерної України, а згодом і далі на Схід до Московського царства. У XVII–XVIII ст. шкільний

⁶⁶ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 9.

⁶⁷ Корній Л. *Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст.* Київ, 1993, с. 6.

театр активно діяв в середовищі унійних василіянських колегій, православних братських шкіл та академій⁶⁸. Сформована за зразком єзуїтської шкільної драми, а також латинської літургійної драматургії, українська шкільна драма набула власних стильових особливостей⁶⁹.

Відповідно до *Ratio studiorum* головна мета шкільної драми – це катехизація, релігійне навернення та підготовка молоді до публічного життя. В документі наведені чіткі інструкції щодо театральної діяльності. Трагедія і комедія є рівноправними жанрами для *Ratio*. Вистави могли бути рідко, виключно латиною і релігійного змісту. Варто зауважити, що жіночі ролі та костюми використовувати заборонялось. Натомість обмеження не стосувалися «приватних виступів» у класі риторики. З ініціативи вчителя учні могли інсценізувати невеликий діалог, еклогу, чи розіграти сценку, однак без жодної сценічної оздобы⁷⁰. Ці положення були сформовані у першій редакції *Ratio studiorum* 1581 р. Дві наступні редакції – 1591 р. та 1599 р. – були розширені та доповнені новими правилами. В останній редакції лише 175 правок стосувалися драми й шкільного театру⁷¹. Проте основні функції шкільної драми залишалися незмінними. Вона повинна навчати, переконувати, спонукати до молитви та побожності. Тобто йдеться про три основні вектори: мораль, педагогіка та суспільна залученість⁷².

Одним із правил, запроваджених єзуїтами щодо шкільної драми був принцип *pietati et scholae*, іншими словами – мистецтво повинно служити моралі та освіті. Відмінності у функціях шкільної драматургії лаконічно описав Юліан Леванський у своєму творі про польську єзуїтську драму⁷³. Дослідник виводить дві групи шкільної драми: дидактична і моралізаторська. Перша група

---

⁶⁸ Там само, с. 8.

⁶⁹ Сафронова Л. Старовинний український театр..., с. 172.

⁷⁰ *Ratio studiorum*: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (Серія *Studia rationis*); пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх. Львів: Свічадо, 2008, с. 64, 180.

⁷¹ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 97.

⁷² Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI - середини XVII ст. Львів: Свічадо, 2005, с. 83.

⁷³ Lewański, J. *Popularny dramat i teatr polskiego Odrodzenia // Odrodzenie w Polsce*. Warszawa, 1956, t. 4, s. 329.

має опосередковану педагогічну мету — сприяти освіті та навчанню в школах. Натомість друга група охоплює більш широку категорію моралі⁷⁴.

Тим не менш, кожна шкільна драма виконувала ці обидві функції одночасно. За словами польського дослідника Яна Поплатека, шкільна драма йшла на користь не лише виконавців як безпосередніх суб'єктів навчального процесу, але й глядачів — реципієнтів заздалегідь визначеної моралі⁷⁵. На думку вченого педагогічний аспект драми не можна переоцінити. Виступи мали розвивати пам'ять, багату уяву; полегшувати публічні висловлювання виразів, текстів, сентенцій; формувати поставу тіла, жестикуляцію, міміку; поглиблювати знання з історії, літератури, мови та богослов'я. Протягом всієї своєї праці Поплатек повторює, що театр єзуїтів був лише засобом для досягнення цілей і ніколи не кінцевою метою. У дослідженнях Яна Оконя⁷⁶ та Володимира Резанова⁷⁷ яскраво підкреслено важливість єзуїтської шкільної драми як педагогічного інструменту, зокрема для виконання поетики. Те, що лише учні з класу риторики та поетики могли брати участь у шкільних п'єсах тільки підтверджує цю тезу. Пауліна Левін, яка досліджувала поетику православних братських шкіл, обговорює взаємозв'язок між шкільною драмою та поетикою і вважає, що правила шкільної драми походять з поетики та риторики, які викладалися у колегіумах⁷⁸. Більше того, професори поетики та риторики відповідали за організацію театральних вистав і, як правило, самі були режисерами та авторами п'єс. Тому знання теорії та канонів драми були обов'язковими для всіх осіб, які брали участь у шкільній драмі, чи то автора, чи актора. Окрім обслуговування мистецтва, театр був корисним для підготовки учнів до життя в державі. Театр надавав вміння добре виголошувати промови, дискутувати й впевнено триматися на публіці, що було вкрай важливим для політичної діяльності⁷⁹.

---

⁷⁴ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 58-59.

⁷⁵ Poplatek J. *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957, s. 17.

⁷⁶ Okoń J. *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)*. Warszawa, 2006, s. 53.

⁷⁷ Резанов В. *Из истории русской драмы. Школьные действия XVII-XVIII в. и театр иезуитов*. Москва, 1910, с. 47.

⁷⁸ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 95.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 98.

Якщо говорити, що шкільна драма сприяла вивченню історії та релігії, то це безперечно так. Адже більшість п'єс були побудовані на основі релігійних мотивів та використовували історичні теми. Проте шкільний театр ніколи систематично не викладав релігію, чи історію в хронологічному порядку. Казімеж Пуховський вважає, що під час полеміки, дуже часто гострої, між протестантами і католиками, обидві сторони широко застосовували драму з метою пропаганди певних релігійних догм, проте, це складно назвати систематичним релігійним вишколом населення. Шкільний театр не провадив й історичної освіти. Згаданий дослідник у своїй книзі на основі багатьох прикладів показує, що очевидно історія була присутня в театрі єзуїтів, але лише у вигляді окремих епізодів чи персонажів, які, як правило, представлені не-історично, а одягнені в алегорію та виведені з історичного контексту⁸⁰. Можна стверджувати, що шкільна драма швидше виконувала пізнавальну функцію в сфері релігії, історії, географії, спрямовану як на акторів, так і глядачів.

Варто пам'ятати, що до основних завдань єзуїтських шкіл входило пропагувати католицьку віру й надавати освіту дітям вищих верств суспільства як майбутнім членам Товариства Ісуса. Тому, спрямовуючи свою діяльність на конверсії з інших конфесій, єзуїти впливали насамперед на емоційну сферу своїх вихованців. Шкільні вистави на релігійну тематику, процесії, публічні виступи були дуже привабливими для студентів. Хороші театральні дійства в присутності меценатів, батьків, відомих осіб, піднімали репутацію школи і в результаті залучали дітей заможних шляхтичів до навчання⁸¹. Часто панегіричний характер драм, присвячених фундаторові колегії, чи меценатові надавав твору більш значущого характеру. Таким чином, виконувалася ще одна функція драми – пропагування. У середовищі братських православних шкіл кінця XVII – початку XVIII ст. шкільна драма спрямовувалась проти експансії

---

⁸⁰ Bieńkowski T. Teatr w systemie edukacyjnym szkół w Polsce // Religie. Edukacja. Kultura / red. M. Surdacki. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002, s. 408.

⁸¹ Lorens B. Tendencje oświeceniowe w bazylikańskim teatrze szkolnym w Buczaczu w drugiej połowie XVIII wieku // Poznańskie studia slawistyczne. Poznań, 2018, t. 15, s. 175.

католицизму і виконувала захисну функцію⁸². І таке залучення шкільних драм до полеміки між різними конфесіями не виглядає чимось особливим. Коли говорять про дидактичну роль шкільної драми, то йдеться не лише про освіту, але й про виховання. Ще Ігнатій Лойола у четвертій частині «Конституції» накреслив основні засади єзуїтського шкільництва: школа, окрім навчання, мусить ще виховувати релігійно і морально, а також здійснювати релігійні практики, цензурувати давніх авторів, ставити моралізаторські вистави та діалоги⁸³. Якщо поглянути на моральні вчення єзуїтів, то з-поміж них чітко виділяється група застережень та група рекомендацій. Серед застережень можна знайти поради, які мали б допомогти шляхетній молоді у публічній діяльності. На основі історичних прикладів радили уникати інтриг та брехні, що нищать гідність; фальшиво не звинувачувати знатних людей через власні ревності; уникати хабарництва, розпусти та пияцтва. Це були загальні настанови, які також можна було адресувати не лише молодим учням, але й дорослим глядачам. Шкільна драма мала нагадати всім, що треба бути побожним і справедливим, проявляти послух та стриманість, чесно дотримуватись слова, уникати неробства, не грати в карти і не упиватись вином. У групі рекомендацій іноді можна зустріти також слова адресовані батькам, доповнені зразками з історії, що вони повинні дбати про належне виховання своїх дітей і «не дозволяти будь-кому навчати шляхетну молодь»⁸⁴.

У шкільному театрі, як і в обряді, гра – це не самостійне явище і не самоціль. Вона служить вищій дидактичній меті і окремо не існує⁸⁵. Шкільні театри не мали артистичних цілей, а лише виховні. Польський історик драматургії ХІХ ст. Станіслав Віндакевич⁸⁶ дорікав єзуїтській драматургії у браку витонченості: «Немає в шкільних п'єсах широких роздумів про фабулу, інтригу, персонажа, діалог. Немає в них мистецтва драматургії». Попри те Юліян Леванський та Володимир Резанов відзначили дуже високий рівень

⁸² Lewin P. *Ukrainian Drama and Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2008, p. 31-32.

⁸³ Шевченко Т. *Єзуїтське шкільництво...*, с. 84.

⁸⁴ Bieńkowski T. *Teatr w systemie edukacyjnym...*, s. 410.

⁸⁵ Сафронова Л. *Старовинний український театр...*, с. 172.

⁸⁶ Windakiewicz S. *Teatr kolegów jezuickich w dawnej Polsce*. Kraków, 1922.

артистичності в окремих шкільних п'єсах і вказали на значну роль шкільної драматургії у формуванні світської драми⁸⁷.

2.2. Актори, театральний простір і обставини вистав

Ієрархія відповідальностей щодо шкільних виступів у навчальних закладах при монастирях була регламентованою. Керували театрами ректори колегій, які не могли впроваджувати жодних змін до «театральних» приписів. Ректори встановлювали характер і розмір вистав, цензурували сценарії, покривали видатки підготовки і пильнували дотримання приписів про вистави⁸⁸. У василіянських колегіях до фінансування шкільних вистав був долучений фундатор. Зокрема, у 1758 р. ректор Бучацького колегіуму звернувся з проханням до фундатора школи Миколая Потоцького отримати дозвіл на друк театральних програм для вистави⁸⁹. За відбір та підготовку акторів відповідали зазвичай викладачі поетики й риторики. У спектаклі дозволялося грати лише учням вищих класів, віком від дванадцяти до вісімнадцяти років, що були підготовлені до декламацій та діалогів. Сценічні завдання розподіляли ієрархічно. Головні ролі отримували найдосвідченіші школярі, тоді як некваліфікованим доручали анонімні ролі: хор, армія, натовп. Молодь з інших класів до гри не допускали, лише за згодою префекта⁹⁰. На розподіл ролей також впливало походження. Збережені документи про акторський склад василіянських вистав вказують на те, що вищі за соціальним статусом студенти могли розраховувати на провідні ролі у виставі. Так, головну роль імператора Костянтина Великого у трагедії про Костянтина Великого (1759 р., Бучач) виконав конвіктор (старший в учнівському гуртожитку) Юзеф Бакриновський, який походив зі знатного шляхетського роду герба Леліва. А роль Максенція випало грати конвіктору Францішеку Охоцькому⁹¹, що належав до

⁸⁷ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 10.

⁸⁸ Шевченко Т. *Єзуїтське шкільництво...*, с. 84.

⁸⁹ Лоренс Б. *Diarium actorum...*, с. 250.

⁹⁰ Lorens B. *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014, s. 356.

⁹¹ Lorens B. *Tendencje oświeceniowe...*, s. 177.

шляхетського герба Остоя⁹². У цій виставі брало участь 60 акторів, що є рідкістю. Акторський склад драми «Жадібність жорстоко покарана» (1765 р., Шаргород) складався з десяти ролей, де вісім зіграли представники шляхетського роду, сини чиновників земських урядів. Наприклад, двоє синів рожанського підстоля Гурковського, син мстиславського мечника Ольшовського, смоленського хорунжого Єловіцького і підляського стольника Папроцького⁹³. У драмах, написаних піярами, зустрічалися жіночі ролі, які очевидно грали студенти-чоловіки⁹⁴. У василіянській драмі жіночих персонажів не уникали, навпаки сміливо вводили. У трагедії «Едвард та Елеонар» головною героїнею п'єси поряд із чоловіком була жінка. Також у драмі «Євстахій і Траяна» головну роль Траяни, дружини Євстахія, командувача римської армії, виконав один зі студентів. Її роль була обмежена виведенням на перший план чоловічих персонажів: Євстахія та імператора Адріана. У трагедії «Стилікон» однією із персонажів була імператриця Терманція, дружина імператора Флавія Гонорія⁹⁵.

Окрім акторів драм, важливо стисло представити і театральний простір. Місцем театральних виступів у єзуїтських та піярських колегіумах був зал зі сценою чи церква, а іноді навіть окрема будівля, спеціально обладнана приладами для змін декорацій та штучним освітленням. Польська дослідниця Беата Лоренс на основі щоденника Буцацького колегіуму (*Diarium actorum collegij Buczacensis...*, 1750) та інвентарів монастирів, зокрема 1769 р., зазначає, що василіянські колегії Руської провінції зазвичай мали належну кімнату зі сценою в приміщенні школи. Так, на першому поверсі Буцацького колегіуму розміщувався великий зал, призначений для театральних вистав. Він був обладнаний дерев'яною сценою та лавками для глядачів. Серед театральних декорацій було десять розписаних полотняних ширм, полотняні штори для

---

⁹² Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. Lipsk: Breitkopf i Haertel, 1841, t. 9, s. 19.

⁹³ Lorens B. *Bazylianie prowincji koronnej...*, s. 357.

⁹⁴ Aleksandrowska E. *Pijarzy w środowisku pisarskim polskiego Oświecenia // Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX wieku / red. I. Stasiewicz-Jasiukowa. Warszawa-Kraków, 1993, s. 42.*

⁹⁵ Lorens B. *Tendencje oświeceniowe...*, s.188-189.

вікон і дверей, дерев'яне ім'я Марія та розмальований на полотні герб родини Потоцьких. Все це зберігалось у коморах, розташованих в приміщенні школи⁹⁶.

У василіянських школах сценографії надавали невеликого значення, про що часто вказує відсутність будь-яких записів про декорації у текстах драм. Приміром, в історичній драмі «Володимир» про князя Володимира Великого, візуальні ефекти у виставі були присутні, хоча в текстах немає жодних приміток, що вказували б на використання сценічної техніки й декорацій. Сцена, де зображено хрещення Володимира, знищення язичницьких богів та появу Ягняти, що спускається з неба під супровід хору ангелів, однозначно передбачала присутність театральних-декоративних елементів. Імовірно, ця вистава ілюструє весь видовищний аспект василіянської барокової шкільної драми⁹⁷. П'єса, яка була написана в Шаргородському колегіумі містить записи про реквізити – широкі мечі, списи й годинник. Вона також включає сценічні вказівки щодо жестів та рухів на сцені⁹⁸.

У латинській Європі, згідно з *Ratio studiorum*, вихованці єзуїтських колегіумів могли ставити один діалог на рік, більші ж вистави лише раз на два-три роки. Від 1576 р. У Польській і Литовській провінціях єзуїтів практикувалась щороку одна драма і кілька діалогів. Уся єзуїтська шкільна драма на пряму була пов'язана із академічним та церковним календарями, які визначали кількість вистав на рік. За Тетяною Шевченко, єзуїтські драматичні виступи мали шкільний, релігійний та публічно-звичаєвий характер. До шкільних виступів належать драми і діалоги з нагоди початку осіннього і весняного семестрів та закінчення навчального року. Релігійні вистави безпосередньо були пов'язані із такими християнськими святами, як Різдво Христове, Великдень, Божого Тіла і на честь святих Товариства Ісуса. Публічно-звичаєві вистави з'являлися з нагоди різних державних, регіональних чи місцевих подій, наприклад, коронація короля, чи візити достойників держави, церкви⁹⁹.

---

⁹⁶ Ibid., s. 176.

⁹⁷ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 163.

⁹⁸ Lorens B. Bazylianie prowincji koronnej..., s. 353.

⁹⁹ Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво..., с. 84.

Щодо безпосередньо василіянської шкільної драми, то з плином часу ситуація дещо змінилася. В основному вистави ставилися двічі на рік у карнавальні дні – безпосередньо перед початком посту й наприкінці навчального року. У Бучацькому колегіумі існувала традиція показувати виставу на День св. Анни, 26 липня (за латинським календарем). У 1767 р. видовище відбулося раніше, на початку червня, тому це вважали порушенням обов'язкового порядку. Другою датою постановки театральних п'єс був період карнавалу, як правило, у лютому, десь наприкінці першого семестру¹⁰⁰. В цей день вистава була однією зі складових великого торжества, яке розпочиналося богослужінням та супроводжувалося бенкетуванням і читанням віршів, орацій й панегіриків. П'єсу ставили, як правило, в обідній час суботи або неділі. Більшість вистав гралися між першою та третьою пополудні і тривали до вечора. Вистави різнилися за тривалістю. Тексти драми охоплюють від двадцяти до сорока сторінок, не враховуючи вторинні структури, такі як інтермедія, хор, кантус і балет. В основному, вистава тривала від двох до чотирьох годин. У кількох випадках одна п'єса переходила в іншу, збільшуючи тривалість вистави на кілька годин. Найчастіше це траплялося з трагедією, за якою йшла комедія. Вистава не ознаменувала закінчення святкування конкретного дня, хоча і служила кульмінацією. Виступи, які відбувалися наприкінці навчального року, мали дещо інший характер, були більш «світські», адже передбачали присутність батьків, меценатів та гостей. Окрім вистави, святкування супроводжувалося церемонією вручення дипломів і декламаційними промовами студентів¹⁰¹.

У липні 1785 р. в Уманському василіянському колегіумі з нагоди щорічного ярмарку і прибуття руського воєводи Станіслава Щенсного Потоцького та його гостей Францішека Ксаверія Браницького і Ігнація Потоцького відбувалися вистави. Їх грали протягом декількох днів з 2 по 5 липня. Студенти послідовно поставили драму «Військова кара», комічну оперу «Сулейман Другий» та драму «Нещасний Вертер», засновану на творі Йоганна

---

¹⁰⁰ Lorens B. *Tendencje oświeceniowe...*, s.178-179.

¹⁰¹ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 80.

Вольфганга Гете, а також комедію «Діра в дверях». Крім того, вони виконували орації латинською і польською мовами. Особливу увагу було приділено виставі на честь султана Сулейману Пишному, де використовувались турецькі костюми, позичені в купців на ринку¹⁰². У перші роки театральної діяльності Бучача, а саме у 1758–1763 рр. відповідно до *Acta scholarum Buczacensium*, сформувалася модель двох вистав на рік, де комедія ставиться перед постом, а трагедія – наприкінці навчального року¹⁰³.

Бучацька хроніка пропонує деякі відомості й про склад аудиторії на василіянських святкуваннях. Здебільшого публіку складали студенти, їх батьки, запрошені гості, благодійники та міська громада. Як правило, це була чоловіча аудиторія. Щодо жінок, то немає відомостей, чи дозволялося жінкам бути на василіянських видовищах. Оскільки такі вистави були на території чоловічого монастиря, тому, очевидно, жінок тому туди і не пускали через обмеження чернечої клявзури¹⁰⁴. Імовірно, шляхетним особам були забезпечені місця, а нижчі класи стояли під час виступу. На кількість глядачів вказує лише одна згадка про розповсюдження 118 синопсисів серед глядачів. Це може свідчити про те, що було щонайменше 118 грамотних глядачів, а якщо неграмотних, то, принаймні шанованих та поважних. В одній комедії є натяк на небажаних глядачів. У пролозі до драми «Про Комиаря» є вісник, який сповіщає про початок п'єси. Згодом з'являється козак і йому відмовляють в офіційному вході на дійство¹⁰⁵.

2.3. Василіянський драматичний репертуар

Найяскравішою характеристикою василіянського драматичного репертуару є його неоднорідність. Шкільний європейський театр XVI ст. формувався на прикладі середньовічної драми, що виражалась у таких жанрах як містерії, міраклі й мораліте, та залишалася популярною до кінця XVII ст.¹⁰⁶

¹⁰² Lorens B. *Bazylianie prowincji koronnej...*, s. 355.

¹⁰³ ЛННБ, ф. 5, оп. 1, спр.4787/II.

¹⁰⁴ Mieszek M. *Postaci kobiece w sztukach jezuickich od połowy XVIII wieku – na wybranych przykładach // Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica. 2(53) / red. M. Kuran, W. Wojtowicz. Łódź, 2019, s. 288.*

¹⁰⁵ Zlotkowska M. *Uniate Basilian School Drama...*, p. 87.

¹⁰⁶ Сафронова Л. *Старовинний український театр...*, с. 176.

Василіянський шкільний театр, як з точки зору організації вистав, так і тематики, базувався на моделях, розроблених єзуїтами та піярами. Серед дослідників театру існує дискусія щодо впливу поезики на шкільну драму, де помітна прірва між теорією поетичних курсів та практикою шкільного театру. Скажімо, у XVI ст. єзуїтський курс поезики про драму ґрунтувався на драматургії античності, а шкільний театр в основному виставляв духовну драму¹⁰⁷. Чи, наприклад, якщо в описі комедії акцент робиться на класичній грецькій драмі, то на сценах монастирів у XVII ст. комедія більш нагадує суміш середньовічної та античної творчості.

Як відомо, зразками для латинських поетик XVI–XVII ст. слугували «Поетика» Аристотеля чи Горація, на основі яких професори розробляли власні тексти для навчального предмету. Великий вплив мали поезики ренесансних мислителів: «Poetices libri septem» Юлія Скалігера; «De constructione» Якоба Гретсера; а також «De copia verborum», «De conscribendis epistolis», «De octo partium orationis constructione», «Adagia» і «De civilitate morum» Еразма Роттердамського¹⁰⁸. Зрештою, в основному поезики не були путівниками для театральних постановок. Хоча і їхній вплив на формування шкільної драми не варто виключати. Поетики чітко розрізняли жанри: комедію й трагедію, формували уявлення про структурні компоненти драми: дія, сцена, хор, фабула та композиційні особливості: мова, герой, декорації. Польська дослідниця бучацької шкільної драми Марія Злотковська вважає, що єдиний реальний зв'язок між поезикою і драматичними виставами василіян – це професори поезики й риторики, які безпосередньо писали шкільні драми для учнів¹⁰⁹. Також вона вбачає відхід від норм поезики у драматичних формах під назвою «розмови», що трапляються у василіянському драматичному репертуарі¹¹⁰.

Одна із найкоротших дискусій у *Ratio Studiorum* пов'язана з драматичними жанрами та структурою сюжету. Дозволялося ставити діалог, трагедію, комедію, трагікомедію та комітрагедію, які регулювалися чітко

¹⁰⁷ Корній Л. Українська шкільна драма..., с. 24.

¹⁰⁸ Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво..., с. 61.

¹⁰⁹ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 83.

¹¹⁰ Ibid., p. 223.

встановленими правилами. Більшою свободою користувалися менші драматичні форми такі як: діалоги, декламації, вірші, пісні й інтермедії¹¹¹. У середині XVIII ст. єзуїти відійшли від трагедії на користь збільшення ролі комедії та комедії дель арте¹¹². Коли василіянський театр у Бучачі розпочав свою діяльність, він долучився до нових єзуїтських тенденцій і продовжив справу попередника. Упродовж 1759-1781 рр. на сцені Бучацької колегії було поставлено 18 трагедій, 14 комедій (включаючи 1 комедію дель арте) та 1 твір визначений як трагікомедія. Крім того, між актами вистави розігрувались щонайменше 5 циклів інтермедій.

Василіянська драма лише в поодиноких випадках пов'язана із унікальністю й оригінальністю. В основному, мотиви, теми та сюжети були взяті із інших шкільних або світських драм. Бувало й таке, що студенти під керівництвом професора перекладали вже існуючу п'єсу на більш зрозумілу мову, наприклад з латини на польську. Існує багато прямих свідчень про запозичення творів у таких тогочасних європейських драматургів, як Габріель Францішей Ле Джей, Кароль Поре, Карло Гольдоні, Францішек Богомолець, Мольєр, Вольтер та інші¹¹³.

Найбільш популярним жанром була трагедія. Відповідно до «Поетики» Аристотеля, трагедія характеризується «серйозністю і зображенням великої людини, яка переживає зворотну долю – періпетію»¹¹⁴. Тобто, це драматичний твір, що зображає дії видатних людей, їхній перехід від щасливого до нещасного життя (*peripeteia*), аби викликати в аудиторії сильні емоції та спричинити катарсис (емоційне очищення). В епоху класицизму трагедія характеризується як «високий» літературний жанр, а комедія в свою чергу набуває ознак «низького» жанру. Трагедія передбачала використання історичного матеріалу як основи фабули. За тематикою василіянську трагедію можна поділити на три групи: історична (світська), релігійна та історично-релігійна. У першій групі головними героями є вельможі, князі,

---

¹¹¹ Ibid., p. 102.

¹¹² Okoń J. Na scenach jezuickich..., s. 95.

¹¹³ Lorens B. Tendencje oświeceniowe..., s. 178-179.

¹¹⁴ Аристотель. Поетика. Київ: Мистецтво, 1967, с. 15.

королі, а сюжет взято з історичних чи псевдоісторичних творів, що зосереджений навколо справ героя чи антигероя. До історичних трагедій належить вісім п'єс, поставлених у василіянському колегіумі в Бучачі: «Joannes III Sobiescius Magnus Rex Poloniarum» (Ян III Собеський), «Kozroes» (Козроес), «Żądze nieumiarkowane panowania Juliusza Cezarza śmiercią ukrócone» (Ненаситні бажання Юлія Цезаря смертю вкорочені), «Ludwik IX król francuski» (Людвиг IX – король Франції), «Stylikon» (Стилікон), «Edward i Eleonora» (Едварт та Елеонора), «Kodrus» (Кодр), «Belizariusz» (Велізарій). Моралістичний характер таких трагедій проявляється у питаннях чеснот і вад. Наслідуючи французьких драматургів, у василіянському репертуарі з'явилися твори, що викривали обов'язки перед Батьківщиною та державними справами, формували громадянське й патріотичне ставлення.

До другої групи релігійних трагедій належать дев'ять творів, створених на основі біблійних сюжетів. Старозавітні мотиви присутні у п'яти п'єсах: «Daniel albo cześć Boga prawdziwego w wschodnich» (Даніїл або честь Бога правдивого на Соді) про пророка Даніїла, «O Józefie patriarsze rządcą Egiptu uczynionym» (Про Йосипа патріарха, що став управителем Єгипту), «Józef zaprzędany od braci» (Йосип, проданий братами) та «Józef braci rozpoznający» (Йосип, впізнаний братами) про Йосипа Єгипетського, сина патріарха Якова та Рахилі, «Nabuchodonozor» про царя Вавилону Навуходоносора. Решта три – агіографічні п'єси «Hermentegild męczennik» (Мученик Херменегільд), «Pantaleon» (Панталеон) та «Eustachiusz u Trajana» (Євстахій і Траяна) про життя ранньохристиянських святих, мучеників за віру. «Pobożność i Czystość» (Благочестя й цнотливість) – алегорична п'єса та «Sluga dwóch panów» (Слуга двох панів) – трагікомедія. Зважаючи на зміст, деякі вистави пропагують нову освітню модель, в якій релігійність поєднувалася з громадянським вихованням, з обов'язками перед батьківщиною та суспільством.

Відповідно до ідеалу раннього Просвітництва, головним героєм творів мистецтва був чоловік, що поєднав античні та християнські чесноти¹¹⁵. Так, у трагедії про Костянтина Великого «Decus et Gloria Orthodoxorum Caesarum in Domino Constantino Magno» (Честь і слава правовірним імператорам, [в особі] володаря Константина Великого, який колись прославився міцною вірою, побожністю та доблестю] що належить до останньої історично-релігійної групи, центральним персонажем є римський імператор, визнаний святим, проте акцент ставиться на «світських» чеснотах. Ця драма, на відміну від агіографічних, підкреслює взаємозв'язок людини з людиною, проте релігія займає чільне місце як у композиції, так і в тематиці. До цієї групи належать ще дві трагедії, які були поставлені у 1769 р. у Володимир-Волинському колегіумі – це «Svatocyprius» (Святокопій) та «Wlodsimers» (Володимир)¹¹⁶.

Друга половина XVIII століття в польській драматургії характеризувалася продуктивністю випуску комедій і її зрівнянням із трагедією. До запровадження шкільних реформ у 1740-х ррр. піаром Станіславом Конарським, комедія у піярських колегіях Речі Посполитої, займала другорядне значення¹¹⁷. У єзуїтській шкільній драмі комедія виконувала роль вступу до драми. З появою польського драматурга Франциска Богомольця, комедія у єзуїтських колегіумах різко змінилася. Вона більше не наслідувала латинську сентенцію «castigat ridendo mores» («смій виправляє звичаї/манери»), тобто служила лише задля сміху, але включала інтригу та складність сюжету. Комедії, поставлені на василіянській сцені, значною мірою є творами Франциска Богомольця або створені на мотиви його п'єс¹¹⁸. Вистави, зіграні в 1760 р. («Napaść niewinna» – «Невинне лихо») і в 1773 р. («Napaść» – «Лихо») були засновані на творах згадуваного єзуїта: «Bliźniętach» (Близнюки) та «Pieszczoty rodziców» (Любощі батьків) 1766 р. Варто зауважити, станом на

---

¹¹⁵ Mieszek M. Wyznawca – obywatel w sztukach jezuickich od połowy XVIII wieku // Świat teatru – świat wartości. Wychowanie obywatelskie w teatrze szkolnym jezuitów w Rzeczypospolitej XVI–XVIII / red. J. Okoń. Kraków: Collegium Columbinum, 2017, s.174-175.

¹¹⁶ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 120-121.

¹¹⁷ Ibid., p. 174-175.

¹¹⁸ Getka J. Polskojęzyczne druki bazylikańskie XVIII wieku. Warszawa, 2013, s. 110.

1769 р. василіяни Бучача мали у своїй бібліотеці три примірники комедій Богомольця¹¹⁹.

У репертуарі василіян було чотирнадцять комедійних текстів з яких дванадцять цілісних, два «Komminoniuchski z Pobłażalskim» (Коммініонюцький з Поблажальським) та «Syn marnotrawny» (Блудний син) збережені частково. За класифікацією Марії Златковської, комедію василіян можна розділити на три категорії: комедія характеру, комедія інтриги та комічні діалоги.

У репертуарі василіян переважала комедія характеру, про що свідчать назви п'єс. Зазвичай такі твори мають ім'я центрального персонажа, наприклад: «Pobłażalski» (Побіжальський), «Stracigrosz albo Kartownik» (Страцігрош або картяр), «Letkowierski» (Летковерський), «Anzelm w staroświecczyźnie kochający się» (Ансельм закоханий в старовину) та «Syn marnotrawny» (Блудний син). Або ж вказівку на головний порок, висміяний у п'єсі: «Ciekawość» (Допитливість), «Pieszczoty rodziców» (Любощі батьків) та «O zmyślności ciała» (Про чутливість тіла). В обох випадках заголовки розкривають тематику, яка завжди фокусувалася на конкретній ваді. Комедії характеру мали дидактичний і моралізаторський характер, який яскраво виражається в діях.

Перша комедія бучацьких василіян «Napaść niewinna», що була поставлена в 1760, була єдиною комедією інтриги в репертуарі. У цій комедії сюжет має перевагу над тематикою. Фабула веде хроніку про пригоди, які трапляються з молоддю, що несподіваного повертається додому після тривалого перебування за кордоном. Бурхливий розвиток сюжету та різка зміна дії є характерними для комедії інтриги. Хоча дія в комедії не надто моралістична, повчання звучить в епілозі¹²⁰.

У репертуарному списку василіян є згадка про одну комедію дель арте, поставлену 19 липня 1764 р. на бучацькій сцені. Комедію дель арте (італ. *commedia dell'arte*) часто називають комедією масок, або комедією імпровізації. Цей тип народного мистецтва родом з італійського вуличного театру і

¹¹⁹ Альмес І. Бібліотека Крехівського монастиря у XVII–XVIII ст.: історія, склад і зміст бібліотечного фонду (за матеріалами інвентарних описів): магістерська робота. Львів, 2014. 77 с.

¹²⁰ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 175-201.

побудований на імпровізації акторів, одягнених в маски, що використовують дуже загальний сценарій вистави¹²¹.

«Niesprawiedliwość mocą władzy wsparta wiele szkodzi» (Несправедливість, що на велику владу оперта, сильно шкодить) є адаптацією єзуїтської комедії 1761 р. «Pan z grosza z Pana ubogi. Harlekin przy jednym groszu dobrowolnie zostający» (З багатого пана на пана убогого. Як арлекін з власної волі з однією копійкою залишився). Ця п'єса розповідає історію бідного арлекіна, який завдяки своїм жартам та розвагам розбагатів і став паном. Та, лиш би не мати клопоту на свою голову, арлекін відмовляється від свого нового стану і повертається до попереднього вільного і безтурботного життя¹²².

Аналіз драматичних творів Буцацької колегіуму вказує на те, що немає п'єс базованих на руській історії, так само, як не було зроблено спроб підкреслити зв'язки зі Східною Церквою та обрядом. Важко знайти у василіянських драмах й специфіку, що вказує на пропагування унії. Можливо, така ситуація пояснюється численними запозиченнями п'єс у латинських орденів, де мотиви вистав походили із Святого Письма, загальної чи польської історії.

У XVII ст. із єзуїтської сцени зникли вистави з використанням біблійних сюжетів. Натомість, театр ставить безліч вистав, заснованих на темах із життя таких єзуїтських святих, як Станіслав Костки, Алоїзій Гонзага та Франциск Ксаверій, в такий спосіб демонструючи достоїнства ТІ¹²³. За описом з монастирських книг василіян, у Білій Підляській 1765 р. на щорічних урочистостях на честь Йосафата (Кунцевича) була поставлена тематична вистава про мученика, яку доповнювали хор та музика¹²⁴. Чи це була шкільна драма і який вона мала характер, достеменно невідомо. У 70 роках XVIII ст. в іншому василіянському монастирі у Любарі під час святкувань на честь св.

¹²¹ Smith W. The Commedia Dell'arte: A Study in Italian Popular Comedy. Alpha Editions, 2020, p. 32.

¹²² Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=nazwisko_imie&order=1&id=142392&offset=51182&index=21 (19.12.2020).

¹²³ Bieńkowski T. Teatr w systemie edukacyjnym..., s. 409.

¹²⁴ Sęczyk P. Kult relikwii Jozafata Kuncewicza w Białej Podlaskiej w XVIII-XIX wieku // Radzyński Rocznik Humanistyczny. Radzyń Podlaski, 2016, t. 14, s. 60.

Онуфрія було поставлено діалоги та зіграно шкільні вистави¹²⁵. Ці поодинокі згадки ще більше спонукають відшукати у шкільній драмі мотиви пов'язані із Східною Церквою. Такою драмою, була трагедія, поставлена у Володимирі-Волинському у 1769 р., під назвою «Слава Безсмертному Богу [...] або Володимир імператор та спадковий принц всієї Русі». Її автор василіянин Тимофій (Щуровський) писав про спільну польсько-руську ідентичність¹²⁶. Зрештою, цей драматичний твір, в першу чергу, зачіпає персонажа, що є святим для Київської Церкви.

Трохи більше місцевого колориту, пов'язаного з унійною церквою та східними кордонами Речі Посполитої можна знайти в інтермедіях. Малгожата Мешек, яка досліджує шкільні інтермедії, у своїй праці виявила такі елементи, як стилізована під руську мова, місцеві символи, географічні назви, форми прізвищ¹²⁷. Юліан Леванський припустив, що використання руської мови, історії та культури, могло образити вельможну аудиторію та студентів, яких вербували з будинків навколишнього дворянства. Тому вводити руську мову та комізм, пов'язаний з місцевими звичаями варто було обережно¹²⁸.

Ще одне цікаве явище – це паратеатральні процесії, в основі яких були діалоги та шкільна драма. Походячи із літургійної драми, такі процесії набували «світського» характеру, та залучали всю громаду міста і супроводжували якесь християнське святкування¹²⁹. У 1907 р. Іларіон Свенціцький опублікував діалог з львівського манускрипту, написаний церковнослов'янською мовою. Цей діалог був частиною Літургії на свято Благовіщення Пресвятої Богородиці і зображав розмови між архангелом Гавриїлом й Богом та між Гавриїлом та Дівою Марією. Паратеатральні процесії були популярним явищем як у Західній Церкві, так і у Східній Церкві¹³⁰. Зокрема, у хроніці Бучацького колегіуму є згадка про дуже велику і довгу

¹²⁵ Lorens B. Bazylianie prowincji koronnej..., s. 356.

¹²⁶ Ibid., s. 359.

¹²⁷ Mieszek M. Intermedium polskie XVI–XVIII wieku (teatry szkolne). Kraków: Collegium Columbinum. Krakow, 2007, s. 99.

¹²⁸ Lewański, J. Teatry szkolne w czasach poprzedzających początek działalności Teatru Narodowego // Teatr Narodowy w dobie Oświecenia. Wrocław, 1967, p. 168.

¹²⁹ Okoń J. Na scenach jezuickich..., s. 201.

¹³⁰ Lewin P. Ukrainian Drama and Theater..., p. 12.

процесію через місто з зупинками біля різних церков, що імітувала хресну ходу. Такі дійства, незважаючи на похмурі драматичні дії та релігійну суворість, були пронизані певним карнавальним духом. Хоча основна увага приділялася релігійній практиці, «світські» розваги були частиною загального святкування. Драматичний спектакль давав населенню можливість спілкуватися, а також виконувати свої щорічні релігійні практики, наприклад, такі як сповідь та Причастя. У латинській церкві головною подією для шкільних вистав був фестиваль на честь Божого Тіла, чи пошанування Євхаристії¹³¹. Варто зауважити, що такого свята як і таких релігійних практик не притаманні Православній Церкві. В цей день студенти на вулицях міст ставили євхаристійну драму. Ще одним прикладом паратеатральної процесії є вертеп, тобто різдвяна драма. Оскільки католики надавали більшої ваги Різдву, а православні Воскресінню, тому така сфокусованість впливала на формування теологічних доктрин та духу церков¹³².

2.4. Структурні елементи василіянських п'єс

Завдяки збереженим текстам п'єс і друкованим театральним програмам, переважно з колегіумів монастирів Литовської провінції, відомо, що василіяни використовували жанр інтермедії у своєму театрі, тобто діалоги, що граються в інтервалах між актами окремих п'єс. Вони носили комічний характер і використовувались для розваги глядачів. Інтермедія або ж інтерлюдії були більш імпровізованого характеру і зазвичай не пов'язані тематично з основним твором. Розміщені між діями спектаклю інтермедії мали також і практичне значення – супроводжували зміни декорацій і обстановки.

Порівняно зі змістом інсценізованих трагедій та комедій, в інтермедіях є дещо більше місцевого колориту, пов'язаного з унійною церквою та місцевими традиціями. Однак, на думку дослідників відносно небагато у василіянських інтермедіях XVIII ст. посилянь на проблеми та постаті, пов'язані з білоруським

---

¹³¹ Okoń J. *Dramat i teatr szkolny...*, s. 80.

¹³² Lewin P. *Ukrainian Drama and Theater...*, p. 31-33.

чи українським середовищем¹³³. За словами Пауліна Левін, у василіянських інтермедіях взагалі немає зв'язків з народною культурою і більшість інтермедій написані польською мовою¹³⁴. На противагу цьому, Малгожата Мешек подає такі приклади: у 1773 р. в інтермедії під назвою «Komedjant i guest» (Жартівник і гість), що передує комедії «Naraśc» (Лихо), яка, ймовірно, була модифікацією «Blizniat» (Близнюків) Богомольця, з'явився козак, що говорить українською. Про колегіум в Бучачі згадано в інтермедії комедійної вистави «Uciecha albo smiech jedynu» (Втіха або один сміх) 1763 р. На запитання про те, що відбувається, герой відповів, що сини його сусіда повернулися зі школи в Бучачі, але були такі недоумкуваті, як сідло¹³⁵. Ці приклади наочно демонструють спробу вплести в театральну дію звичну й зрозумілу для глядачів та акторів реальність.

Найвідомішою інтермедією, що походить з Бучача є «Pan piwoza» (Господар пива), поставлена в 1761 р. з нагоди трагедії «O Józefie patriarsze rządu Egiptu uszunionym» (Про Йосифа патріарха, що став управителем Єгипту). Провідна ідея інтермедії – втрата майна та честі через пияцтво. Незважаючи на комедійний характер, інтермедію можна вважати дидактичною, що висміює тодішні звичаї¹³⁶. Францішек Богомолец посилався на «Господаря пива» у своїй комедії «Ріјасу» (П'яниці), що була поставлена на публічній сцені у Варшаві в 1767 р. Дослідники виявили багато подібностей між цими двома творами, зокрема тема, мораль, стиль, що пов'язує творчість Богомольця з василіянським колегіумом в Бучачі¹³⁷.

Крім інтермедій василіяни використовували й інші *partes minores* (другорядні частини) театального дійства, такі як антипролог, пролог, епілог, хор, кант, сальтус та балет¹³⁸.

---

¹³³ Lorens B. Bazylianie prowincji koronnej..., s. 358.

¹³⁴ Lewin P. Problematyka społeczna intermedium polskiego z XVI-XVII w. // Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej, 52/1 (1961), s. 6.

¹³⁵ Mieszek M. O kilku nieznanym intermediach staropolskich // Pamiętnik Literacki. Łódź, 2008, t. XCIX, z. 3, s. 188.

¹³⁶ Lorens B. Bazylianie prowincji koronnej..., s. 360.

¹³⁷ Kadulska I. Formy intermedii sceny szkolnej połowy XVIII wieku // Miscellanea z doby Oświecenia, t. 6 / red. Z. Goliński. Wrocław–Warszawa–Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982, s. 13.

¹³⁸ Сулима М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. Київ: Стило, 2005, с. 171.

Найменш популярним у василіян був антипролог. Антипролог у стислій формі, за допомогою пантоміми та алегоричних образів передавав основний зміст п'єси. У єзуїтській драмі 1740-х рр. цей структурний елемент користується популярністю, а його форма більш складна та вишукана. Наприкінці 50-х рр. антипролог зникає зі сцен єзуїтських колегіумів, але його форма та функції проникають у пролог. Функція прологу була визначена шкільною поетикою – це експозиційна частина трагедії, що передувала виступу хору. Епілог – заключна частина вистави, де автор звертається до глядачів, пояснюючи свій задум, або ж повідомляючи про подальшу долю героїв. Єдиний театр, в драмах якого регулярно присутній епілог – це Сандомир. Функцію епілога виконував кант і багато драм у Перемишлі та Дрогобичі закривалися піснею. Василіяни до 1770-х рр. часто використовували епілог у трагедіях, рідше у комедіях. Василіанський епілог нічим не відрізнявся від єзуїтського: висновок драми, що підкреслює мораль, іноді супроводжується авторським закликком про поблажливість аудиторії або презентацією студентських дипломів та нагород.

Сальтус (від. лат. слова *saltus* – стрибок, танець) рідко використовувався у василіянській драмі. Він часто був частиною основного тексту п'єси, а не автономним структурним елементом. У драмі «*Próżność nad proznościami* або *Tomasz Poundas*» (Суєта суєт, або Томаш Поундас), що була виконана в Несвіжі у 1755 р. було представлено п'ять англійських балетів. А у п'єсі «*Poena Dei inIucundi regis Arnulfi figlio ...*», поставленій в Станіславові в 1746 р. було задіяно три танці: циганський, аблінка та козацький. Ще одна драма 1742 р. містила «*saltus śmiertelny*» – смертельний трюк, виступ. У 1750-х р. танець рідше з'являється у п'єсах Станіслава, однак він залишається важливим елементом театрів у Перемишлі та Сандомирі. Незважаючи на постійні застереження єзуїтської цензури щодо використання сальтуса, традиція танцю в шкільній драмі міцно утвердилася навіть у провінційних театрах. Сальтус фігурував як у комедії, так і в трагедії, хоча василіяни не дуже полюбили використовувати танець у трагедії. Маємо лише один приклад із Буцацького

василіянського колегіуму, де використано сальтусу у трагедії – це п'єса «Belizariusz». Проте сальтус був доволі популярний у василіянських комедіях і функція його була менш естетичною, ніж дидактична. У комедії сальтус виконував низький персонаж, наприклад, козак чи циган, або непристойний герой, як Танчинський у п'єсі «O zmyślnościach ciała» (Про чутливість тіла)¹³⁹.

Музика була регламентована *Ratio* майже так само, як світлові ефекти. Вона не могла бути надмірною та перешкодити грі. Дозволено було дві форми музики – хор та оркестр¹⁴⁰. Аналіз використання хору у трагедіях показав, що автори поетик щодо ролі музики у драмі орієнтувались на «Поетику» Арістотеля, у якій серед шести якостей трагедії виділяв музичну композицію. Так, орієнтуючись на античну теоретичну думку, хор знайшов своє місце у шкільній драмі. Неоднозначний підхід до хору та музики зображено у західноєвропейських поетиках, де одні вважають хор самостійною частиною твору, що не пов'язана зі змістом драми, інші ж навпаки твердять, що хор - це частина драматичного твору, яка виконується після або перед дією. Хор виконував певні функції, зокрема: роз'яснювальну – пояснював попередню дію; оцінювальну – схвалював, величав, чи засуджував дії персонажа; емоційну – надавав драмі певного емоційного забарвлення; віщувальну – проголошував радісні новини, наприклад хор ангелів возвіщає народження Христа та морально-дидактичну, що спрямовувалась перш за все на виховання в слухачів релігійного світогляду та засвоєння християнського вчення¹⁴¹.

Хор з'являється у вісьмох василіянських драмах: «Kozroes», «Pantaleon», «Żądze nieumiarkowane panowania Juliusza Cesarza śmiercią ukrócone», «Pobożność i Czystość», «Edward i Eleonora», «Belizariusz», «Ozdoba i sława prawowiernych cesarów niegdyś w Konstantynie Wielkim». Як і в єзуїтських драмах, у василіян ця *partes minores* представлена між діями п'єси. Функція хору була структурно-композиційною. Він не тільки наголошував на поділі драми на окремі дії, але й давав коментар щодо дій твору¹⁴².

¹³⁹ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 232.

¹⁴⁰ Lorens B. Bazylianie prowincji koronnej..., s. 359.

¹⁴¹ Корній Л. Українська шкільна драма..., с. 29-30, 47, 55.

¹⁴² Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 232.

***

В основі загальної мети Бучацького колегіуму ЧСВВ було не лише навчання, але і виховання. Дієвим інструментом морального виховання молоді була драма, яку вивчали на курсі поетики. Переїнявши кращі педагогічні практики в єзуїтів та піярів, василіяни успішно впроваджують шкільну драму у свій навчальний процес. Як інструмент освіти, шкільну драму використовували для розвитку ораторських здібностей, публічних виступів, тренувань пам'яті, вправлянь в латині, тощо. Шкільні вистави розпочинали та завершували навчальний рік, а їхня тематика в основному була християнською і базувалася на античній традиції викладу. У василіянських колегіумах ставили як трагедії, так і комедії. Відомі також і другорядні частини драми: інтермедії, сальтус, хор, епілог та пролог. Проте, попри навчальну мету, шкільна драма стала важливим елементом впливу на студентів. Через драму професори та настоятелі колегіуму старалися прищепити студентам побожність, вірність віросповіданню, лояльність до держави, розуміння значення шляхетського коріння та відчуття вартості їхньої освіти. Шкільна драма, завдяки своїм алегоричним образам, моралі, промовистим прикладам, дуалістичним порівнянням, була тією «м'якою силою», що впливала на виховання студентів. Варто зауважити, що шкільний театр впливав не лише на середовище колегіуму, а виходив за його межі, ставав елементом культурного просвітництва у містах монастирів ЧСВВ. Василіянська шкільна драма XVIII ст., перебуваючи у тісній взаємодії з драмою католицьких шкіл, часто запозичує ідеї, сюжет, структуру, спосіб викладу, або ж сам твір. Та, якщо говорити про унікальність унійної шкільної драми, то вона полягає у власному драматичному репертуарі, написаному василіянськими професорами, незначними, проте наявними, локальними культурними елементами, такими як мова, герої, традиції.

РОЗДІЛ III

Історико-філологічний аналіз латиномовної п'єси

Основним джерелом для дослідження є латиномовний рукописний збірник василіянського колегіуму в Бучачі за 1758-1763 рр. «Acta, quibus publica scholarum Buczacensium, inscribuntur opera, studio et labore magistrorum constricta etc.». Власне з цього манускрипту й здійснено переклад з коментарями латиномовної василіянської драми «Decus et Gloria Orthodoxorum Ceasarum in Domino Constantino Magno», а також проаналізовано зміст і структуру п'єси.

3.1. *Acta scholarum Buczacensium*: аналіз джерела

Acta scholarum – це корпус документів публічного навчального закладу василіян, що містить письмові роботи, програми занять та літературні твори викладачів колегіуму за п'ять навчальних років 1758-1763 рр.¹⁴³ В основу збірника входять твори як більшої форми (префації, промови, гратуляції, драми, вправи з красномовства), так і меншої (оди, елегії, діалоги, вірші й пісні). Такого роду манускрипти як *Acta scholarum* слугували записниками літературної творчості для василіян у певному колегіумі. Поширення рукописних збірників подібного змісту простежується також у єзуїтів, зазвичай під назвою «Liber dramatum»¹⁴⁴.

Працюючи виключно з цифровими копіями манускрипту, важко зробити повноцінний джерельний аналіз досліджуваних матеріалів. На сторінках рукопису спостерігаються фрагменти псування і старіння: плями, обшарпані краї та сліди від вогню. Проте здебільшого рукопис добре збережений і є неушкодженим. За обсягом досліджуваній манускрипт на початку містить титульний аркуш, а за фоліацією налічує 806 сторінок. Мова творів: латинська й старопольська. На титульному аркуші, оздобленому символічним малюнком дерева та печаткою, вказана назва збірника з інформацією про ректорів, за

---

¹⁴³ Львівська Національна Наукова Бібліотека України імені Василя Стефаника (далі - ЛННБ), Відділ рукописів, ф. 5 (Бібліотека Інституту ім. Оссолінських у Львові), оп. 1, спр. 4787/II – Acta, quibus publica scholarum Buczacensium inscribuntur opera... 1758–1763.

¹⁴⁴ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 31.

управління яких власне і був сформований досліджуваний манускрипт. Наступна сторінка містить нотатку про автора, що підготував вправи для шкільних диспутів. Декоративні особливості манускрипту зводяться до мінімуму. Оздоблює рукопис поодинокі гравюра гербу родини Нерезіїв¹⁴⁵ (див. Додаток 2), представник якого Ян Єронім (Нерезій) був першим ректором колегіуму¹⁴⁶. Записи у збірнику зроблені різними почерками, які відрізняються між собою у якості. Структура рукопису побудована за хронологічним принципом. У верхньому колонтитулі кожної сторінки зазвичай вказано про рік написання певного тексту, натомість у нижньому колонтитулі – про ректора колегіуму. Так, безперервно написані на кожній сторінці скорочення формують наступний напис: «З керівництва поважного і шановного пана отця Мавриція Каськовича» («Sub Rectoratu Venerabilis Reverendissimi Domini Patris Mauricii Kaskowicz»).

У збірнику прослідковується закономірність у розміщенні різних літературних творів. Як правило, початок і кінець навчального року супроводжуються розлогими латиномовними академічними промовами ректора, префекта й фундатора Буцацького колегіуму. Опісля подано список викладачів на певний навчальний рік. Вітальні вірші, присвячені професорам та ректору здебільшого на польській, елегії й пісні, кожного року представлені по-різному. Також протягом усього навчального року створювалися твори на християнську тематику, присвячені переважно Непорочному зачаттю Пресвятої Діви Марії, розп'яттю Ісуса Христа, чи бичуванням нашого Господа. В основному – це промови, елегії та пісні, середнє число яких в одному році дорівнює шести. Драматичним творам завжди передують промови, що присвячені їм. Опісля є згадки про екзаменаційний колоквиум. Така структура чітко вказує, що на формування збірника впливав академічний календар Буцацького колегіуму.

---

¹⁴⁵ ЛННБ, ф. 5, оп. 1, спр.4787/II, арк. 728.

¹⁴⁶ Австрійська національна бібліотека у Відні, Відділ рукописів (Österreichische Nationalbibliothek in Wien, die Handschriftenabteilung), Series Nova, cod. 3848, арк. 270.

Щодо загальної кількості творів представлених у манускрипті, то їх число сягає 146. Відсоткову більшість становлять промови, далі йдуть елегії, а третім популярним жанром є драми. Загалом у збірнику представлено 8 драматичних творів, з яких 7 трагедій і 1 комедія. Шість п'єс доповнені інтермедіями. Дві написані латиною: «Decus et Gloria Orthodoxorum Ceasarum in Domino Constantino Magno olim magna Fide, Pietate, atque Virtute commendato», «Joannes III Sobiescius Magnus Rex Poloniarum», а шість польською: «Daniel albo cześć Boga prawdziwego w wschodnich państwach rozmnożona», «Napaść niewinna», «Józef zaprzędany od braci», «Józef Egiptu rządca uczyniony», «Józef braci poznający», «Hermenegild męczennik»¹⁴⁷. Латиномовна драма зафіксована лише у 1759 навчальному році та представляє дві різні за своїм змістом історії: одна про римського імператора Константина Великого, інша про монарха Речі Посполитої Яна III Собеського¹⁴⁸. Польська історикиня Беата Лоренс аргументовано обгрунтувала відсутність латиномовної драми у наступних роках діяльності колегіуму, оскільки польська, під впливом ідей Просвітництва, активно поширилася саме з 1760-рр., у тому числі замінила латинську на сцені Буцацького колегіуму¹⁴⁹. Інший польський дослідник Юліан Леванський звертає увагу на те, що першість у впровадженні народної мови у навчальні заклади належить ченцям-піярам, які ще у XVII ст. намагалися обмежити загальноприйнятту латинську мову¹⁵⁰. Те, що латинська мова ускладнювала сприйняття такого типу творів є очевидним, а заміна її більш зрозумілою і не менш впливовою польською, дозволяла через драму охопити ширшу аудиторію та виконати головну дидактичну мету. Таким чином, дві вище наведені п'єси є останніми зразками латиномовної драми Буцацькому василіанському колегіумі.

---

¹⁴⁷ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama... p. 32–36.

¹⁴⁸ ЛННБ, ф. 5, оп. 1, спр.4787/II, арк. 53–62; 70–91.

¹⁴⁹ Лоренс Б. Diarium actorum..., с. 255.

¹⁵⁰ Lewański, J. Teatry szkolne w czasach poprzedzających początek działalności Teatru Narodowego // Teatr Narodowy w dobie Oświecenia. Wrocław, 1967, p. 166–167.

3.2 *Diarium* та *Synopsis*: історичне тло

Драма про Константина Великого, повна назва якої: «Decus et Gloria Orthodoxorum Ceasarum in Domino Constantino Magno olim magna Fide, Pietate, atque Virtute commendato» [«Честь і слава правовірним імператорам, [в особі] володаря Константина Великого, який колись прославився міцною вірою, побожністю та доблестю»]¹⁵¹ була поставлена учнями Буцацького колегіуму 24 лютого 1759 р., і її присвятили, очікувано, фундатору навчального закладу канівському старості Миколі Потоцькому. Про дату виконання, автора п'єси, акторський склад та передумови написання твору дізнаємося із документації колегіуму. Одним із них є «Щоденник Буцацької колегії»¹⁵², що оповідає про життя василіянської спільноти в Бучачі 1750-1770 рр. З нього ж ми дізнаємося, що досліджувану трагедію поставили у другій половині дня суботи 24 лютого, і вона тривала 3 години, з 15 до 18 год. Описано у щоденнику також передумови виходу її на публічну сцену.

Наприкінці 1758 р. ректор Буцацької колегії отець Маврицій (Каськович) звернувся до пана Потоцького про дозвіл надрукувати синопсис, тобто програму трагедії. Проте канівський староста відреагував, що це марнотратство. Зрештою ректор переконав фундатора, аргументуючи це тим, що така програма примножуватиме славу професорів, студентів й самого колегіуму¹⁵³ та дозволить стати на рівні з єзуїтами і піярами, які тримали першість у виданні такої літератури¹⁵⁴. Потоцький прийняв аргументи ректора, внаслідок чого у Почаївській василіянській друкарні надрукували 118 примірників таких синопсисів¹⁵⁵. Практична сторона синопсисів є цілком зрозумілою. Вони слугували приємним «сувеніром» чи «рекламною

---

¹⁵¹ Illustrissimo et excellentissimo Domino Nicolao In Potok, Buczacz, Horodenka et Gologury Potocki Capitaneo Canioviensi etc. Gratosissimo suo Fundatori et protectori Scholae Buczacenses cum adjuncto pro duodecim Personis Convictu sub regimine Ordinis Sancti Basilii Magni ... explicantes. Poczajov, 1759, арк. La. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10887834_00048.html (5.09.2020).

¹⁵² ЛННБ, ф. 5, оп. 1, спр. 6196/II – *Diarium actorum collegij Buczacensis connotatorum per Patrem Hieronymum Nareziusz OSBM a principio Rectoratus sui scribi inchoatum (1750-1770)*.

¹⁵³ Lorens B. *Tendencje oświeceniowe...*, s. 183.

¹⁵⁴ Okoń J. *Dramat i teatr szkolny...*, s. 26–29.

¹⁵⁵ Лоренс Б. *Diarium actorum collegij Buczacensis...*, c. 255–256.

брошурую», яку роздавали пошанованим гостям з метою популяризації навчального закладу й заохочення до навчання дітей знатних шляхтичів.

Вже згадуваний «Синопис»¹⁵⁶ (див. Додаток 3) є важливим допоміжним джерелом, який складається з панегірика-присвяти найсвітлішому фундаторові Миколі Потоцькому (арк. А—L) та викладу змісту п'єси «Decus et Gloria...» (арк. L зв.—N2 зв.), із текстами хорів. В той час коли перша частина Синописа написана на латині й з усіма елементами барокової префації, друга – двомовна, передбачала практичне застосування. Короткий виклад змісту кожної сцени в усіх діях, написаний спершу латинською, а опісля перекладений польською, був зорієнтований на різного глядача і дозволяв зрозуміти сюжет драми. Тексти хорів написані польською, а короткий опис дії, що відбувається на сцені наведено латиною. Поіменний список акторів із вказівками, яку роль виконували та звідки родом доповнює програму і є цінним джерелом. Синопис доповнений гравюрою шляхетського герба Пиляв роду Потоцьких (див. Додаток 4).

Цікавим на наш погляд видається питання авторства панегіричної промови, театральної програми та тексту драми. Щодо автора панегірика та драми, то існують лише припущення дослідників. Авторство панегірика приписують василіянському професору поетики та риторики 1758-1760 рр.¹⁵⁷, генеральному префекту студій Порфирію (Скарбеку-Важинському). Більше того, за каталогом Естрайхерів, Важинський переписав текст панегірика у свій записник промов (Orationes, т. 2, с. 40-112) в більш розлогому варіанті¹⁵⁸. Польська дослідниця Марія Підлипчак-Маєрович також вважає Порфирія (Важинського) автором трагедії, звертаючи увагу на стиль письма в його інших творах, на роль викладача риторики, яку Порфирій займав в колегіумі та досвід

---

¹⁵⁶ Illustrissimo et excellentissimo Domino Nicolao In Potok, Buczacz, Horodenka et Gologury Potocki Capitaneo Canioviensi etc. Gratosissimo suo Fundatori et protectori Scholae Buczacenses cum adjuncto pro duodecim Personis Convictu sub regimine Ordinis Sancti Basilii Magni ... explicantes. Poczajov, 1759. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10887834_00048.html (5.09.2020).

¹⁵⁷ Lorens B. Tendencje oświeceniowe..., p. 188.

¹⁵⁸ Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=tytul&order=1&id=208755&offset=74493&index=1> (5.09.2020).

навчання у Грецькій колегії св. Атанасія в Римі¹⁵⁹. Цю тезу також розвиває архівний опис Синописа, де, ймовірно, трагедія «Decus et Gloria...» була написана Важинським, який написав вірш *vernaculo idiomate*¹⁶⁰. Проте, що це за вірш і яке відношення він має до драми – питання залишається відкритим. У підсумку, чи був саме Порфирій (Важинським) автором досліджуваної драми — достеменно невідомо.

Іншим вірогідним автором п'єси міг бути настоятель Бучацького монастиря Ян Єронім (Нерезій), про якого укладачі бібліографічних праць старопольської драми вказали саме як автора п'єси, на підставі рукописної примітки на друкованій копії. Він був власником чималої приватної бібліотеки, щонайменше частину якої і вклав до Бучацького колегіуму. Зокрема, серед подарованих книг були й праці про мистецтво. Однак, у 1759 р. Єронім (Нерезій) уже не був настоятелем у Бучачі, що применшує його шанси на авторство¹⁶¹. Чітко задукоментованим є факт, що міститься у передмові до трагедії в збірнику документів *Acta scholarum*, що синопис трагедії присвячений найсвітлішому фундаторові існує в друці і що його виконано іншою особою, а саме отцем-ректором Маврицієм (Каськовичем)¹⁶². Цей фрагмент підтверджує те, що саме ректор був автором синопису, а от автором драми був таки хтось інший. Варто також згадати, що даний синопис — це чи не єдиний екземпляр такого роду літератури, інших друкованих програм з Бучацького колегіуму не виявлено¹⁶³.

3.3 Сюжет, структура та стильові ознаки драми

Латиномовна драма «Decus et Gloria Orthodoxorum Ceasarum in Domino Constantino Magno olim magna Fide, Pietate, atque Virtute commendato» (див. Додаток 5) побудована на відомому ранньохристиянському сюжеті про

¹⁵⁹ Lorens B. *Tendencje oświeceniowe...*, p. 182; Pidtypczak-Majerowicz M. *Bazylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i książki w działalności zakonu*. Warszawa; Wrocław, 1986, p. 165.

¹⁶⁰ Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=tytul&order=1&id=208755&offset=74493&index=1> (5.09.2020).

¹⁶¹ Lorens B. *Tendencje oświeceniowe...*, p. 181–182.

¹⁶² ЛННБ, ф. 5, оп. 1, спр.4787/II, арк. 52.

¹⁶³ Lorens B. *Tendencje oświeceniowe...*, p. 183.

протистояння двох римських імператорів Константина та Максенція. В основі трагедії лежить історична подія – битва біля Мульвійського мосту, що відбулася між двома володарями у 312 р. За переказами, там Константину на небозводі з'явився напис «In hoc signo vinces» та почувся голос Ісуса Христа. Сюжет про першого християнського імператора у шкільній драмі не є унікальним. У творах єзуїтів простежуємо шість варіацій п'єс присвячених Константину Великому, які були зіграні між 1569 та 1757 рр. у 15 європейських містах. Побувають такі назви: «Flavius Valerius Constantinus», «Constantini Orientis imperatori», «Constantinus. Tragedia», «Constantinus Augustus», «Constantinus Magnus fundans basilicam Petri et Pauli Romae et suis humeris terram egerens», «Constantinus Magnus imperator Romanorum»¹⁶⁴. Проте чи якась саме із єзуїтських драм лягла в основу василіянської, достеменно невідомо. Існують припущення, що драма про Константина Великого ґрунтується на творі візантійського літописця XI ст Георгія Кедрена «Compendium historiarum ab orbe conditio»¹⁶⁵. Проте схожі мотиви ми бачимо і у творах Євсевія Кесарійського «Vita Constantini», Лактанція «De Mortibus Persecutorum» та у візантійського історика Зосима «Історія νέα». До того ж, попередній аналіз репертуару книг бібліотеки Буцацького василіянського монастиря за 1769 р. продемонстрував, що творів вищезгаданих авторів у книгозбірні немає¹⁶⁶.

Трагедія «Decus et Gloria...» складається із трьох дій, кожен з яких поділений на сцени. Драму доповнюють пролог, епілог, хор та канти, які виконувалися між діями драми. Наявність *partes minores* (другорядних частин) додає твору пишності та масштабності, що є рідкістю у драматичних творах василіян¹⁶⁷. Композиційно драма розпочиналася із прологу, що складався із римованих діалогів між Цезарем, Фортуною та Марсом. Далі йшла перша дія, яка завершувалася коментарем хору та короткою інтермедією. Всього було три дії і відповідно три виступи хору. Тексти хору збереглися у «Синописі». Можемо лише припустити, що хор надавав емоційного забарвлення п'єсі,

¹⁶⁴ Okoń J. Dramat i teatr szkolny..., s. 317, 367, 377, 393.

¹⁶⁵ Lorens B. Tendencje oświeceniowe..., p. 182.

¹⁶⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 1103, арк. 4 зв.-8.

¹⁶⁷ Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama..., p. 228.

коментував дії героїв, схвалював, чи засуджував персонажів. Завершувалася п'єса епілогом присвяченим фундаторові. Сюжет п'єси формують наступні елементи:

- перша зав'язка (Дія 1, сцена 1-2);
- розвиток дії (Дія 1, сцена 3-5);
- друга зав'язка (Дія 2, сцена 1-2);
- розвиток дії (Дія 2, сцена 3);
- кульмінація (Дія 2, сцена 4);
- розв'язка (Дія 3, сцена 1-4).

Панегірична драма, адресована одному головному глядачеві, яким був Микола Потоцький, стоїть на межі декількох тематичних категорій. Важка дидактичність тону говорить про її спорідненість з релігійною та моралістичною драмою. А присутність реальних історичних осіб зараховує її до історичних п'єс¹⁶⁸. Провідна ідея твору – це служіння Богу та своїй Вітчизні, а також залежність людини від Бога. Сюжет побудований на класичному протиставленні добра і зла. Завдяки такій дуалістичності яскраво простежується мораль драми – «Коли Бог за нас, хто проти нас?» (Послання апостола Павла до Римлян, 8:32). Також текст намагається виховати у молодих студентів певні чесноти. Персонажі є носіями античних чеснот: мудрість, мужність, справедливість, поміркованість, а також християнських: віра, доброчесність, милосердя. На цьому перетині античності та християнства побудований і сам сюжет п'єси. Античний світ уособлює Максенцій, який вороже ставиться до християн. Костянтин же, на момент перших двох дій хоч і язичник, та все ж наділений позитивними моральними якостями. У драмі помітна також і еволюція Костянтина. Зі сповідника римської релігії, він стає ревним християнином та захисником віри. У п'єсі відсутня категорія часу. На перший погляд видається, немовби всі події відбуваються впродовж року. Насправді, твір охоплює 25 років життя імператора і його шлях до християнина. Незважаючи на свій лик рівноапостольного, драма не є агіографічною, а

---

¹⁶⁸ Ibid., p. 64, 68.

зображає Костянтина як мудрого імператора. Цікаво також і те, що християни не були причиною битви на Мульвійському мості між Максенцієм та Костянтином, як це зображено у трагедії. Історично – причини були радше політичні: отримати статус імператора та заволодіння Римом, а не через повстання «невірних» підданих. Акцент, який зміщений в бік християнства, цілком обґрунтований виховною метою василіянських колегіумів.

У драматичному творі представлений 21 персонаж, проте кількість акторів, що брали участь у виставі дорівнює 46. Головними персонажами є Константин і Максенцій, а другорядними – Євтихій, Євгеній, Тимофій, Христодул, Чудовисько та ін. Героїв умовно можна поділити на два табори: ті, що оточують Максенція, й ті, що на боці Константина. Крім самостійних персонажів, у п'єсі представлені й збірні образи, такі як: воїни, сенатори, вісники, яких грало багато акторів. Цікаво, що учасників хору у Синописі поіменно не згадано. Можливо, їхні функції виконували герої. Динамізму цій трагедії надають зовнішні ефекти перформативного та візуального характеру, а не розвиток сюжету, чи персонажа. Ранньомодерна шкільна драма – це більше видовище, ніж літературний твір. Трагедія про Константина Великого була доповнена сценами із битв, знищенням храмів та жертвників богів. Акустичну оздобу створював хор, звуки труб та вигуки акторів. Додатково справляли враження поява Чудовиська й чудотворного хреста.

Трагедія про Константина Великого є зразком барокової шкільної драми, про що свідчать орнаментовані словесні звороти, розлогі речення, описові конструкції та характерні скорочення слів. Спроба наслідувати античних авторів проявляється у квантитативному віршуванні тексту та добрій обізнаності автора з класичною римською літературою.

3.4. Переклад та особливості латиномовного тексту

В цьому підрозділі подаємо короткий зміст п'єси, укладений на основі «Синописа». Латинський текст та переклад представлено за принципом почерговості: спершу латинський текст, а по завершенню український йому

відповідник. Це здійснено з метою спростити читання та співставлення оригіналу до перекладу. Обидва тексти доповнені посторінковими коментарями. Пропущені слова, доповнення та скорочення слів позначаються в латинському тексті квадратними дужками. Орфографічні помилки виправлено та зазначено в коментарях. Виправлення автора, текст під чорнильними плямами, чи особливості вживання слів також зазначені. Коментарі щодо характеристики мови драми здійснено в латинському варіанті, а коментарі пов'язані зі змістом та персонажами в українському.

Зміст п'єси.

Дія 1. Головний герой Максенцій, відчувши загрозу від християн, які знищують святилища богів, а на їх місці будують нові церкви, наказує своїм воїнам знищити усіх послідовників нової релігії та їхні святині. Проте один воїн на ім'я Христодул, на середину площі виходить і Христа Господа публічно визнає. Далі звертається до Максенція, аби той схаменувся і покався. Максенцій розлючений не збирається слухати Христодула. Одночасно з-під землі вилазить Чудовисько, якого боїться імператор та його військо.

Дія 2. Засмучені християни приходять до Константина і він обіцяє їх захистити, спорядивши військо проти Максенція. Перед битвою на Мульвійському мості Константину з'являється небесне послання «In hoc signo vinces» [«Під цим знаком переможеш»] та знак хреста, який імператор велів набити на щити своїх воїнів.

Дія 3. Максенцій, влаштувавши пасту Константинові на мості, в яку згодом сам і потрапив. Максенцій гине у водах Тибру. Костянтин переможно в'їжджає до Рима. Його вітає натовп. Він віддає дяку єдиному Богу вирішує спорудити церкву, під титулом святого Хреста, що буде зразком для інших храмів.

Текст джерела латинською і його переклад

ACTUS PRIMUS

Scena prima

Maxentius, Eugenius, Timotheus

- Maxentius:** Quousq[ue] tandem pestis immanis late
Grassabitur,¹⁶⁹ qua mentis cautas hominum,
Colluere nec non inficere no sunt veriti
Despecta plebs retia piscibus tendentium?
Quousq[ue] superba Christi sequacium
Turba demolisi Deorum perget delubra,
Atq[ue] de cruce pendenti novas erigere,
Ecclesias? Satis ah! Immortales Dii
Injurias tantas tolerastis diu!
Cur itaq[ue] manum ultisicem non extenditis
Nesariasq[ue] delere Cur non statuitis?
Qui vos palam, qui sacra vestra rident impie,
An fulmina deficiunt, quibus petatis caput,
Hydrae ferocis? Tu Jupiter altissime
Inter Deos potentissime, terrifice,
Per quem Gigantes vidici flamma obruti
Sensere, fortem e c[ae]lo dexteram tuam
Tu quoq[ue] serpenti malo medere huic.
- Eugenius:** Quid frustra culpas Princeps Magnanime Deos?
Qui parcere vident, et aequo pati animo
Sinere in ultum, quantumvis acersum scelus,
Nae contra faecem despactam mortalium
Praelia moventibus vilescat auctoritas
Saprema superum. Propterea non dubito

¹⁶⁹ Знаки пунктуації у даному творі не свідчать про синтаксис, а радше слугують підказками для інтонування. Коми вказували на місця, де варто взяти дихання.

Quin gloria Maxenti reservetur tibi
Exterminandi ejusmodi gentem improbam
Aut adigendi ne nostros spernat Deos,
Putasne modicam huic fore gloriam?
Si civium servare Fortunas integras,
Et hac de causa fortiter operam suam
Locare Patriae, omnes ducant gloriae
Existimandum quid sit, si sacra, si Deos
Arasq[ue] Patrias non a periculo
Modo sed a ruina liberaveris?

Maxentius: Sic est: Tulerunt hactenus improbos Dii,
Non feret profecto eosdem Maxentius,
Flammaq[ue] ferroq[ue] religionem Patriae
Et tuebitur, et vindicabit contra impios.
Impiet[at]is schollas primum quas voca[n]t,
Ecclesias, in Orbe universo diruere,
Me cum decrevi neve restet in lapide lapis
Aras scelestas, diruam demoliar,
Aequabo telluri ductos in altum tholos.

Timotheus: Non improbo tuum Princeps iudicium
Quinimo celum pro Religione Patriae
Laudare satis non possum, scio etenim nihil
Ornare magis, atq[ue] decere Principes.
Quam Religionem, ejusq[ue] curam sedulam
Nihilominus non modicum cernens periculum
A gente Christicola, quae sacrarum tenax
Est posse conflari gnara cu[m] sit artis magicae.
Id circo fortiter agendum, vel nihil.

Maxentius: Virtute qui pugnat, pugnatq[ue] pro Diis
Ars nulla tali magorum nocere potest,

Romam mihi sub esse votis militum
Nosti probe. **Timotheus:** Verum hos int[er] quoq[ue] non
desunt,
Hac peste qui laborent, quam copmescere,
In animo habes. **Maxentius:** Quid laqueris? Milites
Sunt quoq[ue] quib[us] peregrina religio placeat?

Scena 2

Eutichius, Dux et dicti.

Eutichius: Princeps quid horas trahis inutiliter
Et non tuo satis consulis imperio
Sub esse Constantino plebs integra vult
Illius adventum praestolatur anxie
Cui se totos, quin et fortunas suas
Non Roma modo, sed integrum imperium,
Sacrare ducit honori **Maxentius:** Haec tu mihi
Defferre nova venisti Eutichi tristia.

Eugenijs: Si tibi senatus, Dux si cum milite favet,
Timenda non sunt verba plebis inanis
Quae volvit[ur] et mutat sententiam
Saepissime levi aura, undaq[ue] facilius.

Eutichius: In Principem decet fidelem sub ditum
Et praecavere, si malum quod ingruit
Et gratulari, si succedunt prospera.

Maxentius: Recte dicis Eutichi, hoc tamen unum superest.
Ut et tuearis cum vitae discrimine
Propriae, imperatoris vitam. **Eutichius:** Id etiam teneo.
At vehementer errant, qui principes suos
Caelare cupiunt de rebus quae non fluunt
In imperio ad mentem eorum et sententiam

Nam sic haud quaquam reparari potest,
Acerba calamitas, quam mali homines
Struunt, praesciusq[ue] futura cladis animus
Non ita laedit[ur] quam si prorsus nesciat:
Et praeter expectanem si eveniat
Malum, fortius tunc peritringit pect[us] hominis.

Maxentius: Ergone magni putas haec a me fieri?
Monaciae sunt vanae nec Maxentii
Cor talibus flecti nugis facile patitur.

Eutichius: Et modica mala Princeps neglecta nocent
Scintilla sola demoliri Urbes integras.
Non raro consuevit, si eam estinguere negligas.
Obstare cum ab initio erat facilius nihil,
At creverit postquam in magnum incendium
Nec temperari facile, nec reprimi potest.

Maxentius: Ne timeas motus hic et temperabit[ur]
Et reprimetur, modo quod constitui
Fortiter agendum, et exequendum sine mora
Dic veniat miles stip et Principis latum
Sed et cohortes cum Praefectis veniant.

Eutichius: Jisis parebo promptus redibo frequens,
Timeo! ne mihi ducam cohortem perniciem
At habeo spem promptiores in obsequia
Mihi futuras legiones quam Maxentio.

Maxentius: Delebo gentem berbaram, improbam impiam
Non nero profecto tantum effudit sanguinis
In mente quantum habet spargere Maxentius.
Cras hac in Urbe cunctorum sub oculis
Fluet fluminibus Christianorum cruor
Neve superuit vel in orbe ullus locus

Non transeat quo pro sitibus gladius
Maxentii ultor proq[ue] contemptis Diis.

Scena 3

Eutichius, Stratonicus, Christodulus, cum exercitu et dicti.

Eutichius: Prompta venit ad nutus cohors Maxenti tuos
Expectat alacer jussa Principi sui

Maxentius: Imperum quod gero vobis referre debeo
Vos contulistis in me regiminis onus
Idem vos quoq[ue] forti tueminor manu,
Spero namq[ue] fere semper vos tidos mihi

Eutichius: Quantumvis animam cujus quam requireres
Hanc quisq[ue] nostrum labenter pro te daret

Stratonicus: Fires habenda si quae ferro quod hactenus
Feliciter gessi pro salute Patriae
Non diffido quod tractabo idem pro tua
Non dispari fortuna quae audaces juvat

Christodulus: Primum fadiet cor nostrum vulnificus chalybs
Quam ut dificiat nostra vel modicum fides,
In Principes hunc gessi animu[m] semperq[ue] geram
Qiae cernis arma prompta Maxenti sciad,
Ad te tuendum vel cum vitae dispendio.

Maxentius: Abdita mentis jam vobis pando consilia
Vestraq[ue] comitto perspectae fodei,
Christicola gens superbum nimis extulit caput,
Quae nobis et nostra religioni dolos
Non cessat dtruere. Huic noseat potentem manum
Nostramq[ue] Deorumq[ue] nostrorum, qui compriment¹⁷⁰
Nefanda scelera tanta, si lubet sciunt

---

¹⁷⁰ Особову форму дієслова можна зрозуміти лише з контексту. На місці закінчення слова - чорнильна пляма.

Christodulus: At Christiani crimine et culpa vocant.

Maxentius: Parum ne criminis censes esse in eo
Spernunt quod aras, contemnuntq[ue] nostros Deos;

Christodulus: Quid ergo vis Maxenti, quid facere impers?

Maxentius: Delere jubeo, quicumq[ue] Christum¹⁷¹ colunt.

Christodulus: Relinque Princeps prava consilia tua,

Maxentius: Tu prava consilia quae operui vocas,
Quid justius aut aequius esse potest,
Quam religionem eam defendere,
Quam suximus cum lacte atq[ue] imbibimus

Christodulus: Si Christianorum Diis invisum genus,
Diis sinamus exterminandum quoq[ue],
Verum quid est Maxenti quod in mente geris?
Maxentius Maxentio tam subito dipimiles!
Nuper colentes Christum gratiis prosequi
Promiseras, nunc contra prosequeris odio!
Sxicine putant[ur] cito mentes Principum?

Maxentius: Ad meliora nunquam converi pudet,
Si Christianis videbar antea facilis,
Nunc certe vires omnes convertam in eos
Clades parabo immanes faciam neces.
Christus eripiat, si tantas vires habet,
Nostris e manibus fidos cultores suos
Sed filio signifabri non suppetunt
Arma, quibus defendat, nisi lignea
Quae ferreis non possunt resistere diu.

Scena 4

Christodulus, Maxentius.

---

¹⁷¹ В оригіналі скорочення «Хрит», що є сумішшю грецької та латинської мов.

Christodulus: Si Christianum fuisse culpae vertitur
Sub oculis habes criminis hujus reum
Sum Christianus, Christum profiteor Deum
Hunc pronus adoro, hunc reverenter colo,
Deosq[ue] contemno, quos humanae manus
Proclucere atq[ue] fabri mallei norunt.
Converte sed te Maxenti suadeo potius,
Ad meliorem frugem citius redi
Adq[ue] pristinam mente quantocius te recipere
Consilia meliora sectari stude.
Caedes quibus exterreri falsus putas
Nos posse vitam nobis aeternam parant
At vero tibi panam, aeternam caedem pariunt

Maxentius: Os comprime scelesti! Barbarum caput
In principis conspectu sic audes loqui?
Laesae majestatis, paenam ingratis lues,
Haec quid video? Monstrum quod oculis meis
Obiscit sese! Nos hinc referamus pedem.

Scena 5

Consurgit Monstrum fugiunt praesentes.

Monstrum: Mane! Mane Maxenti deliciae meae
In externinandis Christianis opem.
Veni ut feram, tibi serviam fideliter
Ex ubi gaudium meum! Amor meus!
Te luce magis amo, te libens calo
Redi redi Maxenti, cor redi meum.

ACTUS SECUNDUS

Scena 1

- Nunti[us] 1:** Sensistis amici edictum Maxentii
Perniciem in nostrae fidei conditum
Comsilitii quid capiendum statuite.
- Nunti[us] 2:** Chari¹⁷² sodales mors nobis vitam dabit
Longe beatiorum ea qua nunc fruimur
Cur igit[ur] eam fugere conamur, non video.
- Nunti[us] 3:** Libenter eam omnes acceptabimus
Id circo tamen non curam ornittere
Debemus qua fidei possemus consulere.
Et ejus cultores conservare integros.
- Nunti[us] 4:** Consilium si vobis non displicet meum
Adire Constantinum mea est sententia.
Illi casus nostros et sortem miseram
Exponemus, nostrasq[ue] res comendabimus,
Non estis ignari quod Princeps sit pius
Nec non benignus, comis, facilis, affabilis.
Eamus ergo si placet consilium
Omnes eamus!
- Nunti[us] 1:** Magnanimae Princeps Patriae nostrae salus
Tibi faventes superos precamur exanimo
Nos moseri afflicti tuam petimus opem
Non temne miserorum quas cernis lacrymas¹⁷³
Et ferme jam prostratos solari velis
- Constantinus:** Quid est quod afflictos vos miserosq[ue] habet
Fidenter exponite promptus succurrere
Non negligam si tantae vires suppetunt.

---

¹⁷² Латинізоване грецьке слово «χαίρι».

¹⁷³ В оригіналі «lacrimas».

Nunti[us] 1: Maxentius /: In ipsa niminis ejus,
Memoria linqua stupet artus tremunt :/174
Maxentius dico furore percitus¹⁷⁵
Dellere nos nullius criminis reos
Injuste¹⁷⁶ statuit. Tu vindex justitiae
Hoc prohibe malum a nistris capitib[us]

Constantinus: Quid criminis tamen appingit obiscit
Maxentius vobis?

Nunti[us] 2: Culpaе non conscii sumus
Hoc vitio solum vertit[ur] at dicit[ur].
Nobis quod haud plures cognoscum[us] Deos
Praeter Unum. **Constantinus:** Hoc ergo unicum
Duntaxat est quod vobis crimini datur

Nunti[us] 8: Obiscitur aliud nobis praeterea
Profecto nihil. **Constantinus:** Bono sitis animo,
Defectus sceleris jam mihi liquet satis
Injuste¹⁷⁷ Maxentium vos odio prosequi
Perspicio palam: Sortis me vestrae miseret
Perspectum habetis amici chari mei
Nunquam stetisse fortiter superbam:¹⁷⁸
Praecipue juncta crudelit[a]ti diu
Regnare non potest, cito cadit, quia
Sequit[ur] superbos ultor a fergo Deus,
Haec tera quam colimus¹⁷⁹, quem spiramur aer
Et cuncta praepotentis condita manu?
Continuo vigilant superbos deprimere
Illud in super vobis favens polliceor

---

¹⁷⁴ Імовірно позначка дужок.

¹⁷⁵ Виправлення слова. Замість «е» було «ае».

¹⁷⁶ Виправлення. В оригіналі написання слова окремо «in juste».

¹⁷⁷ У цьому випадку слово знову написано окремо і не виправлено автором, як це є у попередньому.

¹⁷⁸ Імовірно, ще один варіант позначення дужок.

¹⁷⁹ Чорнильні плями, або ж виправлення.

Me vindicaturum tantas injurias

Omni quo potero modo.

Nuntii omnes: Deus paria, Caesar praetia pro tantis tibi

Mentis rependat.

Scena 2¹⁸⁰

Constantinus: Ephebe proceres huc omnes convoca

Ephebus: Carendo jussis promptus imperium exequor

Constantinus: Afflictis opem ferre decere puto

Saluto vos proceres imperii fidi.

NB Veniunt P[rocer]es¹⁸¹

Proceres: Constantine vive decus salusq[ue] imperii

Constantinus: Agite proceres mihi charissimi

Agite unicus praecordiis nostris amor

Columina patriae imperii decus

Consilium prudens¹⁸² sine mora date

Libere depromat quisq[ue] sensum suum

Quid faciendum censet in negotio

Gravi imperii quod vobis aperiam

Maxentius gentem mihi fidissimam

Professione quos Christianos vocant

Nullius scelleris auctores et conscios

Delere statuit qui opem nostram cupiunt

Hanc promisi eis omnib[us] ferre modis

Ut principem decet pium in subditos

Nec auxiliari posse aliter video

Quam contra bella movenda Maxenti[um]

Praecipue cum nostro monet[ur] imperio

---

¹⁸⁰ В оригіналі «Сцена 3». У Синописі Друга дія поділена на чотири сцена. Найімовірніше, що Перша сцена містить у собі Другу сцену і має бути поділена на дві частини.

¹⁸¹ *Nota Bene* – вказівка для режисера.

¹⁸² У цьому слові є чорнильна пляма. Слово зрозуміле з контексту.

Et non¹⁸³ domos solum sed lucem hanc eripere
Qua nunc frimur intentat furiosus nimis
Ergo cui salus patriae vitaq[ue] sua
Est dulcis et integritas in sontium
Pugnare fortiter constanterq[ue] expedit
Huic. **Senator 1:** Itane Maxentius nostro capiti
Minatur et fortunis? Pugnabo ad necem.
Usq[ue] sinamq[ue] vitam eripere¹⁸⁴ mihi prius
Quam vel leve consentire in dispendium
Libert[a]tis, qua dulcius habeo nihil

Senator 2: E pectore durus evellat animam chalybs
Prius premat q[ua]m turpis liberos servitus
In praelia promptus impellit ire animus
Stet Patria modo non invictus cadam

Senator 3: Hoc ipse pectus Patriae in clypeum feram
Pro patria semper honestum duxi mori¹⁸⁵

Senator 4: Accende Constantine Martias faces
Jube sonorum classicum belli sinet
Superbienti Maxentio ultima dies
Erit, cadat tyrannus fiat victima
Et symbolum, ipse de pressae superbiae
Quanticyus capiat tristia funera suo
Nomini. **Dux:** Invicte princeps procerto id habeo
Non posse diu subsistere Maxentium
Ruet tyrranus, impius Maxentius
Clade memoranda posteris saeculis cadet.
Semper felici praelia marte gerit,
Cui est magni suorum ac patriae salus.

---

¹⁸³ «Non» доставлено в тексті зверху.

¹⁸⁴ Виправлення літери та значок роз'єднання слів.

¹⁸⁵ Алюзія на оду Горація із III тому твору «Carmina»: «Dulce et decorum est pro patria mori».

Constantinus: Non mediocriter de vestra gaudeo indole
Excelsum animum, qui proceres maxime decet
Exosculor. Vos cara cohors lectissima
Pugnate fortiter, strenue fidenter

Milites: Quae gerimus arma in nostram Deus vertat cladem
Aliquis si nostrum cordibus in est dolus.

Constantinus: Abstergite omnem si quis cor subit metus
Audaces irruite in Maxentii caput
Spero propitios non defuturos superos
NB. hic plangor tubarum tandem crucis apparatis.

Scena 3¹⁸⁶

Constantinus: Quid cerno? Qu[ae] immago ingerit oculis
Meis in hoc signo vinces: veneror manum
Dei potentem, faventem pronus colo
Quanto cujus eadem fiant signa a fabris:
Armemur iisd[em] ducti spe non levi
Victoriae sequuntur. **Ephebus:** fient sine
Mora **Senator 3:** trophaea Principi apurgent nova
Cui ipse victoriam favens spondet polus.

Senator 2: Superbum noster mucro demetet caput.

Dux: Hostos superbus nostra sternet[ur] manu,
Ante triumphum c[ae]teri victoriam
Canere prohibent[ur] nobis vel astra jubent

Ephebus: Quae signa jusisti Princeps facta tuli

Constantinus: Accipite cruces symbolum victoriae
Nostr[ae], his muniti victores redibimus.
NB. hic iterum clangor tubarum.

---

¹⁸⁶ В оригіналі «Сцена 4».

ACTUS TERTIUS

Scena 1

Constantinus: Peracta bella, quies amica redit,
Maxentius prostratus cecidit furens.
Sic facile pereunt qui pro sua libidine
Vitam tyranni sectant[ur] quod per scelus
Evivis ille non veritus eat eripere
In ponte Milvio mihi quoq[ue] dolos
Struxit latentes quos miser ipse subiit.
Sic s[ae]pe in magistrum scelera redeunt suum
Altissime Deus qui singula nutu¹⁸⁷ regis
Qui pr[ae]potenti concutis ferram manu
Tibi debitas victor gratias refero.

Scena 2

Dux, senatores, et nuntii.

Dux: Triumphia C[ae]sar: victus jacet Maxentius,
At victus armis tuis, I[ae]ta subeat Dies
Qu[ae] posteriorum tradetur memori[ae]
Non Roma tantum, fastis inscribet suis,
Factum celebre tuum sed linguis omnib[us]
In gentes omnes exhibit. Hoc Sarmata
Remotus et Scytha, quisq[ue] longissime
Dissiti habitant mirabunt[ur] attoniti.

Senator 1: Quos cunq[ue] cernis stantes in aula tua
Gino cunq[ue] tibi sub esse datum
Est gratulant[ur] omnes victori ex animo.

Senator 2: Gaudia perpetua pleno tibi fluant alveo,

---

¹⁸⁷ Виправлення слова, або чорнильна пляма.

Nam liverasti patriam ex invidua
Quas duxerax erat nuper dolosus Maxentius.

Senator 3: Permite princeps pigere oscula dexter[ae];
Maxentius qua victus cecidit miser.
Qu[ae] gaudia nobis parasti nunquam dici
Possunt satis; aut dictione complectier.

Senator 4: Constantine vive patri[ae] pr[ae]sidium
In lingos annos nobis te sospitet Deus,
L[ae]tum triumphum populus integer canit.
Et gratulatur¹⁸⁸ et gaudet sibi te Principe
Se Christiani l[ae]titia omnibus magis
Exiliunt, quod signis Deus c[ae]litis.
Monere dignatus est eorum gratia:
Gesturum feliciter te bella suscepta.

Scena 3

Constantinus: Vici inimicus vestra suffultus ope
Sed. Christianorum magis auxilio
Dei fretus hinc vobis gratias habeo,
Summas [et] habeo semper vivam quoad.
Jam vero maximo [et] unico Deo,
Quem Christiani reverenter [et] pie colunt
Altaria consurgant omni in loco nova
Nov[ae]sq[ue] basilic[ae] laudes in quib[us],
Non sileant unq[ua]m victo riferae crucis,
Firmam ratamq[ue] meam hanc sententiam volo
Propterea comitto tibi curam¹⁸⁹ [et] vigiliam
Ut hoc edictum in civitates singulas,

---

¹⁸⁸ Велика чорнильна пляма, але текст прочитується.

¹⁸⁹ Виправлення слова. Першопочатково було слово «агам», що означає вівар, жертвник, пам'ятник.

Quin et¹⁹⁰ iri orbem pertranseat universum.

Dux: Justa imperas, curabo promptus exequi.

Scena 4

Constantinus: Non satis est imperasse aliis ecclesias
[Ae]dipiandas si exemplo ipse non pr[ae] eam
Amplum pro in struam templum de marmore
Ubi locetur pars veneran[ae] crucis
Ut discat orbis colere eam ex Principe.

Desunt Pauca

Perpetus resonet nostris ex oribus gloria
Gymnasii fundatoris Nicolai
Illustrissimi Palladis alumni chari
Hoc vobis relinquo injunctum ut mater
Vestrum pia, vos ut filii exequiminor
Tibi vero promitto fundator illustrissime quod
Semper honos nomenq[ue] tuum laudesq[ue] manebunt
Idem vos quoq[ue] tacto pectore spondite
Et quem admodum iterum dico vos dicite quoq[ue]
Semper honos nomenq[ue] tuum laudesq[ue] manebunt.

---

¹⁹⁰ Перший варіант написання в тексті «quinet» разом. Присутній знак розділу слів.

ДІЯ ПЕРША

Сцена перша

Максенцій¹⁹¹, Євгеній¹⁹², Тимотей

- Максенцій:** Допоки буде лютувати ця страшна пошесть по всіх усядах, яку негідна юрба людей, що заповнює сітки рибою, не соромиться поширювати і заражати нею необережні уми?
- Допоки нахабна юрба послідовників Христа буде нищити святилища богів і зводити нові церкви Розп'ятому?
- Ах, вже досить довго, ви безсмертні боги, терпите великі кривди!
- Чому ж ви не простягнете мстиву руку?
- Чому не знищите злочинців?
- Вони ж відверто висміюють вас та ваші святині.
- Невже бракує блискавиць, щоб поцілити в голову лютої гідри?!
- Ти Юпітере, найвищий, найсильніший і наймогутніший серед богів. Завдяки тобі Гіганти були затьмарені вогнем мстивим, пізнавши могутню руку з неба .
- Знищи й цю пошесть, що насувається.
- Євгеній:** Чому намарно докоряєш, благородний володарю, богам?
- Вони ж бо бережуть нас, спокійно терплять і залишають без покарання хай який страшний злочин.
- Аби тільки не знецінився верховний авторитет богів серед тих, що воюють проти цього нищого осаду з поміж смертних.

---

¹⁹¹ Марк Аврелій Валерій Максенцій (306 –312) – римський імператор, син Максиміана; за підтримки преторіанської гвардії і плебсу проголосив себе імператором. Здобув перемогу над Галерієм в 307 р, а в 312 був розбитий військами Костянтина I й потонув у р. Тибр. (The Oxford Dictionary of Late Antiquity. Oxford University Press, 2018, p. 990).

¹⁹² Євгеній – з грец. Ευγενής – благородний, величний, вельможа. (The Oxford Dictionary..., p. 626).

До того ж, не сумніваюся, Максенцію, що тобі приготована честь, коли знищиш цей негідний люд, або ж змусиш їх поважати наших богів. Невже думаєш, що матимеш малу славу?

Всі вважають славним, коли збережено непорушний добробут громадян і відважно присвячено своє життя Батьківщині.

А як же варто оцінювати те, що ти вбережеш святині богів та вітцівські вівтарі не лише від небезпеки, але й від руїни?

Максенцій: Правду кажеш. Досі терпіли боги нечестивців, але Максенцій терпіти їх не буде. Він збереже і врятує благочестя Батьківщини вогнем і мечем.

Насамперед, я вирішив по всьому світі руйнувати о ті церкви, що їх називають школами нечестивости. І не зостанеться каменя на камені. Я знесу, знищу і вирівняю з землею куполи, що здіймаються у вись.

Тимотей: Я не засуджую, володарю, твій присуд, бо навіть не можу достатньо вихвалити твою ревність до батьківського благочестя.

Знаю, що ніщо так не прикрашає і не возвеличує володарів, як благочестя і наполеглива турбота про нього.

Та все ж вбачаю чималу небезпеку від племені христопоклонників, яке вперте у своїх священодійствах і знається на чаклунській штуці.

Тому закликаю діяти рішуче, або ніяк.

Максенцій: Хто бореться відважно і воює за богів, тому жодне мистецтво магів не зашкодить.

Ти добре знаєш, що Рим мені кориться завдяки вірності воїнів. **Тимотей:** Правда, є серед них і такі, що хворіють

цією пошестю, яку ти маєш на думці здолати.
Максенцій:¹⁹³ Що ти кажеш?! Невже є воїни, яким чужа релігія подобається?!

Сцена 2

Євтихій, воєначальник і вищеперелічені.

- Євтихій:** Володарю, чому даремно тягнеш час і не рятуєш свою владу?
Весь народ хоче бути під Костянтином і нетерпляче очікує його приходу.
Не лише Рим, але й вся імперія має за честь присвятити йому себе і свої долі. **Максенцій:** Ти прийшов сюди, Євтихію, щоб повідомити мені сумні новини?
- Євгеній:** Якщо тебе сенат і правитель з військом підтримують, то слова недоумкуватої юрби не страшні є.
Бо думку свою вона міняє швидше, ніж я забрудню воду і повітря.
- Євтихій:** Вірному підданому личить застерігати правителя, якщо нависає якесь лихо і вітати його, якщо все йде успішно.
- Максенцій:** Добре кажеш, Євтихію.
Усе-таки одного бракує – аби ти, ризикуючи власним життям, оберігав життя імператора. **Євтихій:** Я з цим погоджуюся.
Та все ж, сильно помиляються ті, які хочуть, щоб їхні володарі ховалися від справ, що не йдуть в імперії згідно їхнього задуму і рішення. Бо так аж ніяк не виправиш це страшне лихо, що чинять ці злі люди.

---

¹⁹³ Фрази персонажів, розпочаті не з нового рядка, а із середини, текстологічно відобраають режисерський прийом розірваної фрази попереднього мовця, перебування його, або ж емоційне доповнення.

Розум, що передбачає майбутню поразку не так шкодить, аніж тоді, коли цілковито не знає. І якщо всупереч сподіванню станеться лихо, тоді сильніше пригнічує.

Максенцій: Невже ти вважаєш, що мені варто так робити?

Даремні ці погрози!

Серце Максенція ніколи не здригнеться від таких дрібниць.

Євтихій: Володарю, навіть невелике лихо, якщо ним знехтувати шкодить.

Поодинокі іскра знищує цілі міста, якщо не погасиш її. Хоча, напочатках не було нічого легшого, ніж їй протистояти. Та вже коли ця іскра розрослась у велику пожежу, тоді не зможеш її так легко стримати і приборкати.

Максенцій: Не бійся, це заворушення буде вгамоване і придушене дуже швидко.

Скажи нехай прийдуть воїни і вишикуються поруч з володарем.

І нехай прийдуть когорти з префектами¹⁹⁴.

Євтихій: Я охоче підкорюся і живий повернуся.

Непокоюсь, бо не моїм наказом веду військо на смерть.

Та все ж зберігаю надію, що майбутні легіони в покорі служитимуть мені, як і Максенцію.

Максенцій: Я це плем'я варварське, невірне й нечестиве знищу!

Напевне Нерон не пролив стільки крові, скільки має на думці пролити Максенцій.

---

¹⁹⁴ Префект – посадова особа в Стародавньому Римі, високопоставлений очільник міста (Praefectus urbi), керівник адміністрації (Praefectus civitatis), суду (Praefectus iuri dicundo), державного господарства (Praefectus annonae), армії (Praefectus legionis) чи флоту (Praefectus classis). Походили як правило зі стану сенаторів чи вершників. (The Oxford Classical Dictionary// Edited by Simon Hornblower and Antony Spawforth. Oxford University Press, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-5297?rskey=IRTqNL&result=1>).

Завтра в цьому місті, на очах у всіх, ріками проллється християнська кров. І не залишиться навіть жодного місця у всьому світі, куди Максенцієвий меч-каратель за обряди і за зневажених богів не сягне.

Сцена 3

Євтихій, Стратоній¹⁹⁵, Христодул¹⁹⁶ з армією і вищепереліченими.

Євтихій: За твоїм наказом прибуло готове військо, Максенцію. Завзято очікує повелінь свого володаря.

Максенцій: Владу, яку маю вам повернути, ви довірили мені. І яку ви також захищаєте міцною рукою. Надіюся, що будете вірні мені завжди.

Євтихій: Хоч би навіть життя вимагав, його кожен із нас віддавав би за тебе охоче.

Стратоній: Слід вірити. Адже якщо досі я успішно борюся мечем заради порятунку Батьківщини, то не сумніваюся, що візьмуся за нього й заради твого порятунку з такою ж фортуною, яка сприяє відважним.

Христодул: Хай краще проб'є наше серце меч-розсікач, аніж хоч трішки похитнеться наша вірність. Я завжди так ставився і буду ставитись до володарів. Знай, Максенцію, ця зброя, яку бачиш, готова тебе захищати навіть ціною життя.

Максенцій: Тепер відкрию вам потаємні рішення і віддам вашій безсумнівній вірності: Хриstopоклонне плем'я підняло надміру горду голову і продовжує влаштовувати підступи нашої релігії.

---

¹⁹⁵ Стратоній – ім'я походить від грец. слова «στρατιώτης» і означає воїн.

¹⁹⁶ Ім'я «Христодул» складається із двох грецьких слів: «χριστ» вказує на приналежність персонажа до християнської спільноти, а «δούλος» означає слуга. Христодул – слуга Христа.

Нехай воно пізнає нашу і наших богів могутню руку, які, дізнавшись, придушуть ці страшні злочини з власної волі.

Христовул: Але ж християни вільні від всякого злочину і вини.

Максенцій: Чи ти вважаєш, що замало провин мають?

Вони ж зневажають і насміхаються з наших богів.

Христовул: Що ти хочеш, Максенцію? Що наказуєш робити?

Максенцій: Я наказую знищити всіх, хто шанує Христа.

Христовул: Полиш, правителю, свої лукаві задуми.

Максенцій: Ти називаєш лукавими задуми, які я відкрив?!

Що ж може бути праведніше і справедливіше, ніж захищати релігію, яку ми увібрали і всмоктали з молоком.

Христовул: Навіть якщо рід християнський богам немилий, чи ми дозволимо богам знищити правду, яку носиш у розумі, Максенцію?

Максенцій на Максенція став не схожий!

Раніше ти обіцяв тим, що почитають Христа дарувати милість, зараз навпаки переслідуєш!

Отак швидко змінюються задуми володарів?

Максенцій: Ніколи не соромно змінитися на краще.

Якщо раніше я здавався християнам м'якосердим, то сьогодні навпаки направляю всю свою силу на них.

Влаштую жорстокі побоїща і вбивства.

Якщо ж Христос такий могутній, то нехай визволить своїх вірних послідовників із наших рук.

Однак, синові теслі не допоможе зброя, якою їх захищатиме, бо вона дерев'яна і не вистоїть довго проти залізної.

Сцена 4

Христовул, Максенцій.

Христодул: Якщо бути християнином вважається провиною, то в тебе перед очима винуватець цього злочину.
Я християнин і визнаю Христа Бога.
До нього, схилившись, молюся.
Його шанобливо почитаю.
Я не визнаю богів, яких людські руки і знаряддя майстрів створюють.
Я закликаю тебе, Максенцію, негайно повернися до добрих діл і до того як мислив колись.
Працюй усердно, щоб слідувати кращим задумам.
Вбивства, якими ти нас намарно лякаєш, готують нам вічне життя, а тобі породжують вічну кару.

Максенцій: Закрий злочинний рот! Варварська морда!
Як ти смієш говорити перед лицем володаря?
Ти зазнаєш ганебної кари за образу величності¹⁹⁷.
О! Що я бачу?! Що це за потвора в мене перед очима?
Тікаймо звідси!

Сцена 5

З'являється чудовисько і всі присутні тікають.

Чудовисько: Залишся! Залишся, Максенцію, улюбленцю мій.
Я прийшов, щоб допомогти тобі знищувати християн.
Я служитиму тобі вірно, радосте моя! Любове моя!
Люблю тебе більше світла. Я потурбуюся про тебе охоче.
Повернись! Повернися, Максенцію. Повернись, моє серце.

---

¹⁹⁷ Закон «Про образу величності» був прийнятий під час правління римського імператора Тиберія (42 р. до н.е. – 37 р. н.е.), який через страх втратити владу, вирішив засуджувати всіх, хто, навіть ненароком, висловився зневажливо про імператора. Миттєвому знищенню підлягали сенатори, які готували державний заколот. (The Oxford Classical Dictionary...[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-6440>)

ДІЯ ДРУГА

Сцена 1

- Вісник 1:** Ви чули друзі, наказ Максенція, виданий на погибель нашої віри?
Вирішуйте, що нам робити.
- Вісник 2:** Любі товариші, смерть подарує нам блаженніше життя, ніж те, яким ми сьогодні насолоджуємося.
Чому ж ми тоді намагаємося втекти, не розумію.
- Вісник 3:** Ми охоче приймемо її всі по черзі.
Та все ж, ми повинні дбати про віру, а її послідовників зберегти живими.
- Вісник 4:** Якщо вам мої рішення милі, то маю думку звернутися до Костянтина.
Розкажемо йому про наші нещастя і долю нелегку.
Знайте, що правитель він милосердний, добрий, ласкавий, великодушний та привітний.
Отож ходімо, якщо ця порада вам подобається.
Усі ходімо!
- Вісник 1:** Великодушний правителю, благополуччя нашої батьківщини, ми від душі молимо за тебе небеса.
Вбогі й обездолені, ми просимо твоєї сили.
Не відкидай нещасних, що проливають сльози, і утіш тих, що на порозі смерті.
- Костянтин¹⁹⁸:** Чому ви такі нещасні й обездолені?
Сміливо говоріть, я допоможу і не відмовлю вам, допоки стане сил.
- Вісник 1:** Максенцій, (лише від думки про це ім'я, мова втрачається,

---

¹⁹⁸ Костянтин Великий (272 – 337) – римський імператор, що припинив переслідування християн і дозволив сповідувати Христову віру у всій імперії. Одноосібний імператор Римської імперії, що переніс столицю до Візантії. Незважаючи на підтримку християн та розвиток Христової віри, сам охрестився лише на смертному ложі. Вважається першим християнином на троні, християнським святим та рівноапостольним. (The Oxford Dictionary..., p. 381).

а тіло тремтить). Максенцій, кажу ж бо, розбурханий люття, несправедливо вирішив знищити нас – у жодному злочині невинних.

Ти захиснику справедливості, вбережи наші голови від цього зла.

Костянтин: Що за злочин приписує вам Макенцій?

Вісник 2: Ми не маємо якоїсь провини.

Нас звинувачують ледве в тому, що не визнаємо багатьох богів, а лише Одного. **Костянтин:** Оце те єдине, що ставлять вам у провину?

Вісник 8: Крім цього, нам більш нічого. **Костянтин:** Бадьоріться!

Відсутність злочину тепер мені цілком ясна.

Бачу, що Максенцій несправедливо вас переслідує.

Співчуваю вашій долі.

Знайте, мої дорогі друзі, що гордість ніколи міцно не стояла. Особливо, коли вона поєднана з жорстокістю, довго панувати не може – швидко падає, бо Бог слідує за гордими, неначе месник.

Ця земля, яку обробляємо, повітря, яким дихаємо і все створене рукою Всевишнього, не забувають утискати гордих.

До того ж, я вам прихильно обіцяю, що відімщу за такі великі кривди у всякий можливий.

Всі вісники: Нехай Бог винагородить тебе, Цезарю, достойною ціною за такі великі заслуги.

Сцена 2

Костянтин: Ефебе, склич сюди усіх вельмож.

Ефеб¹⁹⁹: Корюся велінню і з готовністю виконаю наказ.

Костянтин: Вважаю, що годиться допомагати знедоленим.

Вітаю вас, вірні вельможі імперії!

Знать: Хай живе Костянтин! Слава і процвітання імперії!

Костянтин: Нужбо, щонайдорожчі мені вельможі.

Нужбо, єдина любове нашого серця, опоро Батьківщини, окрасо імперії, без вагань дайте мудру пораду.

Хай кожен вільно висловить свою думку, як він вважає треба чинити у поважній справі імперії. Її ж бо зараз вам відкрию.

Максенцій вирішив знищити найвірніший мені рід, яких називають християнами за їхнім сповіданням. Та вони не причетні до жодного злочину. Лиш прагнуть нашої допомоги.

Я пообіцяв надати її будь-яким способом, як і годиться діяти милостивому правителю щодо підданих.

Не бачу іншого варіанту допомоги, як виступи війною проти Максенція, який погрожує нашій імперії і має намір, геть шалений, відібрати не лише Відчизну, але й світло, яким ми тепер втішаємося.

Отож, кому благополуччя Батьківщини, власне життя і порятунок невинних є солодким, тому слід хоробро й стійко битися.

1 сенатор: Оце так Максенцій погрожує нашому життю і добробуту?

Я битимусь на смерть.

Швидше дозволю вбити себе, аніж погоджуся на втрату, нехай і невелику, але свободи, яка солодша над усе²⁰⁰.

2 сенатор: Хай краще жорстокий меч вирве з моїх грудей душу, ніж

---

¹⁹⁹ Ефеб – з грец. «ἔφηβος». У давньогрецькому суспільстві та міфології ефебом називали хлопця у віці 17–18 років, який пройшов період посвяти, що складався з військової підготовки.

²⁰⁰ Просвітницька ідея свободи як найвищого блага – провідна ідея, якою керувалася польська шляхта.

нища неволя душитиме вільних.

Завзятий дух кличе йти до бою.

Нехай лиш батьківщина встоїть, а я, нескорений, не впаду.

3 сенатор: Я сам принесу це серце Батьківщині на щиті.

Я завжди вважав, що за Батьківщину почесно померти.

4 сенатор: Розпали, Костянтинне, марсові вогні²⁰¹.

Вели, нехай звучить гучна бойова труба.

І буде останній день гордовитого Максенція.

Нехай впаде тиран, ставши жертвою та символом приборканої гордині. І хай чимдуж відбудеться його жалобне поховання.

Воєначальник: Непереможний володарю, я певен, що Максенцій не

зможе довго встояти – впаде тиран.

Нечестивий Максенцій впаде в пам'ятній майбутнім вікам поразці.

Того не полишає удача в бою, кому дорогий добробут ближніх та Батьківщини.

Костянтин: Неабияк радію з вашого характеру і захоплююся висотою духа, гідного якнадостойніших вельмож.

Ви дорога і вибрана когорто, бийтеся хоробро, завзято і вірно.

Воїни: Нехай Бог зверне зброю, що ми несемо, нам на поразку, якщо якесь лукавство є в наших серцях.

Костянтин: Відкиньте всякий страх, що закрадається в серце.

Ви, відважні, зваліться на голову Максенція.

Надіюсь, що милостиві небеса нас не покинуть.

НВ: Тут гук труб і поява хреста.

---

²⁰¹ Марс був богом війни, але на відміну від грецького Ареса, не війни задля вбивств і грабунку, а задля встановлення порядку. Марсові вогні – поетичний троп, метонімія, на позначення війни. (The Oxford Dictionary of Late Antiquity. P. 1080).

Сцена 3

Костянтин: Що я бачу?!

Що це за образ з'явився на очі мої?

«Із цим знаком переможеш»²⁰².

Я вшановую могутню і помічну руку Бога і поклоняюся їй, опустившись долілиць.

Най щодуху майстри зроблять такі ж знаки.

Озброймося ними, бо нас веде велична надія на грядущу перемогу! **Ефеб:** Все буде зроблено якнайшвидше.

3 сенатор: Постануть нові трофеї для нашого володаря, якому саме небо, сприяючи, обіцяє перемогу.

2 сенатор: Наш меч зітне горду голову.

Воєначальник: Зарозумілий противник загине від нашої руки.

Онде небо нам наказує, що до тріумфу заборонено ще співати перемогу.

Ефеб: Правителю, я приніс ті знаки, що ти наказав зробити.

Костянтин: Візьміть хрести, символ нашої перемоги.

Укріпившись ними, ми повернемося переможцями.

НВ: Тут знову звучання труб.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сцена 1

Костянтин: Закінчена війна. Завітний спокій повертається.

Знавісний Максенцій впав повалений.

---

²⁰² Згідно з Лактанцієм перед початком битви Костянтин побачив в небі зображення Хреста, а з ним грецькі слова «Ἐν Τούτῳ Νίκα» («З цим переможеш»). Він наказав військам, щоб вони прикрасили свої щити Хрісмомом (монограма імені Христа, яка складається з двох початкових грецьких літер **Χ** та **Ρ**, схрещених між собою). Історично, найвідоміше використання Хрісмона в цій битві було здійснено для лабарума (давньоримського військового прапора). Лабарум мав на кінці древка Хризму, а на самому полотнищі напис «Nos vinse». (Ісіченко І. Загальна церковна історія: Підручник для вищих духовних шкіл. Харків: Акта, 2014, с. 153).

Отак легко гинуть ті, які через своє пожадання ведуть життя тирана. Адже він не боявся злочинно позбавляти життя інших.

Навіть на Мульвійському мості він влаштовував мені таємні підступи, які ж по ньому нещасному і вдарили.

Так бо злодіяння часто повертаються до злочинця.

Всевишній Боже, що одним кивком правиш, що розхитуєш землю сильною рукою, Тобі, я переможець, приношу достойні подяки.

Сцена 2

Воєначальник, сенатори й вісники.

Воєначальник: Торжествуй цезарю, переможений Максенцій лежить та ще й повалений твоєю зброєю.

Нехай настане щасливий день, що в пам'ять нащадків прийде.

Не лише Рим впише у свої літописи твоє діяння славне, а в усі народи всіма мовами пошириться воно. Далекі сармати, скіфи і всі, хто ген-ген проживають вражені дивуватимуться з нього.

1 сенатор: Глянь бо, ті, хто стоять у твоєму дворі, і ті, кому дано бути підданими, вітають переможця від душі.

2 сенатор: Хай вічні радощі пливуть тобі повним руслом, бо ти визволив Батьківщину від насмішок, які зводив недавно підступний Максенцій.

3 сенатор: Дозволь, володарю, поцілувати правицю, що нею переможений жалюгідний Максенцій.

Радощі, які ти нам подарував неможливо відтворити, ані словом охопити.

4 сенатор: Живи Костянтіне, захисте Вітчизни!

Бог охоронятиме тебе для нас ще довгі роки.

Чесний народ оспівує радісний тріумф, вітає себе і радіє, що ти є їхнім володарем.

Християни веселяться більше за всіх, тому що Бог задля них знаками з неба сповістив, що ти проведеш щасливо розпочату війну.

Сцена 3

Костянтин: Я переміг ворога завдяки вашій силі, але більше через допомогу Бога християн.

Саме тому, я дуже вдячний вам і завжди буду допоки житиму.

Тож нехай постануть скрізь нові вівтарі та нові базиліки великому і єдиному Богові, якого християни почитають з повагою та благочестям. І нехай у них ніколи не змовкає прослава всепереможного Хреста.

Волю, щоб це рішення було міцним і законним. Тому доручаю тобі турботу і нагляд, аби цей указ розійшовся по всьому світу²⁰³.

Воєначальник: Ти велиш справедливо. Я охоче потурбуюся, щоб виконати це.

Сцена 4

Костянтин: Не достатньо наказати іншим, творити церкви, якщо сам не є прикладом.

---

²⁰³ Простежується натяк на Міланський едикт 313 р., виданий імператором Костянтином, згідно з яким припинилися гоніння на християн і проголошувалась релігійна терпимість на території Римської імперії. Едикт особливо виділив християн і передбачав повернення християнам всієї власності, яку було забрано від них під час переслідувань.

Саме тому я возведу величний храм з мармуру²⁰⁴, де частина буде присвячена прославі Хреста, щоб світ вчився від володаря його почитати.

Залишається дещо додати

Нехай завжди з наших уст звучить прослава всевітлішому фундаторові гімназії Миколаю, любому вихованцю Паллади²⁰⁵

Я залишаю вам цей наказ, щоб ваша благочестива Мати²⁰⁶ і щоб ви, сини, йому слідували.

Тобі ж, найясніший фундаторе, обіцяю, що честь і слава твого імені ніколи не промине.

Також і ви, поклавши руку на серце, присягайте. Так як я кажу, так і ви кажіть: «Честь і слава твого імені ніколи не промине».

---

²⁰⁴ Імовірно йдеться про Храм Гробу Господнього, який за наказом Костянтина був збудований в 335 р. на місцях Розп'яття та Воскресіння Ісуса Христа. Храм став головною святинею християн і метою завойовницьких Хрестових походів в епоху Середньовіччя.

²⁰⁵ Афіна Паллада – давньогрецька богиня війни, мудрості та ремесел.

²⁰⁶ «Мати» в сенсі Батьківщина, рідна земля.

ВИСНОВКИ

Шкільна драма у ранньомодерній латинській Європі була невід'ємно пов'язана з Товариством Ісуса та їхньою освітньою діяльністю. Головний освітній документ єзуїтів *Ratio studiorum* запровадив шкільну драму як зразок барокової драматургії у структуру навчальних програм. Згодом із латинської Європи шкільна драма єзуїтів перейшла на територію Речі Посполитої, у тому числі на терени ранньомодерної України. За чисельні роки імплементації шкільної драми в систему освіти унійних шкіл вона набула незначних стильових особливостей, проте у своїй більшості наслідувала тогочасну латинську традицію і відповідала ранньомодерним літературним стандартам.

Ratio studiorum визначав головну мету шкільної драми як катехизацію, релігійне навернення та підготовку молоді до публічного життя. Трагедія і комедія були рівноправними жанрами в освітній системі. Одним із правил, запровадженим єзуїтами щодо шкільної драми, був принцип *pietati et scholae*, іншими словами – мистецтво повинно служити моралі та освіті. В матеріалах настанов знаходимо класифікацію трьох основних векторів шкільної драми: мораль, педагогіка та суспільна залученість. Відповідно до цього, василіянські шкільні вистави здебільшого були на релігійну тематику, публічні виступи спрямовані на вправлення в латині, а міські процесії з нагоди святкування, вдало репрезентували навчальний заклад і сприяли поширенню віри серед жителів.

Окрім освітніх та духовних формаційних складових шкільної драми, можна виокремити групу суспільних застережень та рекомендацій, які транслуються через зміст вистав. На основі історичних прикладів радили студентам уникати інтриг та брехні, що нищать гідність; фальшиво не звинувачувати знатних людей через власні ревнощі; уникати хабарництва, розпусти та пияцтва. Це були загальні настанови, які адресувалися не лише молодим учням, але й дорослим глядачам. Шкільна драма нагадувала всім, що треба бути побожним і справедливим, проявляти послух та стриманість, чесно дотримуватись слова, уникати неробства, не грати в карти і не упиватись

вином. Серед таких рекомендацій зустрічаються слова адресовані батькам, щоб вони дбали про належне виховання своїх дітей і «не дозволяти будь-кому навчати шляхетну молодь». Таким чином, шкільна драма слугувала не лише елементом освіти для студентів, а з огляду на широку аудиторію, несла морально-світоглядне навантаження для громад в цілому.

Керували театрами ректори колегій, які не могли впроваджувати жодних змін до театральних приписів. За відбір та підготовку акторів відповідали зазвичай викладачі поетики й риторики. У спектаклі дозволялося грати лише учням вищих класів, що були підготовлені до декламацій та діалогів. Головні ролі отримували найдосвідченіші школярі, тоді як некваліфікованим доручали анонімні ролі. Окремої уваги дослідження заслуговує той факт, що на розподіл ролей також впливало походження студента. Збережені документи про акторський склад василіянських вистав вказують на те, що вищі за соціальним статусом студенти могли розраховувати на провідні ролі у виставі.

Зазвичай місцем театральних виступів у єзуїтських та піярських колегіумах був зал зі сценою чи церква, а іноді навіть окрема будівля, спеціально обладнана приладами для змін декорацій та штучним освітленням. Літературні джерела показали, що василіянські колегіуми Руської провінції зазвичай мали належну кімнату зі сценою в приміщенні школи. Натомість сценографії та режисурі Отці Василіяни надавали невеликого значення, про що часто вказує відсутність будь-яких записів про декорації та драматургію у текстах драм.

Якщо у латинській Європі, згідно з *Ratio studiorum*, вихованці єзуїтських колегіумів могли ставити один діалог на рік, більші ж вистави лише раз на два-три роки, то вихованці василіянських шкіл XVIII ст. в основному ставили дві вистави на рік: безпосередньо перед початком посту й наприкінці навчального року. Окремо згадується про традицію Буцацького колегіуму ЧСВВ в лютому ставити трагедію, а в День св. Анни, 26 липня (за латинським календарем) – комедію. В час карнавальних днів вистава у Бучачі ставала однією зі складових великого торжества, яке розпочиналося богослужінням та

супроводжувалося бенкетуванням, читанням віршів, орацій й панегіриків. Крім того, вдалося з'ясувати, що здебільшого публіку складали студенти, їх батьки, запрошені гості, благодійники та міська громада. Як правило, це була чоловіча аудиторія, оскільки такі вистави були на території чоловічого монастиря, де діяли обмеження чернечої клявзури.

Один із підсумків проведеного дослідження полягає у тому, що найяскравішою характеристикою василіянського драматичного репертуару є його неоднорідність. Шкільний європейський театр XVI ст. формувався на прикладі середньовічної драми, що виражалась у таких жанрах як містерії, міраклі й мораліте, в поєднанні з античною класичною традицією. Так, від середньовічної релігійної драми шкільна драма успадкувала відсутність єдності часу та місця, змішування трагічного і комічного, християнську тематику; від античної традиції було взято стислий виклад, наявність епілогу й хору, розподіл на «високий» та «низький» жанри. Відповідно до шкільного уставу, дозволялося ставити діалог, трагедію, комедію, трагікомедію та комітрагедію, які регулювалися чітко встановленими правилами. Більшою свободою користувалися менші драматичні форми такі як: діалоги, декламації, вірші, пісні й інтермедії. Згодом у середині XVIII ст. василіяни відійшли від трагедії на користь збільшення ролі комедії та комедії дель арте.

Проведений аналіз драматичних творів Буцацького колегіуму вказує на те, що немає п'єс базованих на руській історії, так само, як не було зроблено спроб підкреслити зв'язки зі Східною Церквою та обрядом. Важко знайти у василіянських драмах й специфіку, що вказує на пропагування унії. Можливо, така ситуація пояснюється численними запозиченнями п'єс у латинників, де мотиви вистав походили із Святого Письма, світової чи польської історії. Порівняно зі змістом інсценізованих трагедій та комедій, в інтермедіях є дещо більше місцевого колориту, пов'язаного з унійною церквою та місцевими традиціями. Однак, на думку дослідників відносно небагато у василіянських інтермедіях XVIII ст. посилянь на проблеми та постаті, пов'язані з білоруським чи українським середовищем. Проте те, що може свідчити про унікальність

василіянської шкільної драми, так це наявність власного репертуару, написаного василіянськими професорами для учнів василіянських колегіумів. Часто ці п'єси, хоч і написані на популярну тематику, є унікальними літературними творами, у яких можна встановити авторство.

Одним із завдань наукової роботи був історико-філологічний аналіз латиномовної драми. Джерелом для дослідження було обрано латиномовний рукописний збірник василіянського колегіуму в Бучачі за 1758-1763 рр. «Acta, quibus publica scholarum Buczacensium, inscribuntur opera, studio et labore magistrorum constripta etc.» Побудований за хронологічним принципом, манускрипт містить твори викладачів та учнів колегіуму і служить своєрідним записником василіянської літератури. На його матеріалах можна виокремити закономірності у розміщенні різних літературних творів. Як правило, початок і кінець навчального року супроводжувалися розлогими латиномовними академічними промовама ректора, префекта й фундатора Бучацького колегіуму. Опісля подано список викладачів на певний навчальний рік. Тексти драм здебільшого подані повністю і планувались на завершення двох навчальних семестрів. Вітальні вірші, присвячені професорам та ректору, здебільшого на польській, елегії та пісні, кожного року представлені по-різному.

Також було з'ясовано, що під впливом ідей Просвітництва, починаючи з 1760-рр. латинську мову на василіянській сцені замінила польська мова. Латинська очевидно ускладнювала сприйняття творів такого типу. Тому заміна її більш зрозумілою і не менш впливовою польською, дозволяла через драму охопити ширшу аудиторію та виконувати головну дидактичну мету. Варто зауважити, що досліджувана нами п'єса «Decus et Gloria Orthodoxorum Ceasarum in Domino Constantino Magno» є однією із двох останніх зразків латиномовних драм у Бучацькому василіянському колегіумі.

Поставлена у 1759 р. і присвячена фундатору Миколі Потоцькому, драма вирізняється панегіричним характером. За своєю структурою трагедія складається із трьох дій, кожна з яких поділена на чотири сцени. Драму

доповнюють другорядні частини: епілог, побудований на римській міфології, хор, що коментує кожну дію, інтермедії, які слугують перебивками між діями та епілог, що завершує дійство, звертаючись до аудиторії. Автора трагедії встановити не вдалося, проте існують припущення, що ним був василіянський професор поетики та риторики 1758-1760 рр, генеральний префект студій Порфирій (Скарбек-Важинський). «Decus et Gloria» – це чи не єдина шкільна драма, що доповнена синопсисом – короткою програмою вистави, написаною латинською та польською мовами. До того ж, помітно, що автор досконало володіє латиною, вміло використовує різні стилістичні фігури та художні засобами.

Опрацювання тексту драми було здійснено на підставі мікрофільму манускрипту, що утруднювало повноцінний джерелознавчий аналіз. Попри фрагментарні ознаки псування та старіння (плями, обшарпані краї та чорнильні плями) здебільшого рукопис є дуже добре збереженим. Okремо варто загадати палеографічний аналіз тексту. П'єса наскрізно просякнута бароковими скороченнями слів, орнаментованими словесними зворотами, розлогими реченнями та описовими конструкціями. Спроба наслідувати античних авторів проявляється у квантитативному віршуванні тексту та добрій обізнаності автора з класичною римською літературою.

Дослідження сюжету та стильових особливостей латиномовної драми показали, що п'єса побудована на відомій ранньохристиянській історії про протистояння двох римських імператорів Костянтина та Максенція. В основі трагедії стоїть класична ідея протистояння добра і зла. Ми припускаємо, що провідна ідея твору – це служіння Богу та своїй Вітчизні, а також залежність людини від Бога. Персонажі є носіями античних та християнських чеснот. І, власне, на перетині античності та християнства побудований і сам сюжет п'єси: Максенцій уособлює античний світ, який вороже ставиться до християн, а Костянтин, хоч і язичник, проте наділений позитивними моральними якостями.

Яскравим результатом історико-фактологічного дослідження драми є знайдені невідповідності фабули драми з історичними фактами. Християни не

були причиною битви на Мульвійському мості між Максенцієм та Костянтином, як це зображено у трагедії, а причини ворожнечі двох Цезарів були радше політичні. Таким чином ми вважаємо, що зміщений у бік християнства акцент є цілком обґрунтований виховною метою василіянських колегіумів.

Матеріали дослідження демонструють, що оо. Василіяни під час формування власної освітньої системи здійснили багато методологічних запозичень з єзуїтських шкіл, чії освітні підходи були еталонними на той час. Проте за тривалий період свого існування ченці виробили власні освітні програми, створили різні навчальні заклади та поширили освіту на руських землях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архівні джерела

*Австрійська національна бібліотека у Відні, Відділ рукописів
(Österreichische Nationalbibliothek in Wien, die Handschriftenabteilung)*

Series Nova, cod. 3848, арк. 270.

Ватиканський секретний архів (Archivio Apostolico Vaticano)

f. 38r (Archivi Nuntiaturae Varsaviensis) vol. 125

Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника НАН України, Відділ рукописів

ф. 5 (Бібліотека Інституту ім. Оссолінських у Львові), оп. 1,
спр. 4787/II – Acta, quibus publica scholarum Buczacensium inscribuntur
opera... 1758–1763.

спр. 6196/II – Diarium actorum collegij Buczacensis connotatorum per Patrem Hieronymum Nareziusz OSBM a principio Rectoratus sui scribi inchoatum (1750-1770).

Національна бібліотека у Варшаві (Biblioteka Narodowa w Warszawie)

mf. A.1355 - Zlotkowska M. Uniate Basilian School Drama (1751–1781). A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Slavic Languages and Literatures). Michigan, 1981.

Центральний державний історичний архів України у Львові

ф. 684 (Протоігуменат монастирів Чину св. Василя Великого,
м. Львів), оп. 1,
спр. 1105 - Інвентарний опис Бучацького м-ря, 1769 р.

Стародруки

Illustrissimo et excellentissimo Domino Nicolao In Potok, Buczacz, Horodenka et Gologury Potocki Capitaneo Canioviensi etc. Gratosissimo suo Fundatori et protectori Scholae Buczacenses cum adjuncto pro duodecim Personis Convictu sub regimine Ordinis Sancti Basilii Magni ... explicantes. Poczajov, 1759.

Монографії та наукові статті

1. Альмес І. Бібліотека Крехівського монастиря у XVII–XVIII ст.: історія, склад і зміст бібліотечного фонду (за матеріалами інвентарних описів): магістерська робота. Львів, 2014. 298 с.
2. Альмес І. Латиномовні і польськомовні стародруки монастирського походження у фондах Державного архіву Тернопільської області // Архіви України. Київ, 2015, № 4 (297), с. 216–226.
3. Арістотель. Поетика. Київ: Мистецтво, 1967. 142 с.
4. Бегей О. Добромильська реформа: передумови та наслідки // Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Харків, 2013, вип. 16, с. 29–34.
5. Ісаєвич Я. Книговидання та друкарство в Почаєві: ініціатори та виконавці // Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки: зб. наук. пр. Київ, 2011, с. 7–22.
6. Ісіченко І. Загальна церковна історія: Підручник для вищих духовних шкіл. Харків: Акта, 2014. 601 с.
7. Ісіченко І. Історія Української літератури: Епоха бароко XVII–XVIII ст. Львів: Святогорець, 2011. 568 с.
8. Корній Л. Українська шкільна драма і духовна музика XVII – першої половини XVIII ст. Київ, 1993, 145 с.
9. Кречун П. о., Парасюк В. о. Святотроїцький унійний монастир і реформа 1617 року // На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі: Колективна монографія за ред. Альфредаса Бумблаускаса, Сальвіюса Кулявічюса та Ігоря Скочиляса / 2-ге виправл. й доповн. Видання. Львів : Український католицький університет 2019, с. 122–132.
10. Лоренс Б. *Diarium actorum collegij Buczacensis*, як джерело відомостей про діяльність василіянської колегії в Бучачі в другій половині XVIII // Історія релігії в Україні. Науковий щорічник 2013. Львів, 2013, кн. 1, с. 248–257.

11. Луб І. Значення Замоїського синоду в історії Унії // *Добрий Пастир*. Перемишль, 1932, ч. 4, с. 273–282.
12. Лукань Р. ЧСВВ. Причинки до історії Бучацьких шкіл // *Записки ЧСВВ*. Львів-Жовква, 1932-1941, т. 4, вип. 3-4, с. 759–772.
13. Пастернак Я. Бучаччина крізь серпанок тисячеліть // *Бучач і Бучаччина* / за ред. колегії М. Островерха. Лондон, 1972, № 27. 943 с.
14. Патрило І. Нарис історії Галицької провінції // *Записки ЧСВВ*. Рим, 1982, т. 11, с. 43–131.
15. Резанов В. Из истории русской драмы. Школьные действия XVII-XVIII в. и театр иезуитов. Москва, 1910. 347 с.
16. Сафронова Л. Старовинний український театр. Львів, 2004. 226 с.
17. Сулима М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. Київ: Стилос, 2005. 368 с.
18. Спільні правила Святого Отця нашого Василя Великого, архієпископа Кесарії Кадокійської [укл. Йосиф Рутський] // *Підручний П.*, П'єтнотко Б. *Василіянські генеральні капітули від 1617 по 1636 рік*, т. 1, Рим; Львів 2017, с. 391–410.
19. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI - середини XVII ст. Львів: Свічадо, 2005. 339 с.
20. *Ratio studiorum*: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти (Серія *Studia rationis*); пер. з лат. Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх. Львів: Свічадо, 2008, 252 с.
21. Aleksandrowska E. *Pijarzy w środowisku pisarskim polskiego Oświecenia* // *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII-XIX wieku* / red. I. Stasiewicz-Jasiukowa. Warszawa; Kraków, 1993, s. 37-48.
22. Barącz S. *Pamiętki buczackie*. Lwów : Drukarnia «Gazety narodowej», 1882. 168 s.
23. Bieńkowski L. *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce w XVI-XVIII w.* Kraków, 1969, t. 2, 1020 p.

24. Bieńkowski T. Teatr w systemie edukacyjnym szkół w Polsce // Religie. Edukacja. Kultura / red. M. Surdacki. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002, s. 407-411.
25. Blazejovskij D. Ukrainian and Armenian Pontifical seminaries of Lviv: 1665–1784. Romae, 1975. 241 s.
26. Getka J. Polskojęzyczne druki bazylikańskie (XVIII wiek). Warszawa, 2013. 330 s.
27. Kadulska I. Formy intermedii sceny szkolnej połowy XVIII wieku // Miscellanea z doby Oświecenia. Wrocław; Warszawa; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982, t. 6 / red. Z. Goliński, s. 7-33.
28. Lewański J. Popularny dramat i teatr polskiego Odrodzenia // Odrodzenie w Polsce. Warszawa, 1956, t. 4, s. 329–429.
29. Lewański J. Teatry szkolne w czasach poprzedzających początek działalności Teatru Narodowego // Teatr Narodowy w dobie Oświecenia. Wrocław, 1967, s. 166–167.
30. Lewin P. Drama and theater at ukrainian schools in the 17 and 18 centuries: the Bible as inspiration of images, meanings, style and stage predictions // Harvard Ukrainian Studies. Cambridge: Massachusetts, 1984, vol. VIII, №1/2, p. 93-122.
31. Lewin P. Problematyka społeczna intermedium polskiego z XVI-XVII w. // Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. Wrocław, 1961, vol. 52/1, s. 1-37.
32. Lewin P. Ukrainian Drama and Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2008, 218 p.
33. Lewin P. Intermedia wschodniosłowiańskie XVI-XVIII wieku. Wrocław, 1967.
34. Lewin P. Wykłady poetyki w uczelniach rosyjskich XVIII w. (1722-1744) a tradycje polskie. Wrocław, 1972.

35. Lorens B. Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014. 559 s.
36. Lorens B. Muzyka w działalności duszpasterskiej bazylianów w Rzeczypospolitej w XVIII wieku // Rocznik. Muzyka. Rzeszów, 2019, № 64 (2), s. 49-69.
37. Lorens B. Problemy wychowawcze w szkołach bazyliańskich w drugiej połowie XVIII wieku na przykładzie kolegium w Buczaczu // Biuletyn Historii Wychowania. Poznań, 2013, № 29, s. 29-42.
38. Lorens B. Regulaminy szkolne bazyliańskiego kolegium w Buczaczu na tle programów szkolnictwa staropolskiego // Czasy Nowożytne. Warszawa, 2013, № 26, s. 148-163.
39. Lorens B. Szkoły przy klasztorach bazyliańskich w Galicji na tle austriackiej polityki oświatowej w latach 1772–1850 // Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX / red. M. Stolarczyk, A. Kawalec, J. Kuzicki. Rzeszów, 2011, s. 225–238.
40. Lorens B. Tendencje oświeceniowe w bazyliańskim teatrze szkolnym w Buczaczu w drugiej połowie XVIII wieku // Poznańskie studia slawistyczne. Poznań, 2018, № 15, s. 173-192.
41. Łukaszewicz J. Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. Poznań, 1850, t. 2, 482 s.
42. Mieszek M. Intermedium polskie XVI–XVIII wieku (teatry szkolne). Kraków: Collegium Columbinum. Krakow, 2007. 504 s.
43. Mieszek M. O intermediach w pijarskim teatrze szkolnym// Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica № 8, 2006, s. 81-88.
44. Mieszek M. O kilku nieznanym intermediach staropolskich // Pamiêtnik Literacki. Łódź, 2008, t. XCIX, z. 3, s. 185-204.
45. Mieszek M. Postaci kobiece w sztukach jezuickich od połowy XVIII wieku – na wybranych przykładach // Acta Universitatis Lodziensis. Folia

Litteraria Polonica. Łódź, 2019, vol. 2(53) / red. M. Kuran, W. Wojtowicz, s. 287-314.

46. Mieszek M. Wyznawca – obywatel w sztukach jezuickich od połowy XVIII wieku // Świat teatru – świat wartości. Wychowanie obywatelskie w teatrze szkolnym jezuitów w Rzeczypospolitej XVI–XVIII / red. J. Okoń. Kraków: Collegium Columbinum, 2017, s. 174-188.

47. Niesiecki K. Jan Nepomucen Bobrowicz // Herbarz polski Kaspra Niesieckiego S. J. Lipsk: Breitkopf i Haertel, 1841, t. 9. 582 s.

48. Okoń J. Dramat i teatr szkolny: sceny jezuickie XVII wieku. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1970. 455 p.

49. Okoń J. Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość). Warszawa, 2006. 250 s.

50. Oxford Latin Dictionary. Oxford: At the Clarendon Press, 1968. 2149 p.

51. Piłdyiczak-Majerowicz M. Bazylianie w Koronie i na Litwie: szkoły i książki w działalności zakonu. Wrocław: Państw. Wydaw. Naukowe, 1986. 272 s.

52. Popłatek J. Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1957. 226 s.

53. Sęczyk P. Kult relikwii Jozafata Kuncewicza w Białej Podlaskiej w XVIII-XIX wieku // Radzyński Rocznik Humanistyczny. Radzyń Podlaski, 2016, t. 14, s. 59-65.

54. Smith W. The Commedia Dell'arte: A Study in Italian Popular Comedy. Alpha Editions, 2020. 326 p.

55. The Oxford Dictionary of Late Antiquity. Oxford University Press, 2018. 1734 p.

56. Windakiewicz S. Teatr kolegiów jezuickich w dawnej Polsce. Kraków, 1922. 388 s.

57. Wojnar M. Basilian Seminaries, Colleges and Schools // Записки ЧСВВ. Рим, 1974, т. 9, с. 48–64.

Електронні ресурси

58. Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=tytul&order=1&id=208755&offset=74493&index=1> (5.09.2020).
59. Elektroniczna Baza Bibliografii Estreichera (EBBE) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/wpis/?sort=nazwisko_imie&order=1&id=142392&offset=51182&index=21 (19.12.2020).
60. The Oxford Classical Dictionary// Edited by Simon Hornblower and Antony Spawforth. Oxford University Press, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-6440>

ДОДАТКИ

Додаток №1

Архітектурний комплекс Буцацького василіянського монастиря

(сучасне фото)

